

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НА ПРАВАХ РУКОПISУ

ГЛУЩЕНКО ІРИНА СЕРГІЇВНА

УДК 1:316.3(477) «18/19»

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ Д. ДОНЦОВА.

ДИСЕРТАЦІЯ

*на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
спеціальність 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії*

Науковий керівник
доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент Національної
академії педагогічних наук України
Гнатенко Петро Іванович

Слов'янськ – 2011

ЗМІСТ

ВСТУП.....	с. 3
РОЗДІЛ 1. Огляд літератури та методологія дослідження.....	с. 11
Огляд літератури з теми дисертації.....	с. 11
Методологія дослідження	с. 30
Висновки до першого розділу.....	с. 35
РОЗДІЛ 2. Формування і становлення соціально-філософських поглядів Д. Донцова.....	с. 37
Висновки до другого розділу.....	с. 66
РОЗДІЛ 3. Минуле та сучасне світоглядної соціально-філософської те- орії Д. Донцова.....	с. 68
Висновки до третього розділу.....	с. 98
РОЗДІЛ 4. Концепція нації та еліти в соціально-філософській доктрині Д. Донцова.....	с. 100
Висновки до четвертого розділу.....	с. 158
Висновки.....	с. 161
Список використаних джерел.....	с. 165

ВСТУП.

Актуальність теми дослідження.

Очевидно, що самою актуальнішою проблемою сучасної суспільної думки України є синтез різноманітних соціально-філософських та ідеологічних течій. Нехватка саме такого синтезу ще раз підкреслює актуальність дисертаційного дослідження.

Необхідно відпрацювати такий спосіб мислення, який дає змогу об'єднати те, що раніше вважалось несумісним. Дана пропозиція потребує всеохоплюючого підходу, при якому минулі і сучасні духовні і матеріальні досягнення нації розглядаються як загальне досягнення, а не як заслуга якоїсь однієї філософської школи. Актуальність теми також пов'язана з методологічним значенням соціально-філософських поглядів Дмитра Донцова. Д. Донцов аналізував і вивчав філософські погляди античного світу, Нового часу, сучасні йому філософські концепції, проблеми радикалізму, більшовизму та фашизму.

Особа Д. Донцова була найбільш контроверсійною, з одного боку, і широко відомою та впливовою, з іншого. Все це свідчить про актуальність вивчення соціально-філософських поглядів Д. Донцова. Викликає повагу і те, що Д. Донцов виявив себе як послідовний та незаперечний прихильник ідеї незалежної держави.

Попри постійне наукове зацікавлення постаттю Дмитра Донцова, вітчизняна соціальна філософія досі не запропонувала виваженої оцінки місця та ролі Д. Донцова у філософському надбанні.

В українській соціальній філософії погляди Д. Донцова належним чином ще не досліджені, не проведена детальна об'єктивна оцінка його концепції.

Ступінь наукової розробленості теми.

Соціально-філософські погляди Д. Донцова перебували і перебувають у центрі ідеологічних та соціально-філософських дискусій.

Тема дисертаційного дослідження «Соціально-філософські погляди Д. Донцова», окреслює надзвичайно важливу і водночас малодосліджену проблему в українській соціально-філософській думці.

Методологічною основою для проведення дисертаційного дослідження стали роботи таких вчених: А.К. Бичко [25], В.Г. Вікторова [39], П.І. Гнатенка [47], О.М. Корха, В.Б. Огорокова [170], В.І. Пронякіна [185], Ю.О. Шабанової [232] та ін.

У контексті аналізу сутності українського націоналізму, «волі до життя», ірраціоналізму заслуговують на увагу праці діячів української діаспори М. Сосновського [206], О. Мотиля [166], Мазепи І. [153], Д. Чижевського [223] та ін..

Дослідження А.К. Бичко [24], П.І. Гнатенка [48], О.М. Корха, Ю.О. Шабанової [232] та ін.. сприяли долученню до філософського дискусу робіт західних філософів та українських письменників і громадських діячів ХІХ – ХХ ст., праці яких дають можливість відтворити взаємозв'язок ірраціонального досвіду з містикою.

Про зростання зацікавлення проблемою ірраціонального у сучасному науковому світі свідчать роботи В.Огорокова [170], В. Пронякіна [185] в яких досліджене явище інтегрується в контексті метафізичного та феноменологічного соціально-філософських підходів. Слід відзначити, що простежити тенденції феномену ірраціонального дозволяють дослідження А.К. Бичко [23], В. Горського [50].

У перебігу дослідження було опрацьовано широкий діапазон джерел і наукової літератури з порушеної теми. Авторкою вивчено всі доступні праці Д. Донцова, в яких відбиті його соціально-філософські погляди при всій їх актуальності та суперечливості.

Історіографія цієї проблеми бере початок ще за життя Д. Донцова і надалі поповнюється новими працями.

У різні періоди розвитку суспільства дослідники по-різному оцінювали внесок Д. Донцова в скарбницю соціально-філософської думки України.

На початку ХХ ст.. Д. Донцов був одним із найвідоміших авторів з України, твори якого активно обговорювались і поділяли суспільство на прихильників та противників його творчості. До авторитетних філософів і дослідників творчості можна віднести, приміром М. Сосновського [206], Р. Єндика [104], С. Квіта [123], П. Гнатенка [49], Є. Маланюка [158], В. Лісового [149], М. Чугуєнка [225] та ін..

Серед молодшої генерації та широких мас Заходу України Д. Донцов мав велику популярність і за словами відомого українського діяча того часу, А. Білинського, «... ОУН славила Д. Донцова як ідеолога українського націоналізму» [27, 148].

На Заході вийшло декілька фундаментальних праць, присвячених Д. Донцову. Серед вчених, які вивчали філософію Д. Донцова слід виділити М. Сосновського [207], І. Рудницького [147], В. Ісаїва [119], І. Мазепу [154], О. Мотиля [166] та ін..

Однозначно негативно оцінювали Д. Донцова у радянському суспільствознавстві. При чому радянські дослідники практично не полемізували з Д. Донцовим обмежуючись прилаштуванням до нього ярлика «фашист». До речі більшість цих «критиків» навіть не була знайома з творами Д. Донцова.

Після проголошення незалежності в Україні з'явилась література, присвячена Д. Донцову. З неї вітчизняний дослідник і просто той, хто цікавиться соціальною філософією України того часу, може отримати чимало корисного і дізнатися про мало відомі сторінки життя Д. Донцова. Серед вітчизняних дослідників, хто торкався цієї теми були зокрема: О. Баган [7], А. Бедрій [15], Г. Васькович [32], П. І. Гнатенко [49], Я. Грицак [54], Я. Дашкевич [58], Р. Єндик [104], В. Іванішин [116], М. Ільницький [117], П. Ісаїв [118], С. Квіт [125], В. Лісовий [149], Є. Маланюк [156] та ін..

Досі видано лише три монографії: Ростислава Єндика, Михайла Сосновського [209], Сергія Квіта. Дуже велика кількість виданого по Дм. Донцову має значну ідеологічну і політичну заангажованість, що багато в чому принижує їхню наукову вартість.

Перший, хто спробував показати постать Дмитра Донцова був Михайло Сосновський [206]. Його почин продовжили Р. Безсмертний [16], М. Чугуєнко [226], В. Кириленко [128], П. Гнатенко [48], Є. Маланюк [158] та ін.. їхні праці присвячені різним аспектам багатогранної діяльності Дмитра Донцова.

Зауважимо, що, незважаючи на досить великий дослідницький інтерес до соціально-філософської спадщини Д. Донцова, все ж таки соціально-філософські погляди залишаються недостатньо вивченими та проаналізованими.

Огляд і класифікаційний аналіз наукових праць з теми дослідження дає змогу дійти висновку, що на сьогодні вітчизняними і діаспорними вченими соціально-філософські погляди Д. Донцова досі не вивчені.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана в контексті науково-дослідної роботи «Буття людини (соціально-філософський аспект)» кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Слов'янського державного педагогічного університету та затверджена на засіданні вченої ради університету (протокол № 3 від «28» січня 2010 р.).

Мета дослідження – всебічно дослідити соціально-філософські погляди Д. Донцова і діалектику розвитку його світогляду, з'ясувати внесок Донцова в теоретичне осмислення явищ нації, національної еліти, націоналізму.

Відповідно до мети дисертаційного дослідження авторкою поставлені наступні **дослідницькі завдання**:

- проаналізувати джерельну базу та методологію соціально-філософських поглядів Д. Донцова;
- дослідити формування і становлення соціально-філософських поглядів Д. Донцова;
- проаналізувати індивідуальне, психологічне, національне та націоналістичне в соціальній доктрині Д. Донцова;
- дати наукову оцінку світоглядної еволюції Д. Донцова від соціалізму до націоналізму;

- провести соціально-філософський аналіз теорії панування Д. Донцова;
- окреслити концепцію нації і еліти в соціально-філософській доктрині Д. Донцова;

Об'єктом дослідження є феномен соціальної філософії Д. Донцова.

Предметом дослідження є генеза і аналіз соціальної філософії Д. Донцова.

Методи дослідження.

Виокремлення та концептуалізація соціально-філософських поглядів Д. Донцова зумовлена зверненням до соціально-філософської методології, що розроблялась сучасною генерацією вітчизняних вчених.

Соціально-філософські погляди Д. Донцова постають як багатоаспектне явище, дослідження якого базується на комплексному підході. Специфіка предмету дослідження призвела до застосування як загальних, так і специфічних методів. Дисертаційну роботу виконано з дотриманням принципів світоглядного плюралізму, системності, соціологізму та історизму.

При обґрунтуванні основних положень соціально-філософських поглядів Д. Донцова особливої ефективності набуває застосування екзистенційної методології в силу її дотичності українському менталітету і спрямованості на аналіз світоглядної сфери життєдіяльності. У межах феноменологічного методу розкрито індивідуальне, психологічне, національне та націоналістичне в соціальній філософії Д. Донцова.

Аналіз соціально-філософських поглядів Д. Донцова потребував звернення до принципів філософської герменевтики інтерпретації першоджерел. Це дало змогу більш глибоко з'ясувати соціально-філософські погляди Д. Донцова на тлі західної та вітчизняної соціальної філософії.

Методологічною основою для розкриття сутності соціально-філософських поглядів Д. Донцова послуговували праці А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, Фіхте та інших речників європейської філософії.

Одним з провідних у дослідженні виступає системний підхід, застосування якого дозволило розглядати соціально-філософські погляди Д. Донцова як феномен, що постає одним з компонентів багатомірної української соціальної філософії.

Методологічно виправданим є розширення соціально-філософського розуміння поглядів Д. Донцова у зіставленні їх з аналогічними західними соціально-філософськими поглядами. Це стало можливим при використанні компаративістського підходу, який у свою чергу, ґрунтується на пошуку українського ірраціоналізму з європейськими концепціями. При цьому визначаються не лише особливі характеристики соціально-філософських поглядів Д. Донцова, а зберігається їх тотожність і відмінність.

В основу методології дисертаційного дослідження покладено загальні засади філософського та наукового аналізу – принцип об'єктивності і казуальності. В роботі використано діалектичний метод, який дозволив показати процес формування і розвитку соціально-філософської доктрини Д. Донцова; порівняльний метод, який допоміг розібратись з індивідуальним, психологічним, національним та націоналістичним в світогляді філософа; герменевтичний метод дозволив проаналізувати теорію панування Донцова і його боротьбу з «провансальцями-українофілами»; метод аналізу та синтезу допоміг зрозуміти концепцію нації та еліти; системний метод, дав змогу дослідженню отримати цілісність і логічну завершеність всім висвітленим проблемам; порівняльно-філософський та хронологічний методи дозволили проаналізувати погляди Донцова на тлі соціально-філософських поглядів В. Липинського [145], М. Міхновського [163] та ін..

Метод об'єктивності та детермінізму, методи аксіологічного аналізу дозволили по-новому подивитись на соціально-філософські погляди Дм. Донцова.

Такі методологічні підходи роблять, на наш погляд, можливим розробку моделі альтернативного бачення постаті Донцова – як соціального філософа, теоретика та ідеолога українського інтегрального націоналізму.

Наукова новизна одержаних результатів.

У роботі висунуто ряд положень, які мають наукову новизну:

- здійснене комплексне дослідження стосовно формування і становлення соціально-філософських поглядів Д. Донцова;
- отримало подальший розвиток уявлення щодо генезису формування соціально-філософських поглядів Д. Донцова;
- поглиблено розуміння про сутність індивідуального, психологічного, національного та націоналістичного в соціальній філософії Дмитра Донцова;
- окреслено минуле та сучасне світоглядної соціально-філософської теорії Д. Донцова;
- здійснений аналіз теорії панування Д.Донцова у контексті соціально-філософських вчень ХХ століття;
- визначено місце та значення концепції нації і еліти в соціально-філософській доктрині Д. Донцова.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів.

Проведене дослідження дає можливість концептуально поглибити особливості розуміння феномену соціально-філософських поглядів Д. Донцова, визначити складні і суперечливі процеси їх формування. Отримані висновки дозволяють сформуванню теоретичні передумови для подальших інтегрованих досліджень соціально-філософських поглядів Д. Донцова і їх внесок в українську духовну спадщину.

Практична значущість дослідження полягає в можливості використання його як методологічного підґрунтя у викладанні в системі гуманітарної освіти таких дисциплін як «Соціальна філософія», «Філософія історії», «Соціологія», «Політологія», «Історія України» і інших спецкурсів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним дослідженням, виокремлені положення та висновки, що мають наукову новизну, позначені системністю та цілісністю висвітлення.

Апробація та впровадження результатів дослідження.

Принципові ідеї, теоретичні та концептуальні положення та висновки відображені на міжнародних наукових конференціях: «Государство и общество: проблемы взаимодействия: материалы международной научно-практической конференции.» (Россия; г. Киров, 2010г.); Материалы III-й международной научно-практической конференции «Украина в системе современных цивилизаций: трансформации государства и гражданского общества» (г. Одеса, 2010 г.); міжнародна науково-теоретична конференція «Філософія освіти у контексті історико-філософського знання (м. Дніпропетровськ, 2011 р.); на щорічних науково-теоретичних конференціях СДПУ протягом 2010-2011 рр.

Положення та ідеї дисертаційної роботи використовувались в підготовці програми з курсу «Філософія» та «Політологія» при викладанні даних дисциплін в Слов'янському державному педагогічному університеті.

Публікації.

Основні положення дисертаційного дослідження викладені автором у трьох статтях, опублікованих у фахових виданнях із філософських наук, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації. Мета, завдання та логіка дослідження визначили зміст і структуру роботи, яка складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків дослідження та списку використаних джерел, що містять 274 позиції, з яких 24 іноземною мовою. Загальний обсяг роботи становить 164 сторінок. Повний обсяг дисертації 185 сторінок.

Розділ 1.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ. МЕТОДИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ.

Огляд літератури з теми дисертації.

Лише системний аналіз всієї сукупності джерел дозволяє відтворити складний процес формування і розвитку соціально-філософських поглядів Дм. Донцова, його ірраціоналізм, романтизм.

Велике методологічне значення для розуміння соціально-філософських поглядів Д. Донцова має монографія Шабанової Ю.О. [232], в якій сучасна українська дослідниця відкриває всі грані ірраціональності А. Шопенгауера, послідовником яких був Д. Донцов.

Вдало методологічний аспект розкриває в своїй монографії «Індивідуалістична традиція у західній та вітчизняній філософській думці» Корх О.М., що допомагає плідніше розібратися в соціально-філософських поглядах Д. Донцова стосовно індивідуального, національного та націоналістичного.

Неоцінений вклад в розуміння соціально-філософського світогляду Д. Донцова зробила А.К. Бичко в своїй монографії «Леся Українка: Світоглядно-філософський погляд» [25], де зазначає, що найяскравішими представниками української філософської трагедії виступають Леся Українка та Тарас Шевченко. Тотожну оцінку цим діячам дає Д. Донцов в своїх соціально-філософських поглядах. В працях сучасної української дослідниці А.К. Бичко підкреслюється, що в творчості Лесі Українки та Тараса Шевченка утримується в діалектичному русі ідея значущості серця людини, дозволяючи їм таким чином залишитися в межах антропологічного кордоцентризму.

На перший план в розумінні соціально-філософських поглядів Д. Донцова виходять праці відомого в Україні і поза її межами сучасного українського дослідника П. І. Гнатенка. Особливо його дослідження в галузі проблем національного характеру українців [49].

Реферат Донцова «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913 р.) та праця «Підстави нашої політики» (1921 р.) викликали значний резонанс у середовищі зарубіжних українців. Але початок вивчення праць Д. Донцова розпочався раніше цих резонансних робіт Донцова ще в першому десятилітті ХХ ст..

Першим відгукнувся В. Липинський. Він «присвячує» декілька гострих сторінок Д. Донцову написаних в саркастичній формі. Липинський в передмові до своєї праці «Листи до братів-хліборобів» виступає одним із перших й найрізкіших критиків творчої діяльності Д. Донцова та його особистості [146].

На думку автора «Листи до братів-хліборобів», Донцову нібито була властива ціла низка вад, які дають Липинському змогу критикувати і звинуватити Донцова в багато чому. В. Липинський пише: «Писання його такі противорічіві, що він давно би збожеволів, коли-б ставився до них хоч трошечки поважно. На своє щастя він їх тільки «пише». В одному місці пише, що Українці «мають жіночу психологію, себ-то логіка пасує у них перед чувством» («Підстави нашої політики»); в другому – що вони раціоналісти, тобто керуються логікою, а не чувством («Націоналізм»). Раз пише, що найгіршою громадською прикметою єсть стадність, чого доказом погані Москалі; другий раз – що нестадність, чого доказом погані Українці (там-же). При цьому маса цитат з «західноєвропейських творів», яких він ніколи не читав» [146, 2]. Д. Донцова Липинський В. називає людиною, яка тільки і чекає на появу будь-якої нової ідеї для того, щоб привласнити її собі, еkleктиком, непослідовним псевдонауковцем, плагіатором.

У розвитку української культури і Д. Донцов і В. Липинський відіграли важливу роль. Липинський В. в критиці Д. Донцова прибiгав до різних методів його дискредитації. В. Липинський досить часто безпідставно звинувачував в різних гріхах своїх опонентів, будучи людиною емоційною. В. Липинський, пишучи про походження Д. Донцова, підкреслює: «... біда не в тім, що він москаль. Навіть не в тім, що він революціонер московський. Бо якби Ук-

раїна мала таких, як московські, революціонерів, то вони не допустили б до панування більшовицької Москви на Україні. Біда в тім, що його егоцентрична і труслива вдача не могла перенести сміливості, дисципліни і організації московських революціонерів – єдиного що єсть доброго між ними» [146, 20].

«Маю тверду надію, - не без іронії пише В. Липинський, - що сьогодні «провансалець» і «ворог української державності» - завтра на Мітьчиних писаннях про «винайдену ним ідею українського класократичного монархізму» буде фігурувати як «найвидатніший представник українського демократичного республіканства» [146, 21].

Таким чином, відгуки Липинського стосовно особи Д.Донцова були вкрай критичні. Особиста неприязнь В. Липинського не мала ніякого відношення до наукової критики тих чи інших положень соціально-філософської доктрини Д.Донцова. На дану критику з боку В. Липинського потрібно дивитись не досить принципово. Емоційне забарвлення суджень В.Липинського в деякій мірі нівелює рівень суджень Д. Донцова в галузі соціальної філософії. Аналіз поглядів В. Липинського дає змогу стверджувати, що він вважав Д. Донцова своїм опонентом і останній мав величезний вплив на свідомість тогочасних українців.

І сьогодні державотворча концепція Д. Донцова вивчається суспільствознавцями як і в 20-ті роки ХХ ст.. Наявна література з цієї проблематики виділена в такі групи як марксистська, зарубіжна, діаспорна й сучасна вітчизняна історіографія.

Найпершими зацікавилися особою та ідеями Д. Донцова радянські вчені.

Але як цілісний феномен Д. Донцов та його соціально-філософські погляди стали осмислюватися тільки з 1926 року. Саме в цей рік, після виходу у світ донцовського «Націоналізму» було привернуто увагу до його творчості всіх націоналістичних часописів і видань.

У 20-ті – 30-ті роки Є. Гірчак [46] та С. Тудор [213] досліджували «чинний націоналізм». В цей час радянські вчені ще мали право на особисту

оцінку праць Д. Донцова. у 40-ві і подальші роки радянські вчені вже все оцінювали з точки зору ідеології ВКП(б) і КПРС. Умовно дослідження радянських авторів поділяються на два періоди: 1) 20-ті – початок 30-х; 2) від кінця 30-х до 1991 р. Безумовно переважають праці другого періоду і їх характерними рисами є конфліктна спрямованість, за політизованість й однозначно негативне сприйняття концепції «чинного націоналізму».

Публікації другого періоду однозначно можна визначити як ідеологічні шаблони.

Український соціал-демократ І. Мазепа, який перебував в еміграції, на відміну від радянських вчених, здійснив аналіз ідей Д. Донцова, послуговуючись постулатами наукового марксизму [154]. Саме тому дана праця є більш цінною з наукового погляду і менш політизованою.

Погляд Ісаака Мазепа можна вважати неупередженим і сутнісно більш наповненим. Він розробив оригінальну порівняльну характеристику ідеології Д. Донцова та В. Липинського. Дослідник вважає, що до нього такі порівняння, як правило, здійснювали прибічники або Донцова, або В. Липинського, тому їхні висновки були передбачуваними.

На думку, І. Мазепа основна причина нереальності концепції Донцова та Липинського лежить в тому, що вони ґрунтуються на критиці доби Українських визвольних змагань, історія якої ще не написана [153]. Ідеологія Донцова і Липинського була доведена до абсурду, тому, що ідеологи застосували свої абстрактні теорії до української дійсності. Ці ідеології не можуть мати конструктивного впливу і обидві ідеології гальмують органічний розвиток українського проводу. Досить чітко суб'єктивізм І. Мазепа проявляється в твердженні, що концепції Д. Донцова і В. Липинського повернуті до неоабсолютизму, тобто на прагненні повернутись до старих порядків в новій, пристосованій до їхнього часу, формі абсолютизму [153].

І. Мазепа вказує на безвідповідальність Д. Донцова, як ідеолога, підкреслює безсистемність, безтрадиційність і залежність від західних зразків його «чинного націоналізму». Далі він звинуватив Д. Донцова в антиісторизмі.

Аналітичний підхід і глибокі знання в галузі теорії нації та націоналізму є визначальними ознаками праць зарубіжних вчених. Розвідки зарубіжних вчених є етапними в дослідженні українського націоналізму та теоретичної спадщини Д. Донцова. Працями О. Мотиля [166], Дж. Армстронга [254] та інших дослідників презентована сучасна зарубіжна історіографія.

Мотиль О. впровадив комплексний підхід до розгляду впливу ідеології Донцова на студентські організації, попри те, що офіційні історики ОУН завжди підкреслювали відмінності у сприйнятті ідей Донцова еміграційними та західноукраїнськими студентськими осередками. Частково присвячений огляду студентських організацій – фундаторів ОУН є важливий десятий розділ його праці. Мотиль О. запропонував, що стало вже класичним, оригінальне бачення проблеми ставлення Донцова до фашизму та націонал-соціалізму. Захоплення Донцова американською демократією першим показав теж Мотиль О. [166].

На думку, О. Мотиля, ідеї Донцова не можна втиснути в рамки зручних категорій. Феноменальний успіх Донцова між I і II світовими війнами є свідчення злиденності української політичної думки того часу [13]. Мотиль О. вважає, що Д. Донцов просто переконував молодих бути молодими і це була особиста оцінка «чинного націоналізму».

Впливовий англійський вчений Е. Вільсон і П. Марковська-Нагайло [268] у своєму фундаментальному дослідженні української історії присвятили ідеології Донцова окремий підрозділ. Такий підхід закордонних дослідників наштовхує читача на визнання ролі Донцова як ідеолога в історії України і необхідності добре ознайомитись з його соціально-філософською спадщиною. Їхні дослідження творчості Д. Донцова служать популяризації даної проблеми в західній історіографії. Однак ні Марковська-Нагайло, ні Е Вільсон не змогли запропонувати своєї особистої оцінки трактування Донцовської ідеології «чинного націоналізму».

Монографія Дж. Армстронга (1-ше вид. – 1955, 2-ге 1963, 3-тє 1990) стала першою науковою працею, яка розглядала український інтегральний

націоналізм як унікальне явище в українській соціальній філософії. Період весни 1942 року Армстронг вважає найбільш кардинальним, бо саме тоді завершилися кардинальні зміни в ідеології ОУН(б) і ідеології націоналізму Д. Донцова. На думку дослідника, цей період можна вважати ключовим стосовно націоналізму Д. Донцова і націоналізму ОУН, тобто в стосунках двох ідеологій. Армстронг поширив риси первинної ідеології ОУН на ідеологію «чинного націоналізму». Тим самим він проігнорував такий важливий аспект, як взаємозв'язок ідеології Донцова і ідеології ОУН до весни 1942 року. Саме тому запропонована Армстронгом модель бачення цього процесу має серйозні недоліки. Разом з тим Армстронг робить короткий екскурс у післявоєнний період, детальний аналіз процесу еволюції ідеології ОУН в період Другої світової війни.

Армстронг осмислив інтегральний націоналізм Д. Донцова як цілісний феномен і показав роль ідеологів в його розвитку та становленні. Він провів паралелі між радикальними націоналістичними рухами України, Хорватії та Словаччини в період з 1939 – 1945 рр., чим відкрив новітню епоху в ознайомленні з інтегральним націоналізмом Д. Донцова. Особливе місце в осмисленні цього феномену має стаття Дж. Армстронга «Колаборатризм у Другій світовій війні: інтегральний націоналізм у Європі».

Д. Донцов зазначив, що український націоналізм спирається на «волю» і є «уявленням нашої свідомості, як світ окремих феноменів...» [102, 251] і замість європейського «...золотого віку розуму...» настав український вік «...золотий вік нашого декаденського націоналізму...» [102, 251]. Д. Донцов підкреслює, що в Європі «панує інтелект...», а в Україні «...панує воля...» і робить висновок про те, що український і європейський націоналізм базується на різних «діаметрально протилежних світовідчужань...» [102, 251].

Сам Д. Донцов та його «чинний націоналізм», як і європейський націоналізм «були дітьми того самого часу...» [102, 251].

По словам самого Д. Донцова він «засвоїв собі цю релігію наш демократичний «націоналізм» [102, 252].

Мотиль О. робить фундаментальний висновок про істотність впливу українського консерватизму на український націоналізм. Він аналізує ідеологію Д. Донцова саме в цьому контексті і розглядає її як один із елементів українського «правого» мислення.

Для загальної повноти картини історіографії 20-40-х років ХХ століття, на думку М. Чугуєнка, треба згадати праці авторів націоналістичних кіл.

«Статті та рецензії С. Ленкавського, О. Бабія, В. Мартинця та інших провідних теоретиків націоналістичного руху, - зазначає М. Чугуєнко, - не обмежувалися однією популяризацією думок Д. Донцова. Вони також містили в собі чимало критичних зауважень щодо окремих постулатів цього ідеолога. Разом з тим впадає в око схематизм та спрощеність їхніх трактувань творчого доробку Д. Донцова. Названі автори надто вузько розуміли його світоглядні настанови, дивлячись на них майже виключно під кутом зору практичних завдань націоналістичного руху» [232, 5].

С. Ленкавський вважає, що Д. Донцов хотів показати нові шляхи еволюціонування нації, систематизувати їх і на цій основі теоретично обґрунтувати ті психологічні моменти української ментальності, які всьому цьому послугують. Тому С. Ленкавський з цього приводу пише так: «Погляньмо на підстави ідеології Донцова, - на метафізичні засади, що на них спирається ціла теоретична система. Метафізична підстава ідеології Донцова є однорідною, бо в склад її одна лише система філософічна, а саме ідеалізм, хоч побіч ідеалізму стрічаємо там такі назви, як «волюнтаризм», «енергетизм», «динамізм», а навіть також елементи дарвінізму» [142, 273].

Говорячи про ідеологію Д. Донцова С. Ленкавський, провідний діяч ОУН, у розвідці «Філософія підстави «Націоналізму» Донцова» пише, що подібна ідеологія є досить оригінальною, вона еkleктично поєднує, охоплює і оформляє головні тенденції побажань суспільства на різних етапах розвитку суспільства. Не зважаючи на критику творчості Д. Донцова і його праці «Націоналізм» С. Ленкавський пише, що коли йдеться про ідеологію Д. Донцова, то її треба розглядати як першу стадію будь-якої ідеології.

Основою ідеології Д. Донцова і українського націоналізму виступає волюнтаризм та історичний ідеалізм, на думку С. Ленкавського саме цю думку на його погляд, доцільно вважати головною і саме вона є висновком досліджень С. Ленкавського «... ідеологія націоналізму в праці Донцова («Націоналізм»)), як світогляд, приймає чинник нематеріальний – волю – за основу буття, як етика, вважає за добро те, що зміцнює силу нації, як історичний світогляд, признає ідеям вплив на життя, а як наслідок ділання на психіку її визнавців, примушує здійснити візію вимріяної майбутности» [142, 276].

Серед різних груп літератури можна виявити цікаві та науково значимі висновки. Література того часу справді носила спрощений та однобічний характер, але повністю відкидати науковий доробіток згаданого періоду теж не варто. Саме про цю особливість літератури висловлюється М. Чугуєнко, аналізуючи її цінність.

В міжвоєнний період вся література мала відкрито конфронтаційний характер. Її можна досить жорстко диференціювати за партійною приналежністю і це є висновком М. Чугуєнка. «Характерною рисою наукових досліджень проблеми в післявоєнний період співіснування двох протилежних тенденцій. З одного боку, у зазначений період знайшла своє продовження традиція партійно – заангажованої, вузько тенденційної інтерпретації ідейного доробку Д. Донцова... а з другого, - намітилися певні позитивні зрушення, головним чином у літературі, що писалася на еміграції, у напрямку справді наукового опрацювання проблеми формування та розвитку політичних поглядів ідеолога» [230, 5].

Ю. Бойко, даючи оцінку українському націоналізму, пише: «Донцов був першим українським публіцистом, що безпосередньо по невдачах наших визвольних змагань, вже з року 1922, в яскравій і пориваючій формі підніс кличі українського націоналізму, як прапор нової доби... Поява яскравої фігури Донцова прискорила процес формування нової духовности. Своїми темпераментними скрайностями Донцов дуже надавався до того, щоб збурити суспільність, внести в неї небувале до того напруження суперечних думок і

переживань. Над головами «поважних», «заслужених» батьків народу Донцов заніс свій бич... Ніхто до Донцова в українській публіцистиці не протиставився так консеквентно і всебічно Москві, як зробив це Донцов... Донцов кликав до оновлення української людини, до повороту її в лоно стародавніх українських традицій, що знали культ перемоги, лицарства, здобувчости...» [28].

Критик та історик Л. Винар констатує протистояння так званого «організованого націоналізму» і націоналізму Д. Донцова. «Від появи книги «Націоналізм» можна б сказати, зачинається переродження психіки галичан. Можливо, що доволі парадоксально буде звучати «гіпотеза», що «націоналізм» Д. Донцова *нічого не має спільного* з українським націоналізмом, лише те, що хіба саму назву іменника. Навпаки, в протилежність до українського націоналізму, який збудований на ідеалістично – універсальному світогляді, «націоналізм» Донцова збудований на *матеріалістичній* підмурівці... Маємо сміливість твердити, що «Націоналізм» Д. Донцова як цілість *не повинен* знайти застосування у світогляді сьогоденного молодого українця».

На думку О. Бочковського, соціолога, який розмірковував на тему націософії «сучасного все націоналізму» «... зразками якого, на його думку, є німецький гітлеризм та італійський фашизм, вказує, що «на українському ґрунті його ідеологом є д-р Д. Донцов, праця його – «Націоналізм» може уважатися спробою націософічного обґрунтування цієї нової націоналістичної віри. Психологічно це дивна фанатична «драгоманіфобія» сучасного українського новонаціоналізму...» [29, 248].

При розгляді творчості Д. Донцова потрібно бути максимально об'єктивним і неупередженим, щоб усебічно показати оцінку його творчості. Поверхнева і однобічна критика О. Бочковського не може бути остаточна і вірна в своїй основі, але М. Лагодівський зазначав, що Донцов мав «рішальний вплив на формування української національної думки того часу, але цей вплив був глибоко негативний. Не можна собі уявити гіршого данайського дару для молодого ідейного руху, який тоді почав рости в Галичині й на емі-

грації – українського націоналізму, як подарована йому Донцовим книжка «Націоналізм»... Треба ствердити, що ідеологічна публіцистика Донцова, який хотів бути ідеологом того руху, була для націоналізму величезною перешкодою у виконанні історичних завдань і називав Д. Донцова «сівачем українського нігілізму».

Мов би продовжуючи думку попереднього дослідника Г. Васькович підкреслює, що «... метою творчості Донцова є патріотичне виховання українського народу». В «Націоналізмі» він указав на виховний ідеал, а крім того, вказав шляхи, якими треба йти до цього ідеалу... Таким способом він дав тривалі ідейні основи національного виховання, стараючися перевиховати український народ, а зокрема його провідну верству... Треба підкреслити, що Донцов не займався розробленням програмово-устроєвих питань української національної ідеї... Але важливішою і головною причиною своєрідного викладу Донцова є його психологічний підхід до проблеми ідеї нації. Він проповідує в першу чергу потребу виховання в нас державницького підходу до національних справ» [32, 69].

Значний вплив діяльність Д. Донцова мала на формування та становлення ідеології українського націоналістичного руху. На цей момент досить чітко в своєму дослідженні вказує Ю. Пундик. Далі він робить наголос на тому, що «Д. Донцов дав глибокий аналіз духовних передумов для політичного визволення та державного існування нації, а саме наявність глибокої духовної наснаги, готовність змагатися за велику візію майбутньої величі, не жахаючись жертв, й тотальна напруга національних сил у боротьбі за досягнення цієї візії» [186].

В «Нарисі історії Організації Українських Націоналістів 1920 – 1939» П. Мірчук робить акцент на тому факті, що «В 1925 р. (sic!) появилася праця Дм. Донова «Націоналізм», в якій автор провів нищівну критику українського угодництва і соціалістичної псевдодемократії. Тієї псевдодемократії, що розкладала українську духовність, обдирала український народ з його національної свідомости, присипляла його туманними фразами про «всесвітне

братерство» та про спільні інтереси селянсько-робітничих мас усїєї Росїї», чим підготовила катастрофу визвольних змагань. Як антитезу цього Дмитро Донцов вказав український націоналізм» [161, 47].

Найбільша заслуга у вивченї життєвого й творчого шляху Д. Донцова належить дослідникам української діаспори А. Бедрію [15], Р. Бжеському [21] та М. Сосновському [206]. Завдяки їхнім зусиллям наука отримала цілісний образ Донцова громадянського діяча і Донцова-ідеолога. В кожного з вище названих дослідників, є окремі суперечності в оцінці його діяльності в добу Гетьманату, в генезі світоглядної еволюції, але ці розбіжності навпаки підкреслюють цілісність натури Д. Донцова. При всьому цьому невисвітленими лишилися стосунки з родиною Бачинських та його дружиною Марією з тією самою фамілією, з якою він прожив довгі і щасливі роки.

Виявлені непоодинокі факти приховування впливу Д. Донцова на окремих діячів ХХ століття і тим самим не тільки обмежити вплив останнього на події початку ХХ століття, а і констатувати спробу науковців «обілити» цих відомих діячів і показати чого вони «самостійно досягли в галузі «чинного націоналізму». Цей гріх науковців передався і видавцям творів Д. Донцова, які скорочували і редагували його праці. З цього приводу Роман Бжеський (Паклен) [176] зазначає, що мала місце «планова акція ліквідування ідей поширюваних самим Донцовим, шляхом перевидання – писань Донцова з поповальшованими текстами». Цей аспект дуже добре висвітлює Роман Олійник (Рахманний) [189]. Проведений аналіз вказує на те, що чи не найпізніше до постаті Донцова звернулися літературознавці.

Паклен вважав, що концепція Д. Донцова виправдала себе на практиці й освячена кров'ю борців і він знайшов українську істину раніш, ніж будь-хто інший. Ім'я Д. Донцова стало прапорним ім'ям, за яке українці йшли на смерть.

Закордонна наукова література з цього питання у загальному потоці літератури є незначною. Така пропорція простежується і при аналізі політичної

та наукової історіографії. Отже, постаті Д. Донцова та його ідеям українська діаспора за кордоном завжди приділяла виключну увагу.

Серед діаспорних вчених слід відзначити таких вчених, як Т. Гунчак [59], І. Васькович [33], В. Рудко [195], В. Матинець [159], С. Ленкавський [142], Л. Ребет [191], Т. Кузьо [136], Є. Маланюк [158], Ю. Бойко [28], Р. Єндик [105], І. Лисняк-Рудницький [147], О. Бочковський [29] та ін., які аналізували ідеї і теоретичну спадщину Д. Донцова.

Теоретична спадщина та ідеологія Д. Донцова і до 1991 р., і після були предметом гострої дискусії в діаспорних колах. Зараз вона трохи згладилася і сьогодні має місце відмова від категоричних і полярних тверджень, щодо Д. Донцова. Під час життя і після смерті Д. Донцова переважна кількість дослідників діаспори намагалась відмежуватись від тоталітарної суті його спадщини. Сьогодні оцінки діяльності Д. Донцова стали більш толерантні і виважені.

Сучасні вітчизняні дослідники творчості Д. Донцова намагаються критично переосмислити концепції діаспорних авторів. Еміграційні дослідження стали своєрідною базою для українських авторів з цілком об'єктивних причин.

В повоєнний період історіографії СРСР знаходяться декілька авторів, які в той чи інший спосіб зверталися до творчості Д. Донцова серед них М. Олесюк, В. Євдокименко, Ю. Римаренко [192]. Але в той період зовсім не було праць присвячених тільки творчості Д. Донцова.

В 60-ті роки ХХ століття падає інтерес до творчості Д. Донцова. Все це відбувалось на фоні росту показників УРСР і кризою патріотичних почувань в діаспорі. У зв'язку зі смертю Д. Донцова 30 березня 1973 року відбувається новий сплеск активності дослідників навколо його творчої спадщини. В 1994 році виходить в світ добре зараз відома всім монографія Михайла Сосновського.

Плідно аналізують теоретичну спадщину Д. Донцова сучасні українські вчені.

Системним підходом та об'єктивним тлумаченням соціальної філософії вирізняється праця П.І. Гнатенка та його колег [174].

Цінний матеріал міститься в розділі про інтегральний націоналізм у підручнику з історії України Я. Грицака, який в наукових колах викликав значний резонанс.

Д. Донцов, ще за життя, мав широкий пласт противників до складу якого входили як українські так і російські представники: монархісти, російські та українські більшовики, україно-російські соціалісти та соціал-демократи і багато інших, які мали справжні ідейні розходження з особистістю та творчістю соціального філософа. Всі вони сліпо заперечували його творчість. Цю причину Я. Дашкевич [58] вважає першою із трьох головних причин, які він виділяє.

Не зважаючи на певні розходження між Д. Донцовим і національними організаціями, вплив Д. Донцова був доволі потужний. Щоб дискредитувати національний рух і знешкодити вплив Д. Донцова з боку СРСР, Польщі висувались зовнішні замовлення, які дуже добре до того ж фінансувались. І це на думку Я. Дашкевича, було другою причиною.

Я. Дашкевич підкреслює, що підходи до вивчення творчості Д. Донцова бажаних результатів не дають тому, що сама особа Д. Донцова в наш час маловідома. Третьою причиною нападок на соціально-філософську творчість філософа є звичайна заздрість тих політичних діячів, які не хотіли вибачити Д. Донцову його популярності. «Тому можна розвивати ще далі, - пише Я. Дашкевич, - бо сучасники в українському середовищі ненавиділи Донцова за знання і талант, за різке журналістичне перо, за чітке розмежування оточення на друзів та ворогів, за безкомпромісність – політичну і особисту» [58, 17].

Ярослав Дашкевич в передмові до першого тому праць Д. Донцова «Геополітичні та ідеологічні праці» [58] пише, «що з посиленням національно-визвольних тенденцій в політичному житті України – а націоналізм у цілому світі починає свій черговий ренесанс хоча б у дусі боротьби з глобалізацією, європеїзацією та подібними «універсальними» ідеями також типу

громадянського суспільства – почнеться нова компанія проти ідей Дмитра Донцова... Тому, щоб не допустити до чергового повторення шматування української національної ідеї, треба читати і розуміти Дмитра Донцова» [58, 17].

«І Донцов, і його ідеї, - завершує свою розвідку Я.Дашкевич, - не залишали нікого спокійним і байдужим. Ними або захоплювалися, або намагалися їх знищити. Деколи більше ненавиділи самого Донцова (саме тому, що він не хотів нікого залишати спокійним), як його ідеї. Ті, що захоплювалися – творили національно-визвольний рух або приєднувалися до нього, очевидно не лише через Донцова, але й через обставини, в яких опинилася Україна. А ті, що ненавиділи і ненавидять, ще досі воюють з його тінню» [58, 17].

Пишучи про феномен українського націоналізму Ю. Римаренко підкреслював: «Критичний огляд буржуазно-націоналістичної літератури, конкретний аналіз ідеологічних «постулатів» та політичних програм українського націоналізму з очевидністю доводить безідейність ідеології українського націоналізму, еkleктичне запозичення ним найреакційніших «чужих» буржуазних філософських та соціологічних концепцій, що повністю суперечить передовій суспільній думці, закономірностям суспільного розвитку» [192, 148].

Така оцінка дана Ю. Римаренком у праці «Буржуазний націоналізм та його «теорія націй» [192]. Радянський період вимагав від дослідника чіткого партійного підходу, саме тому Ю. Римаренко в названій праці намагався нівелювати як український націоналізм загалом, так і його ідейних виразників, зокрема Д. Донцова.

Дана критика Ю. Римаренком творчості Д. Донцова і українського націоналізму позначена глибокою політичною заангажованістю та односторонністю сприйняття. Не вдоволений тоді був Римаренко Ю. і твердженням Д. Донцова про те, що інтернаціоналізм радянського періоду – це суто великоросійський варіант шовінізму, а тому шкодить інтересам української нації. Ю. Римаренко тоді писав, що Д. Донцов вкладає в поняття інтернаціоналізм абсолют-

но протилежний його суті зміст і тому опошляє саме поняття інтернаціоналізм.

В своїй монографії «Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет» Сергій Квіт [123] вважає, що творчу спадщину Д. Донцова потрібно розглядати як важливий внесок у боротьбу за чистоту української ідеології. На його думку, творчість Д. Донцова значною мірою вплинула на розвиток і формування ідеології вітчизняного націоналізму. Для написання своєї монографії С.М. Квіт проаналізував і використав чисельні розвідки, статті, праці про Д. Донцова, що побачили світ і в Україні, і в діаспорі. Він аналогічну роботу провів стосовно творчості і особистості самого Д. Донцова. В монографії С.М. Квіта використані доробки Ю. Вільчинського [36], Б. Харахаша [217], М. Ільницького [117], О. Багана, Я. Дашкевича, О. Мотиля, Г. Васьковича, В. Яніва [248], М. Сосновського, С. Ленкарівського.

В монографії С.М. Квіта дуже ґрунтовно досліджується зв'язок із минулою філософською спадщиною України і з культурними та філософськими здобутками Західної Європи. Розмірковуючи про філософські погляди Д. Донцова С.М. Квіт пише: «З філософського боку донцовська доктрина виявляє спорідненість з екзистенціалізмом Серена К'єркегора, романтичною герменевтикою Фрідріха Шлейєрмахера та Вільгельма Дільтея, волюнтаризмом Артура Шопенгауера, теорією надлюдини Фрідріха Ніцше, інтуїтивізмом Анрі Бергсона. Донцов визначає людину як творця – історії, політики, мистецтва, інтерпретації самого життя. Будь-яка одухотворена діяльність освячується ним як мистецтво» [123, 230].

На думку С.М. Квіта, доктрина Д. Донцова є надзвичайно актуальною. Далі він зазначає, що творчість Д. Донцова можна визначити як певну свободу визначеності і стилю. С.М. Квіт заперечує ліберальну маргінальність і народницьку спрощеність і підкреслює, що діяльність Д. Донцова позитивно вплинула на глобальність українського національного мислення і його широту.

«Особливо, - зазначає С. Квіт, - слід відзначити виховну роль донцовських писань. Його ідеї знаходили своє практичне політичне втілення. Без орденського проводу, без націоналістичного резистансу з його ідеалізмом і послідовністю у відстоюванні українських національних інтересів, неможливо собі уявити нашу історію ХХ століття. Українці заявили про себе як суб'єкт, а не об'єкт історії, величезними жертвами наближаючи «безкровне» проголошення незалежності 1991 року. Вся новітня історія українського націоналізму обертається навколо ідеї української самодостатності – завжди актуальної в естетиці та політиці» [125, 231].

«Українська філософська традиція, - відзначає С. Квіт, - також виявляється у Дмитра Донцова нерозривною етичною спорідненістю діяння і міркування. Григорій Сковорода і Тарас Шевченко, Степан Бандера і Василь Стус жили як проповідували і проповідували так, як жили. Інакше вони не набули б визначального значення в українському контексті. Тобто інтелектуальна діяльність у нашій традиції, принаймні дотепер, майже неможлива поза етикою і практичним застосуванням. Цікаво, що із цього боку українці наблизилися до мрії Мартіна Гайдеггера і Карла Ясперса про те, щоб стати народом філософів» [125, 232].

Квіт вважає, що творчість Д. Донцова відноситься до українського бароко тісно зв'язана з здобутками середньовічної готики. А бароко і готика Д. Донцова послуговується християнським ідеалізмом. На його погляд, збірну концепцію теорії українського націоналізму взагалі варто «зарахувати» до неоромантизму і тому естетичний ідеал Д. Донцова треба відносити до романтичного напрямку.

С.М. Квіт має на меті дати оцінку Д. Донцову від початку ХХ століття до другої світової війни, тобто на тлі його формування, як соціального філософа. На початку ХХІ століття Д. Донцов залишається недостатньо зрозумілим і осмисленим. Кажучи іншими словами, залишається недомовленим, інтригує та захоплює. На початку ХХІ століття творчості Д. Донцова даються протилежні оцінки: від некритичної апологетики до однозначного заперечен-

ня. Особа Д. Донцова залишається контраверсійна і неординарна. Саме тому постать Д. Донцова, на думку С.М. Квіта, має притягальну силу [127, 5].

О. Баган вважає, що сам Д. Донцов та його творчість окутана різного роду стереотипами, які створювали адекватне зрозуміння його спадщини. Серед цих стереотипів були доктрини «тоталітаризму», «революційного націоналізму», «українського фашизму» і т.д. такі стереотипи були вигідні в той чи інший історичний час, щоб подати творчість Д. Донцова в вигляді певних вузьких стереотипів. На думку О. Багана це була спроба критиків Д. Донцова обов'язково «підігнати» його діяльність під сформовані і установлені думки. Основні ідеї та постулати Д. Донцова ґрунтувались на багатовікових традиціях світової гуманістичної науки [5].

На думку О. Багана, твердження М. Сосновського про те, що Д. Донцов є «типовим виразником ідейно-настрійних тенденцій своєї доби» являється дещо спрощеним і вузьким. Саме тому він не поділяє думки М. Сосновського на цю проблему. На його погляд, Д. Донцов був однією з харизматичних постатей кінця ХІХ – поч.. ХХ ст.. не тільки України, а і європейського масштабу. Потрібно детально ознайомитися з діяльністю провідних діячів України того чи іншого періоду, в тому числі і творчість Д. Донцова, щоб адекватно зрозуміти основні вектори еволюціонування української історії. Всі ці проблеми О. Баган розглядає у своїй статті «Про деякі філософські підстави українського націоналізму».

Постать Д. Донцова подається О. Баганом як одна із найяскравіших представників нової генерації, котра покликана відродити віковічні традиції розвитку самостійної України в загальноєвропейському руслі. На думку О. Багана, ще однією заслугою Д. Донцова є той факт, що він підняв і зрозумів глобальну проблему: «осмислити російський ментально-культурний світ, звільнитися від його ідейно дузовних впливів, які деформують українця, провести маркантну лінію розподілу поміж двома народами і їхніми культурами як єдино можливий засіб національної кристалізації української нації» [5, 30].

Далі О. Баган зазначає, що Д. Донцов «своїми ідеями виразив віковічні засади життєдіяльності соціумів, сформулював на українському ґрунті перевірені історією закони націєтворення і націєствердження, показав шляхи і основні форми мобілізації духовних суспільних сил, без яких самовираження нації стає неможливим. Ідейні концепції Д. Донцова співзвучні з ідейними концепціями світоглядного волюнтаризму різних епох і народів» [5, 26].

Роблячи висновки О. Баган підкреслює: «При уважнішому погляді на історію України ХХ ст.. не можна не визначити постаті Д. Донцова як кардинально значущої, чільної у плані формування нової парадигми національно-політичного мислення, формулювання глобальних, революційних завдань і методик історичного успіху, у сенсі визволення українства від вікових ментальних комплексів. Д. Донцов перший так гостро і точно визначив «первородні гріхи» української людини і суспільства, що заkostenіли у пасивності і сповільнили через власну надмірну миролюбність і покірну ніжність. У сфері національної культури Д. Донцов також запропонував новий стиль мислення і переживання світу, фактично розбудив і сформував цілу генерацію митців і теоретиків, що представляють один з найвагоміших і найшляхетніших здобутків українського Духу у ХХ ст..» [5, 27].

М. Стасюк констатує той факт, що своєю творчістю Д. Донцов повсякчас критикував російський імперіалізм, відстоючи тим самим ідею незалежності України. На думку М. Стасюка, Д. Донцов був і залишається однією з найяскравіших постатей в історії України. Великий теоретик нації, політик, полум'яний публіцист, редактор журналів, пресових агентств і видавець, безпощадний літературний критик, який дав об'єктивну оцінку творчості багатьох письменників світу другої половини ХІХ ст.. і першої половини ХХ ст.. співець трагічного оптимізму «- amor fati -, особливої філософії життя» - , гарячий прихильник Шевченка та Л. Українки, поборник традиціоналізму, носій великої ідеї націоналізму, у якого слово «нація» - молитва, а ірраціональна воля – основна сила індивідууму і суспільства, людина, що все своє життя

палахкотіла у вогні боротьби за самостійність України – таким повстає він перед нами.

Ситник О.І. [202] зазначає, що суперечливістю позначена сама доктрина Д. Донцова «чинного націоналізму», бо сама постать філософа вкрай суперечлива і підкреслює, що його ім'я і творчість можна віднести до заборонених і забутих імен в українській філософсько-політичній думці.

«Д. Донцов пройшов шлях еволюції від марксизму до націоналізму... Для його світогляду і способу мислення характерні: а) ірраціоналізм; б) волюнтаризм; в) ідеалізм; г) тоталітаризм... Д. Донцов сформувався як мислитель у переломний період історії... тому зрозуміти Д. Донцова як мислителя можна лише в контексті цих нових ідей, нового світогляду» [202, 30].

В дисертації Козія І.В. «Соціально-філософські погляди Дмитра Донцова» упор робиться на історико-філософські та історико-політичні аспекти його поглядів [132].

В своєму авторефераті Козій І.В. підкреслює, що Д. Донцов «виступає одним з центральних представників та виразників націоналістичного руху в Україні...» [133, 1]. Далі він зазначає, що «особа мислителя, його діяльність були і є предметом гострих дискусій» [133, 7]. Козій І.В. акцентує увагу на тому, що Дмитро Донцов посідає значне місце у когорті провідних ідеологів національної ідеї [133, 7].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що особа і творчість Д. Донцова потребують подальшої систематизації та вивчення з позицій сьогодення. Саме цим обумовлено вибір теми дисертації.

Методологія дослідження.

Методологія виступає ключовим фактором наукового дослідження і розуміється в цій дисертаційній роботі як «вчення про науковий метод пізнання й перетворення дійсності». Методологія завжди постає як сукупність способів дослідження, визначає принципи підходів до різних типів об'єктів дійсності та різних класів наукових завдань.

Окрім цього, треба зважити на той факт, що виокремлення соціально-філософських поглядів Д. Донцова стало можливим завдяки зверненню до різноманітних соціально-філософських підходів вітчизняних вчених, що само по собі не припускає використання методологічного монізму, який ґрунтується на прагненні відшукати універсальний суб'єктивний метод досягнення безсумнівних істин у пізнанні. Монізм є неадекватним при осягненні соціально-філософських поглядів Д. Донцова. Виходячи з цього положення, авторка підійшла до думки про необхідність застосування методологічного плюралізму, що надає можливість використовувати різноманітні методи і підходи у дослідженні, які поєднуються між собою на засадах доповненості.

Отже, зваживши на необхідність проведення синтезу різних методико-методологічних концепцій аналізу соціально-філософських поглядів Д. Донцова у дослідженні здійснено їх узагальнювальне об'єднання в межах площини української соціальної філософії.

Важливість і необхідність розбудови методики дослідження соціально-філософських поглядів Д. Донцова обумовлена тим, що раніше названа проблематика якщо і розглядалась, то з позиції однолінійного підходу. Але, оскільки визначений феномен в межах дослідницького поля постає комплексним явищем, то має ґрунтуватись на принципах плюральності, соціологізму та історизму.

Метод в перекладі з грецької означає шлях досягнення поставленої мети, являє собою сукупність прийомів і операцій теоретичного чи практичного осягнення дійсності. Отже, в цьому підрозділі мова буде йти саме про методи та методологічні підходи, що використовувались при дослідженні соціально-

філософських поглядів Д. Донцова. Метод формується в ході рефлексії над об'єктивною теорією в метатеоретичній області всередині визначених парадигмальних орієнтацій і закріплюється в принципах, нормах і методиках дослідження. Слідування визначеним методам забезпечує регуляцію та контроль у дослідницькій діяльності. У нашій роботі метод як певна константа виступає складовою акту пізнання соціально-філософських поглядів Д. Донцова.

Для дослідження соціально-філософських поглядів Д. Донцова потрібно залучити ґрунтовну методологічну базу. Проблематика даного дослідження торкається багатьох соціальних і філософських наук: соціальної філософії, історії філософії, соціології, філософії політики, філософської антропології, філософії культури, етики, естетики. Кожна із перелічених галузей філософського знання потребує чіткого формування основних методів дослідження і загальної методики в цілому, зважаючи на специфіку і характерні риси кожної з вище наведених галузей знання. Саме для цього використовувався соціально-філософський порівняльний метод в тісному поєднанні з проблемно-хронологічним. Такий синтез різних методів дослідження дозволив дати авторці оцінку соціально-філософських та теоретичних поглядів Д. Донцова. Синтез методів дозволив проаналізувати основні праці філософа і дати відповідну інтерпретацію соціально-філософських поглядів Д. Донцова.

Твори Д. Донцова є зразком вбудовування соціально-філософських поглядів, світогляду і ідеології інтегрального націоналізму в природі властивості психіки, які можна відстежувати не метафізично, а феноменологічно. Адже саме прагнення змінювати волю до життя, до влади, до експансії Донцов вважає як першу підставу свого інтегрального націоналізму.

При розбудові методологічної основи дисертаційного дослідження не можна було обійти увагою розгляд сучасного методологічного концепту «національної ментальності» та «національного характеру» у дослідженнях А.К. Бичко [25], І.В. Бичка [26], П.І. Гнатенка, М.О. Корха, В.С. Горського, М. Русина тощо. Зокрема А.К. Бичко зупиняється на виділені особливих рис укра-

їнської ментальності, до яких належать «антеїзм, екзистенційність і кордоцентризм» [22,19].

В межах визначеного методологічного підходу, з акцентуванням уваги на екзистенційності українського психічного «Я», не можна оминати увагою дослідження П.І. Гнатенка «Етнопсихоаналіз» [48] і «Український національний характер» [47], які сприяли адекватному осмисленню сутнісних рис феномену ментальності і розумінню соціально-філософських поглядів Д. Донцова.

Головним методом дослідження дисертації став діалектичний метод. Всі завдання дослідження розглядаються з моменту їх зародження, становлення та розвитку. Соціально-філософські погляди Д. Донцова розглядаються в процесі їх детермінації.

Специфіка українського стилю філософствування криється перш за все в ментальності українців, необхідно перед усім дослідити основні ментальні засади українського світогляду в цілому. І тільки знаючи основні ментальні засади українства можна виділяти головні форми тлумачення тієї чи іншої філософської проблеми.

Національна соціальна філософія базується на елементах в ролі яких виступають індивіди або їх спільності. Дослідження епізодичних, фрагментарних, локальних явищ дозволяє осмислити духовне життя як особистості, так і нації в цілому. Таким чином, щоб виділити окремі елементи рефлексування окремого представника потрібно дослідити поступову його еволюцію протягом усього часу буття або народу. Для цього потрібно якнайповніше ознайомитись з матеріальним аспектом життя народу, що дозволить краще зрозуміти, вивчити і проаналізувати духовне його життя.

Діалектичний метод тісно пов'язаний з методом синтезу та історичного аналізу в соціальній філософії. Тому діяльність Донцова, як особистості, розглядається у комплексі всіх факторів і чинників в процесі його ставлення, тобто сам предмет дослідження розглядається з точки зору історичного еволюціонування. Відсіювання неістотного від істотного, абстрагування цього

поняття і його структури дозволяє відтворити цілісне уявлення про досліджуваний феномен. Відбувається виділення граничних етапів розвитку феномена і, таким чином, проходить класифікація явищ. Такий метод потребує вивчення будь-якого явища у процесі його становлення і він називається «генетичним» методом. При даному методі враховується всі чинники його розвитку, всі його зміни на шляху розвитку. Дана методологія потребує вивчення всіх взаємозв'язків і взаємовпливів, можливих зв'язків даного феномена з іншими феноменами. Саме такий метод повністю відповідає українським традиціям у сфері опрацювання і дослідження гуманітарної (соціально-філософської) проблематики. Засади наукової роботи згідно з загальними науковими принципами. Таким чином, відповідають базовим методам.

Сутність науковості будь-якого дослідження полягає у вмінні виділити та пізнати феноменальні властивості досліджуваного предмету. Право на існування цього предмета потрібно розкрити і обґрунтувати з внутрішнього та зовнішнього порядку, його необхідності і класифікації. Саме тому філософія повинна вивчати соціально-філософські погляди Д. Донцова в контексті основних засад формування та функціонування українського менталітету (світогляду).

Сутнісні принципи саме української екзистенційної методології чітко формулюють А. Бичко та І. Бичко, відзначаючи особливу її ефективність для пізнання «України, українства,... в силу близької «дотичності» цієї методології до змісту українського світоглядно-філософського менталітету... може отримати ефективну методологічну базу у використанні всього розмаїття (феноменального, герменевтичного, «історико-синтетичного» та ін..) екзистенціальних підходів» [24,28]. З цим твердженням важко не погодитись, адже лише екзистенційна методологія здатна розкрити всю повноту соціально-філософських поглядів Д. Донцова.

Екзистенційна методологія виростає з романтичної критики раціоналізованого українського провансальства і ірраціонального «бунту» проти нього в соціально-філософських поглядах Д. Донцова і відстоювання ним першо-

рядності індивідуально-особистісної унікальності людського буття в українському вимірі. Екзистенціалізм Д. Донцова і його соціально-філософські погляди знаходяться в опозиції до раціоналізму і класичному ідеалізму, не покладаючи надій ані на всемогутність науки, ані на логіку, недовіряючи природній силі соціальна філософія Д. Донцова звертається «до волі до життя», до ірраціональності, до романтизму. Формування та вдосконалення соціально-філософських поглядів Д. Донцова відбувалась у ХХ столітті.

Методологічною основою для розкриття сутності основної одиниці аналізу дослідження та проведення порівняння особливостей прояву соціально-філософських поглядів Д. Донцова послуговували роботи А. Шопенгауера та Ф. Ніцше.

А. Шопенгауер і Ф. Ніцше – мислителі для яких ірраціональне в бутті було тривожною загадкою, яка не давала їм спокою. Світ у філософії Артура Шопенгауера статичний і виступає об'єктивацією метафізичної волі, як зазначає в своїй монографії Ю.О. Шабанова [232]. Воля філософа знаходиться поза простором і часом, поза причиною і необхідністю. Воля – сліпий потяг, темний, глухий порив, вона єдина, в ній суб'єкт і об'єкт виступають одним цілим [239,59]. Ірраціоналізм у Шопенгауера виступає в якості постулату і з'являється у зв'язку з усвідомленням неможливості за допомогою розуму осягнути метафізичну сутність світу, яка виступає як дещо необумовлене для пізнання.

Ідеї А. Шопенгауера знайшли продовження у «філософії життя» Фрідріха Ніцше. Ірраціональність у Ніцше виступає у якості протесту проти розуму.

При загальній характеристиці соціально-філософських поглядів Донцова як об'єкту дослідження необхідно знайти відмінні та подібні моменти в соціально-філософських поглядах інших філософів України, показати різницю в світогляді, парадигмах, концепціях, вченнях, поглядах. І це буде головна задача хронологічно-порівняльного методу.

При застосуванні хронологічно-порівняльного методу у поєднанні з редукцією, яка розглядається як певний методологічний засіб перетворення складного у більш просте, стає можливим дефініція категоріального апарату. Можна констатувати, що при вивченні філософських поглядів Дмитра Донцова дано визначення багатьом категоріям, якими послуговувався філософ. Серед них: націоналізм, волюнтаризм, моральність, аморальність, ірраціоналізм, романтизм.

Таким чином, доходимо висновку, що перелічені принципи у поєднанні з принципами об'єктивності та детермінізму, основними принципами та методами аксіологічного аналізу дозволяють цілісно зрозуміти і осмислити соціально-філософські погляди Дмитра Донцова.

Висновки до першого розділу.

Проведений огляд літератури з теми дисертаційного дослідження дає можливість констатувати, що соціально-філософські погляди Д. Донцова становлять потужний пласт, як у світовій, так і в українській соціально-філософській думці. Динаміка розгортання дослідницького матеріалу засвідчує, що соціально-філософські погляди Д. Донцова постали у різних формах, вони трансформувалися та видозмінювались разом зі зміною світоглядних парадигм Д. Донцова.

Джерелознавчий аналіз свідчить, що соціально-філософські погляди Д. Донцова на різних етапах свого формування та становлення значно збагатили соціальну філософію українства. Багаточисельні представники української академічної соціальної філософії у власних дослідженнях доводили значущість соціально-філософських поглядів Д. Донцова.

Літературний спадок представників української громадськості кінця XIX – XX ст.. постає логічним продовженням сприйняття або не сприйняття соціально-філософських поглядів Д. Донцова. Нейтральних спостерігачів соціальної філософії в той час просто не було. Визначена тема представлена ба-

гатьма соціально-філософськими дослідженнями, в яких розкриваються її окремі аспекти.

Окрім цього, аналіз даної проблематики як особливої константи української соціальної філософії дозволив виявити її зв'язок з західною соціальною філософією і дав можливість стверджувати, що об'єкт цього дослідження є інтегрованим в світову соціально-філософську культуру.

Комплексний характер дисертаційного дослідження засвідчив необхідність застосування методологічного плюралізму. Використання загальнонаукових методів дозволило провести умовне горизонтальне розділення досліджуваного явища, що полягає у виокремленні одиниць соціально-філософського аналізу.

Одним з найбільш значущих методологічних підходів є соціально-компаративістський, що дозволяє проводити найширші рівні порівнянь соціально-філософських поглядів Д. Донцова з іншими відомими постатями України в різні періоди ХХ ст.; екзистенційний, що дав змогу досягнути специфіку буття людини та розглянути гносеологічні, онтологічні витoki об'єкту дослідження; феноменологічний, що визначив можливості аналізу соціально-філософських поглядів Д. Донцова. Також серед різноманіття методологічних концептів, треба виділити світоглядно-ментальний, герменевтичний, соціальний та культурологічний підходи, використання яких забезпечило об'єктивність та всебічність дослідження.

Розділ 2

ФОРМУВАННЯ І СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ ПОГЛЯДІВ Д. ДОНЦОВА.

Для Дмитра Донцова українська національна ідея є головним об'єктом соціальної філософії та ідеології. Очевидно, що самі по собі ці проблеми соціальної філософії були і залишаються актуальними. Постановка цих проблем є позитивним елементом соціальної філософії Дмитра Донцова.

Після поразки 1917 – 1920 рр. української революції для Д. Донцова повернення на Галичину було закономірним. В середовищі Січових Стрільців, тобто в середовищі офіцерів української армії в 1920 році виникла збройна Українська військова організація (УВО) на чолі з полковником Є. Коновальцем. Ідейною базою для створення УВО була ідеологія та соціально-філософські погляди націоналізму. Особисті якості Д. Донцова, його соціально-філософські ідеї, його праці стали визначним чинником для створення такої організації.

Російська влада у 1914 р., в зв'язку з початком I світової війни, припинила видання найавторитетнішого українського журналу «Літературно-наукового вісника» (ЛНВ) за його чисто українські тенденції і закликів зблизитись з Європою. Сам Євген Коновалець подбав про відновлення цього журналу в 1918 році в Львові і про те, щоб Д. Донцов став його редактором в 1922 році. Отже, повернення на Галичину Д. Донцова означало відкриття нового етапу в розвитку українського націоналізму, як соціально-філософських поглядів, ідеології та практики. Участь Дм. Донцова в діяльності Української партії національної роботи (революції) (УПНР) була спробою створити ідейне та політичне тло для революційно-бойової діяльності УВО виявилась не зовсім вдалою. Сам Д. Донцов формально не належав до складу партії, але фактично був її ідеологічним керівником [7, 49]. Але в керівництві виникли суттєві світоглядні розбіжності і саме це заставило Донцова назавжди відмовитись від практичної партійної роботи. Він зосередився на ідейно-виховній

пропаганді з формування нової самосвідомості нації. Дмитро Донцов тепер вважав збереження чистоти ідеї і особисту незалежність більш пріоритетним завданням, ніж вступ до будь-якої націоналістичної партії. Його програмним вимогам найбільш відповідала організація українських націоналістів (ОУН), яка була створена на базі української військової організації (УВО). Багаточисленні пропозиції з боку ОУН були відхилені Дмитром Донцовим, бо тепер він вважав, що партійні обов'язки та умови неодмінно вимагали від нього якихось деформацій, обмежень, поступок, компромісів, а це для соціального філософа та ідеолога українського націоналізму було не припустимо [7, 49].

Весь остаток свого життя Донцов був в епіцентрі духовного національного руху, беріг чистоту і непорушність його найголовніших принципів. Тому звинувачувати його за неучасть у діяльності ОУН – це теж саме, що перевертати цю справу з ніг на голову, це значить звинувачувати Дмитра Донцова, по суті, за найсвятіше, що є в націоналізмі – за його Ідею. Д. Донцов створив ідейно-духовну основу націоналізму, і записуватись до котроїсь націоналістичної партії у нього не було потреби [7, 50]. Отже, саме це давало змогу Донцову критикувати політику окремих лідерів ОУН, політику окремих середовищ ОУН, коли вони відступали від постулатів націоналізму. З кон'юнктурних причин партії можуть пристосовуватись до ситуації, люди можуть просто помилятись і лише одне лишається навіки незмінним – Дух націоналізму. Незмінним все життя лишався і тотем Дмитра Донцова: - вовк.

Насамперед Д. Донцова цікавить гносеологічне питання: чи індивідуумі доступне пізнання буття? Д. Донцов вважає, що за допомогою емпіризму та раціоналізму людина здатна пізнати лише матеріальне буття. А сутність нематеріальну людина пізнає ірраціонально, користуючись двома способами пізнання. Чуттєвим і надприродним [14, 4].

Діяльність Д. Донцова значною мірою вплинула на подальший розвиток української соціально-філософської думки. Він розкрився як теоретик української державності, філософ, соціолог та політик.

Не зважаючи на часом суперечливі погляди Донцова можна констатувати той факт, що він – одна з найвпливовіших постатей української ментальності кінця ХІХ – ХХ ст..

На рубежі століть проявилась внутрішня нестабільність, яка привела до зростання популярності ідеологій авторитаризму та месіанізму. На початку ХХ ст.. в Україні відбувалось великомасштабне національно-культурне відродження. В цей час спостерігаємо певні спроби реанімації ідеології українського месіанізму.

Прибічниками цієї ідеології були «Кирило-Мефодіївське Братство», які відстоювали ідеал федерації всіх слов'ян, і вважали, що провідну роль в цьому процесі «відіграє Україна», а також праця Костомарова «Книга буття українського народу» [134, 221].

На переломі двох століть ХІХ і ХХ в Україні чітко визнався підйом і розвиток соціальної філософії та культури, що свідчило про зростання духовного начала. В Західній Європі навпаки зростав прагматизм, що свідчило про занепад культури і духовності. Всі ці тенденції дозволили відомому українцю М. Хвильовому висунути ідею «азіатського ренесансу» на Україні, який чекає весь світ [218].

Заслуга Д. Донцова в соціальній філософії полягає в тому, що він синтезував філософський напрям Європи («волю до життя» А. Шопенгауера; ідею «надлюдини» Ф. Ніцше; «ненависть» Шпенглера і т.д.). Донцов став одним із творців ідеї месіанства українців. Він обрав головним фактором об'єднання і подальшого соціально-філософського прогресу нації – принцип волі.

На думку Д. Донцова «... нація є вічна, ... не самодержавна нація не є нацією, ідея власновладства повинна бути над всіма іншими. Вона не повинна робити угод з жодними доктринами, що обмежують її неподільний вплив, а ні всередині, ані назовні, лише вона має надавати зміст національній волі» [102,406].

Деякі дослідники, наприклад такі, як Г. Васькович, вважають, що він не сліпо копіював цих великих філософів Заходу, а творчо переробляв їх набутки та використовував їх на благо України. Саме такий філософський підхід він бачить по відношенню до А. Шопенгауера, Васькович припускає, що Донцов намагається будувати національну ідеологію на природних властивостях психіки, які можна досліджувати феноменологічно, а не метафізично. При цьому головний акцент Донцов робить на душі, як нематеріальній і складовій частині буття, а вже потім ідеологія. Донцов знов повертається до метафізичного принципу світу, до волі А. Шопенгауера [33, 165].

Розглядаючи дефініції «психіка» та «душа» Васькович, не надає чітких означень цим поняттям і саме тому потрапляє в логічну пастку. Григорій Васькович підкреслює, що поняття волі визначити дуже важко. Далі він наголошує на «тому, що воля – явище психічне, а людина не має можливості збагнути, з чого постають логічні прояви» [32, 164]. І в іншому місці, говорячи про душу: «Психіка або душа є річчю в собі (ding an sich), і як така входить в обсяг метафізичних міркувань. Ми знаємо, що вона існує, але не знаємо, чим вона є» [33, 146].

Позиція Васьковича виглядає досить дискусійною. Більша кількість філософів відносить творчість Д. Донцова до підвалин так званої «філософії життя», які стояли на позиції волюнтаризму, як філософському напрямку – А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, О. Шпенглера, А. Бергсона, В. Дільтея, Г. Зіммеля.

Коли Д. Донцов звертається до проблеми «героя та натовпу» без сумнівів можна помітити вплив ніцшеанського «ібермента» - героя, який послугує власною волею та жагою до панування і протистоїть сірій масі. Як символ зміни дійсності такий герой виступає у Д. Донцова. Без перебільшень можна стверджувати, що погляди Ф. Ніцше і Д. Донцова співпадають. І це не дивно, бо за Донцовим лише національний волюнтаризм, що діє на рівні інстинкту, може забезпечити прогрес українській нації.

Представники «філософії життя» розуміли різні прояви волі як самостійні і визначальні чинники людського пізнання, виявляючи в волі мотиви, людські бажання чи імпульси до дії. «Філософія життя» критикувала представників класичного раціоналізму за трактування поняття волі як простий придатак розуму. Але їх основною базою була кантівська ідея про домінування практичного розуму, де стрижневим компонентом виступала вільна, чи «автономна» воля. На думку Д. Донцова саме А. Шопенгауер розробив багато цікавих та нових ідей, щодо специфіки волюнтаристичних та емоційних сторін людського духу, відстоював примат волі над розумом, тобто базуючись на класичному раціоналізмові взяв курс протилежний кантівському чи класичному напрямку в філософії [102,251].

Ідеалістично-міфологічна воля ніби перебувала над світом і розумілась як сила, що споріднена з вольовим поривом Всесвіту, тобто воля перетворювалась в певний абсолют. При чому розум, виразники «філософії життя», розглядали як просту функцію. На місце розуму вони ставили волю, причому воля, яку б контролював розум.

Це мало бути «абсолютно вільне хотіння», що виникає з невідомих причин. Д. Донцов прагне на практиці показати як воля нації до життя відображається на її розвитку. Таким чином, він намагається втілити своє власне розуміння поняття волі, тобто Донцов критично переосмислює твердження представників «філософії життя» і не іде «сліпо» за іншими.

В своїй соціально-філософській оцінці мислителів XIX і XX ст.. Д. Донцов впадає в крайність: 1) явно недооцінює раціональний елемент та інтелект як у житті окремої людини, так і в суспільстві загалом; 2) перебільшує ірраціональність. В цьому питанні просліджується особистість Д. Донцова, його категоричність у визначенні волі і зарахування багатьох мислителів XIX – XX ст.. до представників філософії ірраціоналізму [102,252].

Серед них Куліш і його «право сили», «не розсудний» Гоголь, «фантазія» і «залізна сила ентузіазму» Шевченка, «жадоба перемоги» Дж. Лондона, прагнення Лесі Українки «гнатись в безвість» і головне «без мети», «життє-

вий еллі» Бергсона, «воля до влади» Ф. Ніцше і т.д. При цьому аналізі у Д. Донцова багато варіантів інтерпретації поняття волі [102,251].

За А. Шопенгауером воля є щось, що «переживається, відчувається, але не пізнається». Важко словами передати зміст понять простір, світ, зміст послань бога, так само важко охопити поняттям – волю, вважає А. Шопенгауер. Саме в почуванні та бажанні, в інстинкті, в природних силах та енергіях розкривається певний природний принцип називаємий волею, сама по собі являє деяку силу чи енергію (феномен) [102,251-252].

«Воля до життя» така ж «сліпа» сила, що діє безмотивно та безпричинно, як причина причин у світі, що діє сама з себе. Воля щомиті рухається вперед, майже не стоїть на місці, їй присутнє постійне прагнення, де воля виступає як деяка первісна сила. Цей рух веде до народження нового бажання, він робить своєрідний перехід від бажання до задоволення цього хотіння, і саме це робить людину щасливою, але подібне прагнення ірраціональне і абстрактне. Д. Донцов пише: «Це вічне стремління, вічний невсипучий гін, що лише хвилиною задовольняється, щоб знову стреміти наперед. Це стремління абстрактне, ірраціональне, щастя в собі. В нім людське щастя, і лише в нім...» [102,252]. Така характеристика об'єктивізації волі і її сили присутня тільки людині, в інстинктах, емоціях і прагненнях *homo sapiens*. Воля може об'єктизуватись в органічному та неорганічному світах, представляє собою «одинокую реальність», «річ в собі», тому на думку Д. Донцова, можна інтерпретувати волю як основу буття. Розуміння поняття волі А. Шопенгауера, одного з найвидатніших представників філософії волонтаризму та Д. Донцова майже тотожні.

Людина керується лише власними бажаннями, чинить так чи інакше, фактично сама з Волею, тобто виступає об'єктивізація Волі.

В розвитку всієї живої і неживої природи реальна тільки одна широка воля. Ця воля має окремішність – це ілюзія, породжена моїм суб'єктивним апаратом часовопросторового сприймання і її слід ототожнити з волею всесвіту. Тому моя воля – одна й позачасова. По А. Шопенгауеру це і є «принцип

індивідуалізації». На ці думки вказував Б. Рассел, аналізуючи філософію волі А Шопенгауера [188, 628-629].

М. Сосновський вважає, що воля у Дмитра Донцова – це своєрідна життєдайна сила, яка змушує рослину рости і розвиватися, а немовля кричати, це певна особлива сила, яка робить можливим виконання основних законів світобудови [207, 244-246]. Навіть темперамент та характер людини, усі психічні процеси, всі прояви психофізіологічного життя індивіда Д. Донцов відносить до поняття волі, відштовхнувшись від такого тлумачення вольового елемента.

З погляду логіки між ідеалом «сильної людини» Донцова та «волі до життя» А. Шопенгауера, існує деяка непослідовність. Не може бути й мови про будь-яке виховання індивіду тому, що воля діє «безпричинно», вона лише «вибухає», бо являє собою «сліпий динамізм». Тоді виходить, що обвинуватити індивіда в «безвольності» немає підстав, адже всі механізми контролю за поведінкою є поза свідомості людини. Не зважаючи на очевидний казус логіки, Д. Донцов дуже багато своєї уваги приділяє А. Шопенгауеру. Він вважав, що А. Шопенгауер найкраще показав протилежність двох поглядів на світ: вольового та інтелектуального.

Саме «воля до життя» на думку А. Шопенгауера формує індивіда, його характер, властивості, стиль мислення та поведінки. Якимось чином вплинути на «волю до життя» людина не може і саме цим пояснювався його тотальний песимізм, бо він не вірив в сили людини і всього людства в цілому. На відмінність від А. Шопенгауера, у Д. Донцова з'являються поняття «творчої думки», завдяки якій стає можливим формування речей, а саме – подальша еволюція індивіда. В своєму творі «Дух нашої давнини», автор змінює ірраціональну «волю до життя» на свою «мудрість» і робить її основною характеристикою людини. Таким чином, Д. Донцов з одного боку дотримується думок А. Шопенгауера у визначенні поняття волі, а з іншого – пропонує образ «сильної людини», яка повинна бути «будівничим» свого життя. Отже,

ідучи за А. Шопенгауером, Д. Донцов не врахував його висновків в своєму «Націоналізмові».

Д. Донцов намагався поєднати «волю до життя» А. Шопенгауера і «волю до влади» Ф. Ніцше в своїй філософії «сильної людини». На погляд Донцова, в його праці «Націоналізм», якнайкраще висвітлити «волю до влади» можна було б використавши ніцшианський ідеал «надлюдини», яка базується на біологічному інстинкті виживання. Жадобу людини до життя можна тлумачити як волю до влади, що властиво кожній людині і це пояснює життя як певний прояв суб'єктивності [102,358,360-364].

Модель «сильної людини» Д. Донцова переплітається з ірраціональним моментом, і тому жодних раціональних пояснень своїх вчинків вона не шукає. Людина прагне панувати над юрбою і вона «наповнена» «жагою влади». Тому «сильна людина» Д.Донцова спирається на ідеал і примат сили та агресії. «Сильна людина» відкидає будь-які загальноприйняті норми моралі, не визнає ніяких угод і стоїть над загалом. Ідеал «надлюдини» Ф. Ніцше в цьому плані співзвучне з концепцією «сильно людини» Д. Донцова. З таким трактуванням «волі до влади» узгоджується ідеал « надлюдини» Ф. Ніцше, який в подібному ідеалі бачив досконали в інтелектуальному плані людину, що керує та приборкує свої емоції, пристрасті. Однак інтерпретація Д. Донцова в сенсі «волі впливати на інших» не є тотожна «волі до влади» Ф. Ніцше. Зауважимо, що сам Ф. Ніцше не прирівнював поняття «воля до життя» і «воля до влади». Він підкреслював, що лише там, де є життя, присутня воля і саме воля до влади, а не воля до життя. Акцентуємо увагу ще раз на той момент, що на думку М. Сосновського, «воля до влади» Ф. Ніцше не є тотожним до «влади впливати на інших» Д. Донцова [206, 268].

Д. Донцов справді сильно гіперболізував значення ірраціонального моменту в житті людини. Даючи аналіз «сильної людини» в творчості Д. Донцова, М. Сосновський підкреслює: «Коротко кажучи, засади ірраціоналізму, «аморальності», стихійності, насильства, нетерпимості, фанатизму, брутальності й нічим необмеженого та неконтрольованого егоїзму – доведені до аб-

сурду, причому, всі ці «засади» обґрунтовані вимогами «об'єктивізації» ірраціональної «волі до життя» та «волі до влади» [206, 268].

Отже, до значення і впливу соціальної філософії Д. Донцова необхідно підходити об'єктивно, зважаючи як на позитивні так на негативні моменти. Будучи апологетом ідеї самостійності України, Д. Донцов одним із засобів обрав ірраціоналізм. Я. Грицак в цьому контексті зауважує: «...єдиними пропагаторами ідеї політичної самостійності в Наддніпрянській Україні були Микола Міхновський, Вячеслав Липинський і Дмитро Донцов...Читаючи праці цих трьох ідеологів, не можна позбутися враження, що вони написані пришельцями з іншої планети – настільки далекими за своїми радикальним тоном були вони від тогочасних писань більшості...» [54, 26].

Для того, щоб краще зрозуміти творче надбання Дмитра Донцова, треба чітко визначитися, що собою означають в філософії такі поняття, як індивідуальне, психологічне, національне, націоналістичне. Ці питання являються найактуальнішими для сучасних дослідників.

На думку Гнатенка П.І. [47], індивідуалізм виступає як соціологічне та етичне вчення, в основі якого лежить визнання абсолютних прав особистості, її свободи і незалежності від суспільства та держави. Тлумачення поняття індивідуалізму в філософській літературі зараз визначається як принцип поведінки, але з плином часу воно змінювалось.

Вперше поняття індивідуалізму з'являється у давньоіндійській філософії, тому що її центральною проблемою була проблема людини, індивідуальність. Позитивний момент давньоіндійської філософії становило те, що людина, особистість, індивід розглядалися як малий Всесвіт.

В Індії людина як індивід поставала, як складна система, що включає в себе декілька підсистем: мінерало-людина, тварино-людина і людина-людина. Властивості характерні для цих підсистем індивід концентрує в собі властивості підсистем.

Проблема людини, індивіда переміщується в центр давньогрецької філософії починаючи з часів Сократа. Саме з того часу знаменитий принцип

Протагора – «людина є міра всіх речей», стає домінуючим у філософії давніх греків. Мета людського життя з точки зору Епікура – це досягнення щастя. Отже, принцип індивідуалізму визначає сутність епікуреїзму і проходить через творчість Епікура [47, 94].

Г.С. Сковорода, найвидатніший український філософ, як і Епікур, вважав, що мета людського життя – це щасливе життя. Шляхи досягнення людського щастя Епікур і Сковорода, що правда, бачили по-різному.

Принципами християнської моралі визначалося розуміння індивідуалізму в епоху середньовіччя.

Епоха Відродження зробила подальший крок в осмисленні індивідуалізму. В цю епоху, коли відбувався процес становлення буржуазних відносин, індивідуалізм доповнився такими рисами, як гідність, рівність. У Відродженні надавалося гуманістичне звучання принципів індивідуалізму. Стверджувалася ідея всебічного розквіту індивідуальності, гармонійного її розвитку і розроблялись теорії у теоретичному аспекті.

Розвивали принцип індивідуалізму у подальші історичні епохи такі вчені а мислителі як Бекон, Гоббс, Спіноза, Русо, О. Шпенглер, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та інші.

Проблему індивідуалізму, проблему людини поставили в центр своїх учень екзистенціалізм, персоналізм, неотомізм та багато інших течій західної філософської думки.

Розглянемо проблему індивідуалізму в контексті українського національного характеру і соціально-філософської теорії Дмитра Донцова.

Принцип розуміння українцем спільноти і суспільного ладу ніколи не може базуватись на суворій дисципліні і підпорядкування індивіда загалу. Він з рішучістю відкидає всі форми такого співжиття. Згадаємо принципи побудови Запорізької Січі та її діяльність і стане всім зрозумілим роль індивідуума, роль особистості в філософії та історії українського народу [47, 95].

Теперішній індивідуалізм українського типу бере свій початок на думку І. Мірчука ще в епоху матриархату. Тому, ще жодна жінка ніколи не слухає

другу, а завжди на будь-яке питання життя, має своє особисте, тобто індивідуальне бачення. Саме індивідуалізм українців найбільш пов'язує Україну з Європою і відрізняє її від Росії. В. Янів дотримується аналогічної точки зору. Він вважає, що індивідуалізм є суттєвим фактором самовиявлення українця [161, 575-576].

Соціально-економічний генезис українців дуже впливає на життя всього суспільства країни. Від нього залежить поширення колективістських чи індивідуалістських орієнтацій відносно власності, стереотипів зрівнялівки, нетерпимості до багатих, готовності чи неготовності відстоювати власну економічну свободу тощо.

Соцекогенез, являє собою «момент чогось невловного, але значущого, що становить душу нації та її сутність, у якій втілена таємниця національної індивідуальності» [177, 5].

В даному випадку зачеплена досить складна і не досліджена проблема впливу національного характеру, національної психології на соціально-економічний розвиток українського суспільства. Яскравим прикладом такої взаємодії є Японія, де специфічні риси японського національного характеру були враховані при створенні економічного розвитку країни і привели Японію до її економічних успіхів. Можливе саме із національного характеру українців випливає той болісний процес реформування в Україні?

Але не треба уявляти Україну, як єдиний регіон. В східноукраїнському регіоні риси національного характеру дійсно формувались під впливом козацтва та Росії, а в західноукраїнському – вплив козацтва був значно меншим, а роль уніатів та католиків значно вище. Не треба перебільшувати і значення козацтва, бо в його видатній історії є і негативні сторінки.

Але все ж таки в процесі соціально-економічної генетики України козацтво займає вагоме місце, в той час як в Росії це саме місце займала община. Община почала формуватись в Росії з 1500 року. Саме община склала примітивні уявлення про зрівняльну справедливість, стала основою патріар-

хального колективізму та замкненості, стала основою пасивності та утримства і т.д. [47, 97].

Саме російська община визначала порядок господарювання та побуту і саме вона сформувала вище зазначені риси психологічного характеру росіян.

В Україні дістали поширення не общини, а громади. Завдяки громадам в Україні стали розширюватись серед українців ідеї гуманізму і ідеологія реформації, що справило вплив на формування духовності, культури і як наслідок, рис національного характеру українців. Українські громади за своїм змістом відрізнялись від російських общин, і саме це зумовило відмінності українського національного характеру від російського.

Соціальне становище індивіда в Росії було безправне, безсиле перед деспотичною владою держави. В російській общині, індивід розчиняється, у нього не формується почуття власника, почуття відповідальності. Навпаки в Україні приватновласницькі тенденції були більш розвинуті, у українців було негативне ставлення до зрівнялівки і до російської колективістської психології. Саме тому український етнос кардинально психологічно відрізнявся від російського [47, 98].

Важливим елементом національної психології виступає національна філософія. В національній культурі та психології існує відображення духу народу. Нагадаємо ті філософські тенденції, які були панівними в філософії Заходу. Емпіризм був властивий англійській філософії, раціоналізм - французькій, споглядальність - німецької, прагматизм - американської, а екзистенціальний характер, на думку Гнатенка П. І., притаманний українській філософії [47, 99].

Незважаючи на психологічні і національні особливості окремих країн, в самій всесвітній філософії все ж таки діють загальні закономірності. Д. Чижевський аргументовано розкрив діалектику загальнолюдського й національного в філософії.

Насамперед Д. Чижевський зупиняється на характеристиці таких понять як людство і нація. Чижевський вважає, що розуміння нації може бути

або раціоналістичним або романтичним. Раціоналістичний аналіз ґрунтується на принципах розуму і передбачає логічно аргументований підхід. Сенс в житті має лише те, що можна зрозуміти та обґрунтувати за допомогою розуму [224, 11-12].

Національні особливості раціоналісти визнають в деякій мірі обмеженими і вважають цю обмеженість необхідним етапом людської історії [47, 99]. Романтичний (ірраціональний) погляд на націю ми бачимо в соціально-філософській доктрині Дмитра Донцова.

Серед чинників, що сформували український національний характер, перш за все, потрібно визначити психологічні. Мова іде про так званий інтровертизм українського народу. Поділ народів на інтровертних та екстравертних пов'язано з такими видатними іменами в філософії та психології, як Юм та Ясперс.

Екстравертним суспільствам властива відкритість, тобто їх спроможність до діалогу, їх комунікабельність. До таких суспільств можна віднести такі держави, як Франція та США. Вони легко вступають у контакти з іншими країнами, запозичують у них все нове, прогресивне. Економіка в цих суспільствах має переважно екстенсивний характер. Такі суспільства менш традиційні й асимілюють в собі багато провідних тенденцій світу.

Таким суспільствам притаманна шанобливість та прагнення до зовнішнього самовираження. Їм властива динамічність та здатність освоювати великі території. Такі суспільства краще орієнтуються в культурі інших народів, ніж у своїй власній. Їх характерною особливістю є інтерес до життєдіяльності інших держав.

Рівень екстравертності таких країн залежить від багатьох факторів, зокрема від того, який тип мислення у суспільстві є домінуючим: раціональний чи ірраціональний [47, 53].

Національний характер відповідних народів менш підозрілий і хитрий, він більш прямолінійний. Що ж до духу таких суспільств, то він неспокійний, такий що не заглиблюється в рефлексію.

Характерною особливістю інтровертних суспільств є їхня закритість (Корея, Китай, В'єтнам, Індія, Японія, Україна). В інтровертних суспільствах Бог розуміється як сила, що живе в душі кожної людини, а в екстравертних – Бог вважається якоюсь зовнішньою силою, покликаною виправдати все суще. В українській психіці, на відміну від російської, Бог розчинений у природі, що стала мало не головною частиною української духовності.

Джерела розвитку реформ у інтровертних суспільствах ініціюються внутрішніми психологічними колізіями і суперечностями. В своїх реформах вони орієнтуються на внутрішні інтереси, можливості, потреби, тенденції та традиції.

Інтровертні суспільства вирізняються більш високим та ефективним соціальним інтелектом, вони мають здатність навчатися на власному досвіді, і це є їх характерною особливістю.

В інтровертних суспільствах соціальні регулятори спрямовані на захист від зовнішньої інформації і зовнішніх подразників. Їм присутня ідеалізація та канонізація внутрішнього духовного життя. Така абсолютизація нерідко має негативні наслідки.

Сім'я, громада для українця означають значно більше ніж абстрактні групи однодумців. Українець – це людина малих груп, у які він безпосередньо вростає і в яких він із знанням справи діє. Навпаки в Росії, бо там, ідейні однодумці розкидані по всій Землі стимулюють до дії.

Народ в інтровертних суспільствах відносно миролюбивий, спокійний, терпеливий, неагресивний. Ще під час існування Київської Русі зазначали, що там народ стриманий, терпеливий, витривалий та упертий.

На думку Гнатенка П.І., для інтровертних суспільств характерним є саморефлексія, заглиблення у свій внутрішній світ. Їх члени схильні скоріше переробити самих себе, ніж навколишню дійсність [47, 55].

Українець своє особисте «я» у реальній дійсності ставить вище від громадського, постійно докладючи зусиль до самоствердження і постійно підкреслюючи активність особистого «я».

Г.С. Сковорода і Л. Толстой уособлюють український та російський тип мислителів. Г.С. Сковорода прагнув до усамітнення від навколишнього світу. «Світ ловив мене, але не піймав», - таким було кредо, правило життя великого українського мислителя. Індивідуалізм Г.Сковороди є суттєвою рисою українського національного характеру і національної психології.

Центральною ознакою української духовності вважав інтровертизм Ярема. На його думку, інтровертні народи є творці культури, тоді як екстравертні – творці цивілізацій.

Інтровертні народи – творці релігійних світоглядів, їм відповідає спіриталізм та містицизм, а також лірика та музика. З мистецьких стилів - романтизм, символізм та експресіоналізм. Все це дозволяє ще раз підкреслити тісний зв'язок української духовності із релігійним світоглядом.

Юнг зазначив, що взаємодія екстравертних та інтровертних культур є шлях до розвитку людських цивілізацій. «Чистих» інтровертів та екстравертів серед народів просто не існує. В будь-якому людському суспільстві відбувається взаємопроникнення інтровертних та екстравертних тенденції однієї в другу [47, 56], і навпаки. Але кожний народ, кожна нація завжди стримує домінуючу константу або інтровертного, або екстравертного розвитку.

На думку Гнатенка П. І. зображувати українське суспільство, як приклад лише інтровертної культури не зовсім слушно [47, 57].

Україна протягом століть зазнавала різноманітних впливів росіян, поляків або якихось інших чужинців. Тому у цій складній історичній ситуації говорити про якусь чистоту інтровертного типу культури в Україні дуже важко. При класифікації держав по інтровертному чи екстравертному типу вибираються країни зі сталими державними інститутами, уже сталою, сформованою державністю. Як нам всім відомо Україна майже ніколи не мала своєї державності і саме це є тією причиною з якої не можна робити однозначні категоричні висновки відносно України.

Всіма вище переліченими проблемами в своїй соціально-філософській доктрині займався Дмитро Донцов, бо без відповіді на ці актуальні для укра-

їнської нації питання не можливий був би її розвиток і подальші перспективи її поступу. Тому спочатку розглянемо суто теоретичний аспект даних проблем, а в подальшому конкретизуємо їх діяльністю самого Дмитра Донцова та положенням з його багато численних творів.

Особливу зацікавленість у Д. Донцова викликала проблема взаємодії націоналістичного та національного. У сфері духовної культури він розглядає діалектику національного і загальнолюдського. Донцов зазначає, що «тільки безумна віра в ідеал боронить його від розкладу... Емоційне, чуттєве забарвлення ідеалу стереже його від найсильніших логічних нападів, найбільш незбитних розумових доказів... Позбавлена емотивної підтримки, душа українця..., хиталася між різними... суперечливими думками, не вмючи відділити в собі Савла від Павла...» [102,400]. Дискусії розпочаті ще Донцовим щодо їх взаємодії продовжуються і в наш час. Послідовники мислителя вважають націоналістичне русійною силою розвитку суспільства і ототожнюють націоналістичне з національним. Причому націоналізм тлумачиться як феномен, якому притаманні лише позитивні риси. Послідовники Донцова, знаходячись на різних позиціях в Україні, роблять спроби перетворити український націоналізм в державну ідеологію. Але всім добре відомо із історії СРСР, коли та чи інша ідеологія стає панівною, державною.

На Заході і сьогодні феномен націоналізму розуміють в сенсі зростання національної свідомості і в такому змісті націоналізм дійсно є явищем прогресивним. Однак потрібно чітко розуміти, що в саме поняття націоналізм можна укладати різний зміст. Тому, на думку Гнатенка П. І., неправомірною є абстрактна постановка питання про націоналізм - прогресивне це явище чи консервативне?

Націоналістичне дуже часто і швидко непомітно може переростати в шовіністичне, а шовінізм як суспільне явище засуджується у всьому світі. Шовінізм ігнорує розмаїття факторів, що визначають життєдіяльність етносу і в саме цьому проявляється його ущербність і однобічність. Наприклад, німецький фашизм розпочинався з проголошення націоналістичних гасел. На

рівні масової свідомості вони були підтримані населенням, тому що психологічно йому імпонували. Проте логіка історичного процесу є такою, що крайні форми націоналізму переростають у фашизм [47, 58].

На рівні буденної свідомості у свідомість мас впроваджуються думки про те, що винуватцями злигоднів, які переживає населення, є представники іншого етносу (євреї, французи, англійці, росіяни і т.д.).

На рівні теоретичної свідомості обґрунтовується ідея національної зверхності, необхідності виконання певним народом особливої історичної місії [47, 59].

При чому робляться спроби розв'язати економічні, територіальні та інші проблеми свого етносу за рахунок інших. Нерідко деформовані таким чином цінності свого народу протипоставляються іншим народам. Таким чином, подібний націоналізм проводить ідею зверхності «свого» народу над «чужим» [47, 58], і саме це і є шовінізмом.

Отже нація, українська національна ідея стали головним об'єктом філософії Д. Донцова, самі по собі ці ідеї були і залишаються актуальними. Постановка цих проблем є позитивним елементом політичної філософії Донцова. Політична філософія Донцова ґрунтується на двох основоположних принципах: 1) принципі інтегрального націоналізму та 2) принципі національної еліти. Проте їх тлумачення нерідко викликає заперечення, а його теза про антагоністичну боротьбу між націями, в якій сильні здобувають перемогу і панують над слабкими, впливали далеко не прогресивні політичні висновки.

На думку Донцова українська душа не може чітко визначити, що їй більш до вподоби національне чи націоналістичне тому, що вона не вірила «ані в одне, ані в друге». Саме в цьому Донцов вбачав невміння українців «відділити», в неясності змісту української ідеології, є причина нашого ... національного атеїзму... «Означити» ... походить від «знак»..., який означає границю, межу. Коли ці границі затерті або перемішані, тоді добро, зло, правда й помилка, гарне і гидке мішаються» [102,400].

На формування поглядів і світосприйняття людини великий вплив має близьке оточення і сім'я людини. Філософське протистояння «батьків» і «дітей» відомо всім, а ось вплив «дідів» на «онуків» не зовсім. Але аксіомою є те, що останній буває набагато важливішим, ніж перший. Нагадаємо, що рано лишившись батьків, Дмитро Донцов виховувався проукраїнськи налаштованим дідом німцем. Тому з раннього дитинства від проукраїнськи налаштованого діда німця Донцов взяв на все життя дві найважливіші для нього соціально-філософські речі: 1) безтямну любов до України і українців, навіть наперекір логіці та подіям; 2) величезну пошану до всього, що пов'язано з Німеччиною, а в її обличчі він завжди вбачав Європу, європейській менталітет, європейську цивілізацію.

У Середньовіччі франки, сильне німецьке плем'я збройною силою захопило Галію і на її теренах потім збудувало таку цивілізацію як французька. Англи і сакси, інші героїчні та войовничі німецькі племена, аналогічно до франків, захопили Британію. Інший німецький народ, нормани, захопили Великобританію у 1066 році і створили англійську націю, яка була основою для створення північно-американської. Наріжним каменем складання цих націй, на думку Дмитра Донцова, була саме Німеччина.

Європу Дмитро Донцов сприймав перед усім в її середньовічній традиції. Тому, готика, як ідеологія Середньовіччя лягла в основу його світогляду і заклала базу для його соціально-філософської доктрини.

Донцов вважає, що «філософія британського “RIGHT OR WRONG, MY COUNTRY” («Вірно чи ні, але це моя країна»), або німецького «DEUTSCHLAND ÜBER ALLES» («Німеччина найвище за всіх») повинна стати нашим гаслом...» [102, 251-252].

Подібне гасло ще раз можна висловити словами Д. Донцова «Українці для України» [67, 138], або перефразованим фашистським гаслом «Україна перш за все!».

Повернемося до видатних німецьких філософів, які аргументували так звану «філософію життя».

Звернемося до Освальда Шпенглера, до його трактату «Присмерк Європи» де він визначив сутність готики і був великим авторитетом для Донцова. Шпенглер вводить поняття «фаустівської людини», за ім'ям головного героя поеми Гете «Фауст». Перед поглядом фаустівської людини весь її світ являється як рух до якоїсь мети... Жити означає для неї боротися, долати, досягати» [240, 256].

Однак Донцов не сприймав Шпенглера на рівні гасел. «Щодо Шпенглера...я не цілого Шпенглера приймаю. Шпенглера – автора «хижаків і траводів», Шпенглера – погромцю «фелагства» і т.зв. «пролетарської революції» - приймаю без застережень. Але іншого – не зовсім. По-перше, ніяк не можу писатися на його без застережливу критику Англії, яку (Англію) я поважаю за найкращий витвір теперішньої цивілізації» [102, 393].

У Донцова готика стає такою, що об'єднує націю в межовій ситуації і стає основою активістичної національної міфології: Творчим людям в процесі відтворення міфології та ідеології належить провідне місце, «сама національна міфологія має бути національною ідеологією, завдяки якій нація тільки і буде в змозі вибороти своє місце під сонцем...»

Особлива роль у створенні національної міфології належить «творчому елементу з великим філософським та соціологічним потенціалом, який належить мистецтву, насамперед літературі, красному письменству» [154, 126-127].

Соціально-філософська система Д. Донцова будується на жорсткому протистоянні двох першопричин життя, Добра і Зла. Щоб перемогти Зло треба стати на боці Добра. Інтелектуал, який розглядає життя, філософію, соціологію та історію, як головні чинники буття людини, повинен чітко визначити що є таке Зло і що є Добро. Мислитель вибирає чітку орієнтацію в цьому питанні. Все те, що проти блага України, то є Зло, а те що є добрим – Добро. Дмитро Донцов вважав, що не все в цьому світові залежить від Бога, сама людина, її воля до життя, її мотиви, її героїзм більш значущі від волі Господа, тобто Донцов не поділяв в своїй філософії та соціології релігійного фата-

лізму. На його думку Божа воля може бути прикриттям і виправданням людської нікчемності. На погляд Д. Донцова одна справа – Божий помисел і зовсім інша – людське прагнення здійснити свій ідеал.

Для Дмитра Донцова готика і «фаустівська людина» - це європейські символи визначеності на шляху до мети. Для людини жити і є її призначенням, а жити означає здобувати і перемогати. Саме жити для людини є найголовнішим завданням, а не прагнення відстороненої святості і якоїсь абстракції. Донцов в погоні за великою надією (за українською нацією та її елітою) дійшов до Гетівської «безсовісності». В свій час Гете писав: « Той хто робить, завжди без совісті ніхто не має совісті окрім того, хто лиш споглядає».

Нерідко готику порівнюють з музикою і саме таке порівняння їй давав Д. Донцов. Згадаємо, ще великий німець Гете називав готику «мовчазною музикою», філософ Шеллінг «застиглою музикою». Цікавим є і той факт, що «саме в XIII ст., однозначно з остаточною перемогою готики над романським стилем, на зміну унісону до французької музики приходять складне багатоголосся» [158, 59], що свідчить про естетичну глибину й поліфонію готичної визначеності, як ми вже підкреслювали, романтик не дивиться на життя з боку, а живе в ньому і з ним. Самим великим романтиком на теренах України, Дмитро Донцов, вважав Лесю Українку. Поняття «романтик» у Донцова є тим самим, що і «націоналіст». Донцов протипоставляє романтиків (націоналістів) і лібералів та позитивістів Європи.

Найбільш уваги в такій філософській оцінці подій у Європі Д. Донцов відводить Жані Д'Арк. На його погляд, Жана Д'Арк – це справжній романтичний герой. Вона самотня в своїй обираності і протистоїть юрбі, що живе інстинктами. Саме тому юрба піддається маніпулюванню і не має чітких ідеалів. «Для історика епопея орлеанської Дівчини невичерпне джерело спостережень і аналогій. Для психолога і соціолога є вона цікавим матеріалом для актуальних знову теорій про «героя і юрбу», багатою ілюстрацією старої як світ і вічне нової трагедії новатора серед старої ієрархії...» [80, 545].

Вона гине за майбутнє вільної Франції. «Але загинувши вона перемогла... Історія в суті речі є незміна. Завше личуться люде, спонукані тими самими пристрастями, завше боряться за те саме: за право в горі. Завше від змагунів жадає життя тих саме чеснот, завше карає ті самі промахи і хиби. Се вічний закон людського життя і людської боротьби» [80, 556].

В даному випадкові Жана Д'Арк виступає в якості ідеалу героїзму. Це приклад національної пристрасті і того якими повинні бути справжні українці та українки. Донцов вважає, що помилкою було б стверджувати, що в історії України не має подібних героїчних прикладів. Згадаємо хоча би Запорізьку Січ та її лицарів.

Мислитель на місце подібне Жані Д'Арк ставить Лесю Українку та Олену Телігу. Іван Франко називав Лесю Українку самотнім чоловіком серед тогочасних діячів України. На погляд Д. Донцова вона була якимось сфінксом для покоління, для якого відвага, завзяття, воля – всі чоловічі чесноти повинні були б стати кінцевими. Він вважає Лесю Українку людиною Середньовіччя, з якою Україна вийшла і ще не повернулася. Натомість «вона вірила, що народ кориться скоріше своїм пристрастям, як своїм інтересам, і хотіла, щоб так було» [65, 28-29, 43].

На думку Д. Донцова Леся Українка жила не дріб'язковим сучасним, а великим минулим та майбутнім України. Саме тому Леся Українка залишилась незрозумілою для сучасників. Донцов підкреслює, що «майже ніхто з її сучасників не відчував тої бурі, якої так пристрастно прагнула вона» [65, 30].

Далі в своїх міркуваннях Донцов долучає Лесю Українку до свого розуміння людського волевиявлення як частини загальної волі, що урухомлює світ і всесвіт. «Сенс мав для неї лише абстрактний, незалежний від конкретного змісту, від мети, від вихідної точки – великий порив душі до чину, до руху, до виявлення себе і глорифікація сього первісного елемента життя» [57, 44]. Ці погляди у Донцова, як уже зазначалося вище, формувалися у вигляді відповідної інтерпретації А. Шопенгауера і Ф. Ніцше. Таким чином, роман-

тизм Лесі Українки – це вияв національного почуття, «бо розуміти світ як волю – значить розуміти його, як рух, як те, що стає» [65, 147].

Аналізуючи причини смерті Лесі Українки Дмитро Донцов і тут пов'язує її зі своєю філософською доктриною, зі своїм прагненням до волі. «Вона вмерла від внутрішнього вогню, що гонив її до чину, тоді ще нездійсненого – сю маленьку жінку з душею скованого Прометей» [65, 150].

Друга жінка, яка на Україні, могла б заступити на місце Жани Д'Арк, була Олена Теліга. На думку Дмитра Донцова – «це тип, історичний тип жінки провідної верстви України» [100, 90]. Тобто він в появі такої постаті як Олена Теліга бачить народження такого важливого напрямку в соціально-філософському житті, як народження національної еліти. У Донцова вона виступає як історичний діяч, без жодного побутовизму й натяку на особисте життя. Вона насамперед – герой своєї нації [65, 33]. З точки зору «філософії життя» Донцова навіть поняття любов стосовно Олени Теліги має зовсім інший філософський вимір. «Що таке любов. Це великий стимул героїчних душ, який дає їм твердість іти крізь всі перепони, крізь терпіння, всі розачарування і зневаги, крізь всі спокуси».

На думку Дмитра Донцова тільки через яскраву індивідуальність таких постатей, як Леся Українка та Олена Теліга прийде новий дух в українську історію і філософію, в українську ментальність та повсякденність. Головними принципами за Донцовим повинні стати такі мотиви в поведінці людей як: хотіти, прагнути і здобувати. Романтик (він же націоналіст) не ховається від життя, він прагне його змінити і тому іде назустріч небезпекам. Романтизм повинен формувати у людини (тобто українця) вічно прометеївське [66, 83].

До представників «фаустівської людини» Донцов відносив і Т.Г. Шевченка. Шевченківська «фаустівська філософія проявляється в «аморальності», в його філософії вічної напруженості, вічного горіння, споєння чином, рухом, іноді лихом і злом, переможенням, самоутвердженням і розростом, яка його вивела поза тісні рамки офіційного українства, допомгла перемогти

той «безлад волі»... «дала змогу цілим серцем приліпитися до»... активного і сильного...» [73, 73-75].

Дмитро Донцов розглядав український народ поділеним на дві частини: провід (еліту) і масу (тобто саме народ). Своїм вчителем у такому поділу української нації на дві частини він вважав Тараса Шевченка. Останній поділяв народ на «лицарів» і «свинопасів» [96, 369] – кажучи словами Д. Донцова розрізняв «дві касти». Донцов бачить Тараса Шевченка інакше від сучасників. На його погляд «справедливість Шевченка се ангел помсти, а його правда – «правда мста». На день суду глядить він крізь пурпурові скла Апокаліпсиса, - се буде «удар грома», страшний, «мов трибунал самого Сатани», се буде «злий час», час «отмщення язикам», «пекельне свято», «небесна кара» [96, 378]. Цього вимагає сама історія, інакше ім'я України буде стерте з її скрижалів. «Не зморені могікани, а інші люди знайдуть в собі спротив. Вони мусять прийти, інакше прийде «страшний гість» [90, 753].

Дмитро Донцов не принижував український народ поділяючи його на маси і провід (еліту), а робив це тому, що без цього поділу неможлива була організація боротьби, виживання народу і з рештою його перемоги. Саме для цього Д. Донцов висунув свою вимогу, щодо ієрархізації суспільства. Провідники не йдуть за сліпими інстинктами юрби. Вони живуть з народом одним життям, спільними бажаннями і прагненнями, але – ведуть його вперед. «І коли ми звернемось до провідників...то побачимо, що...вони єднали в собі три прикмети: перше - вони самі були насичені тою електричною енергією, що й маса, були рідні їй «температурою»; друге – свою амбіцію добачали не в тім, щоби за масою шкандибати, лише щоби її вести; щоб рішати часом проти волі пасивного загалу; третє – неясні стремління юрби думали вони в яскраву форму, освічували її підсвідомі бажання сліпучим блиском своєї ідеї, позитивною візією нового порядку» [84, 265].

У Донцова Шевченко виступає як виразником українських традицій так і «готичних», бо його вчинками керувало серце, а не розум. «Правда в нього – не пасивно – несхопна, лише активно-заперечуюча «правда-мста», яка все

з'являється одна в двох лицах, мов ті близнята, з яких один буде, як той Гон-та, катів катувати», а «другий буде катам помагати» [73, 68-69].

Світогляд Тараса Шевченка для Донцова має готичне та ексклюзивне значення. «Він був потрібний вигнанець: вигнанець зі світу утіх і любові, бо мов Данте, до кінця днів даремно гонив за своєю Беатричею; - вигнанець із рідного края з волі Росії, і – вигнанець самохітний, бо ще перед засланням, ще з туманного Петербурга, писав він: «А в Малоросію не поїду, цур їй, бо там окрім плачу, нічого не почути», бо «там чортма людей» [73, 66].

Готичні ідеї для Європи, згідно з О. Шпенглером, є невмирущі. Кажучи словами Олега Багана стиль, що готика виформувала «про основи європейського естетичного світовідчуження» і саме цей стиль « був його домінантою». О. Шпенглер підкреслював, що «романіка, готика, ренесанс, бароко є лише ступенями одного і того стилю».

Тепер підсумуємо ознаки готики з наближенням до філософії та соціології. Аналіз цих ознак легше всього проілюструвати на прикладах з «Примерків Європи» О. Шпенглера. На думку Шпенглера, справжній філософ і соціолог є той, у кого домінуючою темою є оспівування культу лицарства та героїки, вічного пошуку і вічного самоствердження, для якого життя – це трагедія, туга за Ідеалом, за Гармонією, це вічна боротьба за його вдосконалення, сповнена глибокого драматизму, великих пристрастей і падінь; коло-сальний самоаналіз і співвідношення себе до Вищого Імперативу; він – великий індивідуаліст, він постійно сам складає гімн великим Індивідуумом, Героєм та Мучеником, творчість є невгамовним устремлінням Духу і Волі і т.д. Отже виходить, що для європейця матеріальний світ є примарним, він інтерпретує його через абстракцію, через трансцендентний порив в безсмертя, він розчиняє його в безсмертному» [4, 124].

В готиці, якщо можна так назвати розглядалось філософське світо-сприйняття, концентрувалися всі прояви інтелектуального і духовного життя епохи. В ньому ідеальні уявлення Середньовіччя про Всесвіт, історію та люд-ство нерозривно було пов'язане з простими і конкретними вимірами щоден-

ної реальності, в ньому об'єднувалися всі надії, устремління та ідеали доби, а саме в цьому проявляється універсалізм філософського мислення.

Йоган Гайзинга пише про те, що середньовічне «життя було пронизане релігією до такого ступеню, що виникала постійна загроза зникнення відстані між земним і духовним [42, 170]. Для людини тієї доби «відчуття прекрасного стало безпосередньо релігійним переживанням» [42, 300].

В основі середньовічного світорозуміння, як певний закон лежала думка про *ordo* – устрій, порядок світобудови, встановлений Богом, що розвивалась у творах Отців Церкви.

Готика як стиль, як світосприйняття стала символікою католицизму, який вимагав від своїх вірних не лише фанатичної віри, але також повної внутрішньої переконаності у власній правоті. Д.Донцов, мабуть, дуже добре засвоїв ці головні постулати католицизму і дотримувався їх усе своє життя. Зробимо наголос на тому, що найбільша кількість послідовників Донцова мешкала в Галичині, Буковині, Волині та прилеглих до них територіях України, тобто в тих регіонах, де католицизм та греко-католицизм найбільш поширений. Саме тому соціально-філософські погляди Донцова отримали в даних регіонах найбільшу підтримку, бо вони вже були підготовлені релігією до сприйняття таких ідеалів.

Підкреслимо ще раз, що сила католицизму полягала не тільки у фанатичній вірі, але також у всебічній переконаності у своїй правоті. В загальній тенденції розвитку християнства на Заході, віра не заперечувала знання, а сприяла його розвитку й підкріплювалась ним.

Д. Донцов не заперечує українського православ'я, однак його звернення до Бога має католицький характер. На його думку традиція української православної церкви зазнала відчутного удару за роки московського панування. Московський дух колективного фаталізму не співпадає з духом героїзму і індивідуалізму Донцова, а також тих позицій які є головними в католицизмі. Католицизм твердить, що кожна людина виступає творцем свого майбутнього.

Д. Донцов хоч народився на Сході України і був вихований у православній традиції, «але це... не завадило побачити і збагнути велич активізуючого духу католицизму» [221, 34].

Бачачи здобуваючий і войовничий характер католиків і уніатів Донцов тому і підтримує католицизм.

Католицькі автори не відмовлялися від націоналізму, більше того, вони були справжніми націоналістами, але відмежувалися від «варваризмів» Донцова, не приймаючи його відверто висловлюваної ненависті до ворогів. «Платон поділив людську душу на три часті з іншими місцями осідку: розум містиця в голові, почування і етичні засади в грудях, а пристрасті і інстинкти в животі. Коли ми хочемо, щоб керуючим чинником в громадсько-політичному житті були груди і голова, то Донцов хоче щоб ним був живіт. Ось тут сама засаднича і сутня різниця між донцовською ідеологією і національно-католицькою, ось тут саме і суперечності між обома ідеологіями. Ми віддаємо гегемонію вищій часті душі, Донцов нижчій. Ми є патріотами з любові до Української землі, донцовські патріоти з ненависті до чужинців. Ми підходимо до справ з боку позитивного, творчого, будучого, Донцов з негативних...» [180, 148-149].

Є свідчення про те, що греко-католицький митрополит Андрій Щептицький прихильно і з розумінням ставився до діяльності автора «Націоналізму».

Василь Іванишин з цього приводу писав: «ОУН була дітищем греко-католицької церкви, але дітищем, якому стало затісно в рамках політики митрополита» [111, 67]. Дітьми священників було багато провідників націоналістичного руху, зокрема Степан Бандера та Ярослав Стецько.

Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) крім того, що була ідеологічним натхненником стала в той же час прапором боротьби. Свідомість українського революціонера (націоналіста) була патріотичною і, разом з тим релігійною. Ці два поняття були пов'язані нерозривно. Вони створювали серед націоналістів атмосферу розуміння жорстокої національно-визвольної

війни як святої справи. Відтак за Україну вони відповідають перед нащадками і перед Богом. Всі процеси були передбачені Дмитром Донцовим задовго до початку другої світової війни (1939-1945 рр.). Говорячи про ідеологічне формування українського суспільства, він веде мову про релігійну та ідеологічну війни, а не просто про нову світову війну. «Фашизм, більшовизм, безглузді ідеології мали б допровадити до релігійної війни? І то в двадцятому віці? Та ж ми стали скептиками. Релігія вже не грає ролі у нас. Ми ж думали, що наступить моральне відпряження, що в світі запанує царство розуму» [97, 55]. Ці погляди Д. Донцова не втратили значення і в наш час.

Отже, готика поєднує в собі визначеність і суперечливість – головні характеристики феномену Європи. За словами Дені Ружемана, Європа це «батьківщина творчої незгоди» [196, 131]. У свою чергу, ці означення, заперечують думку про засадничий тоталітаризм Дмитра Донцова. Адже він хотів бачити Україну не в уніфікованій, а в багатолікій Європі.

Філософська та соціологічна думка лише тоді вплине на людину і націю, коли вона буде належним чином оформлена. Цій вимозі найбільш відповідає сам Д. Донцов, його творчість, тому зміст його праць цілком відповідає формі вислову (і навпаки). Завдяки Д. Донцову в українському інтелектуальному житті поширюється мода на інтерпретацію, а не опис різноманітного фактажу; головне при цьому наявність яскравої авторської особистості. Таким чином, Донцов віддає перевагу синтетичному, чи, радше маргінальному жанру, який вимагає особливої моди на есеїстику. Мішель де Монтень вважається родоначальником есеїстики. Есеїстика являє собою надзвичайно суб'єктивний жанр. На погляд Мішеля де Монтеня есеїстика перш за все від автора вимагає цільної натури і оригінальної думки, що в свою чергу являється відповідальним самовираженням самого автора. Сам Монтень нагромаджував сотні окремих фактів, матеріалів і лише після цього намагався осмислити своє світопочуття. Причому він не опрацьовував жодної обраної галузі знань і не розробляв ніякої системи, але знаходились несподівані зв'язки та сполуки, споріднені, які не можна було виявити використовуючи якийсь дру-

гий метод. Метод Монтеня має в світі думки свою вартість, бо служить відкриттю несподіваних тенденцій і перспектив [128].

Розгляд цього питання підводить нас до висновку про спорідненість творчості Монтеня і Донцова.

Як зазначав Тадеуш Бреза «крізь різні оптики, крізь різні скельця, часто крізь хвилясті посередені тканини споглядає» такого виду філософ «на дані, котрі привернули його увагу». Таким прозорим діалектним методом іноді буває своєрідний спосіб мислення. Дозволяє він буденні справи і загальновідомі істини побачити як несподівані і нові. Інші «мислителі» дивляться скрізь пережиту в почуттях думку. Мандрують з нею в наукові терени [30, 49-51].

Саме такий символ визначеності як спосіб мислення був притаманний Д. Донцову, і він укріпився в ході багатьох дискусій.

Для Донцова і націоналістів особливе місце займала дискусія з католиками, яку сам Донцов характеризував як різницю в ідеологіях. «Для католиків позитивний твір це згідний з католицьким світоглядом, а для націоналістів – з націоналістичним, більш чи менш спертим на ніцшизмі» [127, 75].

Раніш Донцову закидалось ніцшеанство як різновид атеїзму та аморальність. Але тут ми бачимо синтетичну багатоаспектність донцовського націоналізму. Ця ідеологія виступала в ролі цементу, який об'єднував українських інтелектуалів в стан хоч-якої не будь еліти.

Не зважаючи на дискусію між ними, католицьке й націоналістичне середовище було спільним в точці національного романтизму й розходилося в розумінні ментальних питань.

Націоналісти типу Донцова вважають, що вирішальним абсолютотом у людських вчинках є власне «я», власне «хочу», одиничне чи збірне у формі раси, нації, держави, а католики всеціло опираються на признання одного надприродного Абсолюту і Його волі, що всім управляє [123, 417].

Націоналізм Донцова можна визначити як різновид інтегрального націоналізму, з його ексклюзивністю, визначеністю та ідеалізмом. Інтегральний націоналізм Дм. Донцова був дуже близький по своїй ментальності з католи-

цизмом і греко-католицизмом. Їх ідеологічні прийоми і праця з масами були майже тотожні. Таким чином, українські католики та греко-католики напередодні другої світової війни стояли найближче до ідеологічних та філософських позицій українських націоналістів. Така позиція була спрямована на військову, духовну та ідейну мобілізацію нації і була перед усім активістична позиція.

З духовного фарватеру Росії прагнув вивести Донцов українське думання. Саме готика на його думку показувала природну і нерозривну єдність українського націоналізму з традиціями і ідеалами Європи [85, 527].

З методологічного боку секрет ідеології Д. Донцова полягає в його акцентуації на певних моментах і повного відкинення іншого. Ідеологія Донцова набагато ширше того процесу про який він пише, тому що «його ідеологічна, ширше – історіософська концепція» [119, 79], базується на самому житті, яке в повному об'ємі навіть геніальним літераторам ніколи не вдавалося. Ідеологія Донцова була тісно переплетена з добою, коли «над світом сляв хрест меч». І для боротьби з ворожою силою треба було гартувати волю, а не інтелект, діло, а не слово» [119, 84], було головним для Донцова і для його інтегрального націоналізму.

Таким чином, готичний світогляд, ідеологія, філософія Донцова невіддільні від його романтизму і політичної практики українського націоналізму. Західноукраїнська середина і життя створили справжній «вибуховий» феномен духовного виживання нації [6, 42], напередодні другої світової війни донцовська воля є тією правдою і тією живою істотою «фаустівської» культури, яку він бачив в волі і хотів пояснити своїм сучасникам [72, 368].

Дмитро Донцов романтично розкриває модернізм: «Мистецтво для мистецтва? – Ні, мистецтво для митців» [92, 169]. Тобто для тих, хто прагне. У нього модернізм поєднується з національно-релігійним екзистенціалізмом, інтуїтивізмом та романтизмом.

Висновки до другого розділу.

Соціально-філософські погляди Д. Донцова можна розглядати як своєрідну «філософію життя» тому, що в його соціально-філософській доктрині чітко просліджується принцип тісного зв'язку з індивідом, його переживанням, відчуттями, настроями, ідеологією, світосприйняттям, волею.

В своїй соціально-філософській доктрині Д. Донцов не просто звертається до ірраціонального, а багато разів апелює до несвідомого, бо вважав, що саме воно керує найважливішими процесами людського життя і української нації.

Так, Шопенгауер визначає, що людина – це воля, її внутрішня сутність – єдині «ворота до істини» та ключ до пізнання всіх речей – це безпосереднє переживання волі. Свідомість людини – це також воля, частинкою якої є невідома природа.

Можна зазначити, що соціально-філософські погляди Д. Донцова – це суспільний «бунт» проти розуму із апеляцією до несвідомого. Ірраціоналізм Д. Донцова окутаний романтизмом, в основі якого лежить міфічний, діалектико-ірраціоналістичний світогляд. Саме тому Д. Донцов методом свого філософствування обирає «іронію». У нього іронія виступає, насамперед, свободою духа і бажанням затвердити свій «чинний націоналізм».

Слідом за Ніцше Д. Донцов доводить, що людське життя – це постійний рух ідеї волі до влади. Наявність волі у людини підносить її до рівня Бога.

Проблеми індивідуальної волі та свободи домінують в соціально-філософській доктрині Д. Донцова. Він разом з А. Шопенгауером та Ф. Ніцше рішуче виступає проти філософсько-класичного раціоналізму [100, 172].

Д. Донцов будучи теоретиком українського інтегрального націоналізму, вважав, що раціоналізм ігнорує особливості живої людини. Його соціально-філософська доктрина базується на войовничому ірраціоналізмові, де Д. Донцов відкидає слабку, «маленьку» людину, а проголошує і возвеличує людину із сильною ірраціональною волею, яка велична духом. Саме така сильна

особистість є основною силою суспільства, є мудрістю, бо вміє із «зерна кожного явища, як воно щойно кільчить, своїм духовним зором узріти вже вирослі із нього дерево і цвіт» [100, 172]. Це людина яка творить майбутнє, реалізує свої ідеї силою думки і свого духу.

РОЗДІЛ 3

МИНУЛЕ ТА СУЧАСНЕ СВИТОГЛЯДНОЇ СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКОЇ ТЕОРІЇ Д. ДОНЦОВА.

Для Дмитра Донцова Європа є чимось більш вагомим ніж Росія. Насамперед – це зовсім інший спосіб мислення та інтерпретація життя, тобто це є не російська філософія. Тобто Європа в розумінні Донцова – це відповідальний погляд на життя, коли не існує нічого статичного та завмерлого, все сприймається у своєму розвитку й динаміці [265, 23].

Ще в період української революції 1917 – 1920 рр. у Дмитра Донцова з'являються три роботи, де він розглядає глобальні соціально-філософські проблеми Середньої та Східної Європи після закінчення світової війни – «Історія розвитку української державної ідеї» (Вінниця, 1917 р.), «Міжнародне положення України і Росія» (Київ, 1918 р.) і «Українська державна думка і Європа» (Львів, 1918 р.). На його думку, саме незалежна українська держава ставала вирішальним соціально-філософським фактором стабілізації Середньої та Східної Європи. Дмитро Донцов перший, з точки зору європейського аналітика, поставив питання про самостійну українську державу і її соціально-філософську роль в європейській цивілізації. В загальному контексті геополітичних трансформацій Середньої і Східної Європи ця ідея була найактуальнішою.

У львівському часопису «Шляхи» Дмитро Донцов в своїй роботі «Справа унії» (Шляхи, 1916, № 5) ставить глобальну соціально-філософську та ідеологічну дилему: «Географічно, може, ми й належимо до Східної Європи, але культурно ми є частиною Заходу». Роль великого духовного мосту, який би міг поєднати Україну з Європою, на думку Д. Донцова, зможе зіграти тільки греко-католицька та католицька церкви («Українське miraculum»//Шляхи, 1917, №6).

Таким чином, Д. Донцов боротьбу за українську державу поставив у контексті зіткнення різних цивілізацій: європейської та російської, тобто пе-

реніс український націоналізм в кардинально інші виміри, ніж це було до нього.

В соціально-філософському аспекті до розгрому греко-католицької церкви в 1839 році, за підтримку польського повстання проти Росії, більшість українців на Правобережжі була греко-католиками. Польща та Росія являли собою велике зло для України, але Польща з її європейським менталітетом, на думку Донцова, була набагато меншим злом ніж Росія. Саме перебування українців у складі Польщі та Австро-Угорщини, і органічне засвоєння ними духовних і культурно-цивілізаційних засад католицизму і є тим непорушним постулатом, за яким і виникає цивілізаційна війна між Європою та Росією. В згаданій вже роботі Д.Донцова «Справа унії», він пише, що «боротьба між унією, що має глибокі традиції на Україні, і православ'ям, між українством та москвофільством, між Австрією та Росією, між Європою і Москвою...» є головним чинником.

Далі Дмитро Донцов виказує свою соціально-філософську ідею великого порозуміння між народами України, Білорусії, Литви та Польщі. На його думку таке порозуміння стане зарукою геополітичної стабілізації усєї Східної і Центральної Європи («Польська криза» // Шляхи, 1917, №5). Донцов вважає, що Річ Посполита, у вигляді імперії, повернутися не зможе, бо занадто сильними є народи «західної Росії» (Україна, Білорусь, Литва) і саме це змінює не тільки ментально-ідейні тенденції цих народів, але в цілому всю соціально-філософську ситуацію в Європі. На думку Донцова, Україна, Білорусь, Литва являють собою соціально-філософську та культурно-ментальну цілість, яку лише треба відродити.

Таким чином, Д. Донцов замість драгоманівської програми, звертається лише до здобутків прогресу, розгорнув стратегію заглиблення і використання джерел національної містики. Він оцінював революційні події на Україні як тупцювання на місті, розумів нездійсненність своєї ідеологічної мети при керівництві людей без державницького світогляду та інстинкту захисту національних інтересів, якими були майже всі люди Центральної Ради.

М. Грушевський та В. Винниченко, навіть після проголошення IV Універсалу 22 січня 1918 року незалежності України від Росії, самі ще сумнівалися в доцільності цієї незалежності і, парадоксально, часом переконували маси не розбудовувати українську державу.

Дмитро Донцов належав до людей правої світоглядної орієнтації і для нього найважливішими були дві магістральні ідеї: 1) ідея елітарності державного устрою; 2) ідея сильної влади. В той час для Донцова постать П. Скоропадського символізувала традицію і була втіленням ідеї сильної влади. Крім того постать П. Скоропадського мала реалізувати концепцію українського бонапартизму, бо він ще з світової війни мав репутацію доброго командира і був кадровим офіцером, тобто він міг виступати в ролі динамічної, твердої і націоналістичної за суттю політичної сили, яка могла почати розбудову національної держави, захищати інтереси народу і направляти енергію мас в необхідне для всього цього русло.

З приходом до влади П. Скоропадського Донцов отримав посаду директора Української телеграфічної агенції (УТА). У літку 1918 року авторитет Д. Донцова так зріс, що його ім'я називалось як кандидатура на посаду міністра закордонних справ під час переговорів з німцями в Бресті.

Як відомо П. Скоропадський місії «українського Наполеона» не виконав. Він був людиною не дуже рішучою та амбітною, з хаотичним і малоросійським світоглядом. Влада гетьмана спиралась на проросійськи налаштований Союз землевласників і на підтримку німців. Революційні події 1918 року у Німеччині зробили неможливим подальше перебування німецьких військ на Україні, і підштовхнуло союз землевласників до захоплення влади.

Восени 1918 року П. Скоропадський вибрав проросійську орієнтацію, проголосивши 14 листопада союз з неіснуючою монархістською Росією (реальну владу в цій країні на той час мали більшовики). Д. Донцов оцінив таку позицію як зраду. Все це нагадувало йому, як П. Скоропадський ставився до істинних ідеологів українського націоналізму, тобто використовував їх лише «як дорадників, а не порадників».

У своєму щоденнику «Рік 1918. Київ» Дмитро Донцов досить шляхетно відгукувався про П. Скоропадського, оцінював його скоріше як жертву обставин, людини залежну від російських чинників.

Вже в січні 1919 р. Д. Донцов за допомогою Євгена Коновальця, командира Корпусу Січових Стрільців, назавжди покинув Київ, виїхав на Захід, бо керівна «п'ятірка» Директорії на чолі з В. Винниченко, як і російські денікінські білогвардійці жадали йому смерті.

Після Першої світової війни європейське суспільство цілковито втратило відчуття своїх героїчних і аристократичних традицій. Всесвітньо відомий французький соціолог та етнопсихолог Гюстав Ле Бон ще наприкінці XIX століття писав, що наступила «епоха мас». Європа перебувала у стадії занепаду і розчарування. В епоху демократії господарем Європи став примітивний міщанин, на європейську арену вийшла активність примітивних юрб, з їх гедонізмом і меркантилізмом [7, 38-42].

Ортега-і-Гассет трохи пізніше оцінить ситуацію в Європі, як «Бунт мас» (1950 р.). Люди відкинули Бога, забули Шляхетність, зім'яли Красу і на думку Освальда Шпенглера настав справжній «Присмерк Заходу» (1918 р.). Для даного періоду в Європі характерно відмирання всього таємничого, духовного, романтичного, радісного і творчого в людині, це формування гігантських міст, що розчавлюють людську гідність і збіднюють світовідчуття [240, 164].

В багатьох західних країнах, їх еліти, сприймали дану тенденцію часу як загрозу своєму існуванню, як виклик. Особливо активною була реакція європейських націоналістичних, консервативних та християнських політичних сил на таку позицію лібералізму та соціалізму. На терені Європи в 1920 – 1930 роках відбувалось наймасштабніше та найгостріше зіткнення правих і лівоцентристських філософій і ідеологій на всіх рівнях. Череди соціалістичних революцій в Європі (Росія, Німеччина, Угорщина і т.д.) та Азії (Монголія, Туреччина, Китай і т.д.), які супроводжувались масивними злочинами, встановленням диктатур і страхітливим терором, говорило про становлення

такого соціально-філософського та суспільного явища як Тоталітаризм. Тоталітаризм став ознакою як більшовиків в Росії, так і фашистів в Німеччині чи Італії, і других країнах Європи. Тоталітаризм не міг укорінитись в Європі, якщо б не завершився процес переосмислення політичними силами базових засад європейського цивілізаційного руху. Кожна країна Європи на цей процес і ці питання відповідала самостійно, але в переважній кількості країн Європу запанував правий або лівий тоталітаризм.

Вже в 1923 році в статті «Чи ми фашисти?», Д. Донцов беззастережливо заявляв, що той «політичний і морально-психологічний дух», яким дихають такі, як він, є незаперечно фашизмом.

Донцов закликав наслідувати приклад Мусоліні і «спертися на сили нації й виступити з ідеєю...» [102,314] і далі додає: «... історія є боротьбою за панування й владу...» [102,386].

Аргументуючи свою точку зору наводить таке положення: «Італійський соціолог Вільфредо Парето каже, що «віра і боротьба різних... людей є неминучий цемент для здорового народного життя» (і міжнародного). Нарід... (без віри) в свою місію мусить загинути». І підкреслює далі: «Агресія... не є випадкова, вона іманентна...» [102,386].

Донцов наголошує: «Мораль сильних – розвивати всі свої сили, розкошувати щастям свого Я навіть коштом Ти... Одиниця цінилася... за ті великі стремління,... що були вищі від її «тілесного...» [102,325-326].

Донцов був закоханий в Беніто Муссоліні, дуче італійських фашистів. В передмові до брошури про Муссоліні він писав: «В наші часи, просякнуті отруйним запахом погнилого соціалістично-ліберального світу, він (Муссоліні) був перший, хто тому світові завдав рішучий удар...своїм чином очистив він народ від розкладаючих сил, інтернальності і рідної колтунерії. А Італію з країни провінції зробив нацією, без якої не сміє нічого важкого статися на нашій континенті, а подекуди й поза ним» [209, 292].

У доволі широко знайомій націоналістам брошурі «Де шукати наших історичних традицій», Донцов заявляє, що люди типу Муссоліні – «люди одного світогляду, однієї психіки...», якою є і «наша психіка» [175, 3-4].

«Італійський фашизм створив ідею всевладної держави», де держава – найвища цінність. Початком дії в Італії став активний рух – групи «політичних-інтервентистів», які вчинили похід на Рим і згодом захопили владу. Італійський рух став відповіддю на зріст симпатій до капіталізму, бо в кожному закруті вулиць італійської держави лунала пісня червоного Інтернаціоналу.

Складовою частиною українського націоналізму був і є принцип доцільності, за яким «мета освячує засоби». А це значить, що націоналісти відкрито стали на позиції макіавеллізму. Про це свідчать і деякі пункти Декалогу українського націоналізму. Нагадаємо, що макіавеллізм – це філософія, яка не нехтує жодними засобами боротьби (обман, зрадництво, вбивства і т.д.) для досягнення своєї політичної мети. «Лише філістери можуть абсолютно відкидати і засуджувати війну, вбивство, насильство – філістери і люди з відмерлим інстинктом життя...» [102, 270].

В основу міжнаціональних стосунків націоналісти типу Дмитра Донцова вклали «боротьбу за існування», яка діаметрально відрізняється від прийнятої в цивілізованому світі засади мирного співіснування народів. Це твердження українських націоналістів є нічим іншим, як перенесенням на міжнародні стосунки дарвінської теорії збереження видів, за якої «в перманентній революції» сильніший перемагає слабкішого [181, с. 73].

«Великим успіхом націоналізму можна вважати те, що він зумів опанувати молодь, зокрема студентство. Націоналізм ототожнював себе з молодим поколінням. У відносинах між націоналізмом і українським легальним світом позначався, крім речових політичних розходжень, суто психологічний конфлікт між «синами» і «батьками». Націоналізм поширював ідею месіанізму молодого покоління [181, с. 66].

Ідеологія Донцова заперечує раціоналізм як форму мислення та індивідуалізм як форму людського існування. Життя окремої людини є ніщо в по-

рівнянні з життям нації, держави як колективної форми буття. Потреби на інтереси нації, держави ставляться вище особистих, якими треба нехтувати. На даний час Україна ще не є сформована ні як держава, ні як нація. Що і потребує відданості і жертвності індивідів на благо своєї спільності – держави і нації. Коли цього буде досягнуто спільними зусиллями, тоді вже можна буде говорити про індивідуалізм, свободу особистості, невтручання держави в життя особистості як форми існування. Донцовізм на даний час в Україні виступає як етап суспільного прогресу, історична закономірність, перескочити яку не можна. Таку думку висловлює Тарас Лутчин, але погодитись з цим неможливо. Націоналістичний рух не обмежувався суто політичними завданнями, а намагався керувати культурним процесом, зокрема в ділянці літератури, вважаючи її важливим світоглядно-виховним чинником [181, с. 74].

Ірраціоналістична настанова націоналізму приглушувала тверезу, критичну думку, утруднювала орієнтацію у складній дійсності та вміння приймати відповідальні рішення й виправляти зроблені помилки. У 1920-их рр. інтелектуальний рівень націоналістичного середовища помітно знизився. Дмитро Донцов характеризував 30-ті роки: «Доба жорстока, як вовчиця», «над світом сяє хрест меча». Націоналістична література цього періоду не служила пізнанню світа, але вона на меті мала збільшення пафосу і поетичного кліше. Націоналізм значно збільшив вольову наснаженість і бойову енергію українців поза межами радянської України, але одночасно цей період значно знизив рівень політичної культури [181, с. 67].

Криза в Європі охопила не тільки соціально-філософську і соціально-політичну сферу, але й культуру. З'явилась так звана масова культура, яку породило вже згадуване масове суспільство. І поле людської діяльності раптом вихлюпнула вульгарність, антиестетизм, деструкція, штучні тенденції в модернізмі, розвинулись авангардистські та декадентські концептуальні конструкції.

На цю кризу Дмитро Донцов відгукується своєю концепцією неоромантизму і героїзму. В процесі модифікації Європи він усвідомлює важливість

ідейно-ментального та духовно-мистецького факторів. І на всі ці глобальні проблеми соціальної філософії, строї і проблеми культури Д. Донцов відгукується по своєму.

В ХХ ст.. розпочався рік реклами, хаотичної і невибагливої інформації та настирливої моди цілковито сплющив душу більшості. В результаті в Європі повсякденним стало стале загальне пониження мислительних здібностей, наука в головних цілях спрофанована, мистецтво втратило стиль і перетворилося на безглузду забаву і примітивну балаканину, у якесть безнастанне придумування, позбавлене справжнього натхнення і великих драматичних переживань. Весь цей процес зниження морально-культурного рівня населення Європи протікав на фоні зростання матеріально-технічного прогресу. Цю кризу духовності і кризу європейської культури блискуче описав Йоган Хейзінг у своїй роботі із символічною назвою «Під тінню завтрашнього дня. Діагноз духовної недуги нашої епохи» (1935 р.).

Культура і мистецтво в Європі, як складові філософії, були на той час культурою і мистецтвом плебсу за своїм духом. Вони свідомо опускали людину до примітивних форм і дріб'язків життя, до нижчих інстинктів. Майстерність стилю, чуття краси, мистецька гармонія були з упертою агресивністю підмінені штукарством, брутальним епатажем, навмисною дисгармонією [4, 44]. Ритм поширення мистецтва плебсу дивно співпадав із занепадом моральності і духовності в соціумі. Саме про це в своїй філософській думці говорив О. Шпенглер: «Сутність кожної культури – релігія, відповідно, сутність кожної цивілізації – іррелігійність» [240, 546].

Під «цивілізацією» Шпенглер розумів – індустріальний етап розвитку людського суспільства, позначений загальним скептицизмом, знищення людської особистості, поширенням ліберальних та соціалістичних уявлень і пануванням матеріалізму, а під «культурою» - розумів докапіталістичний, тобто доіндустріальний період розвитку суспільства.

В 1919 – 1920 рр. Д. Донцов пише свою працю «Підстави нашої політики», яка є по суті своєрідним підсумком його соціально-філософських та

цивілізаційних зрушень, які відбулися довкола України на той час. В цій праці він переконливо продемонстрував закономірність еволюції Росії від монархізму до більшовизму. Він вважає, що між цими двома формами російського соціально-філософського мислення для України немає ніякої різниці. Більшовизм, з його дрімучою ненавистю до свободи, для Дмитра Донцова є органічним продовженням того ж соціально-філософського мислення, яке раніш проводив російський монархізм по відношенню до українського народу. На думку Донцова, їх соціальна і психологічна системи були націлені на несвободу і тоталітаризм, тому в Росії ніколи не існувало умов для створення дійсно громадянського суспільства, яке вже давно панувало в Європі. Тому велике протистояння між не правовою Росією і правовою Європою є неминучим. Перед Україною стоїть велика соціально-філософська дилема: або залишитись неважливою провінцією Росії (в радянській період в ролі «молодшого брата»), або повернутися в європейський духовно-правовий простір [7,42].

Донцов вважає, що Росія власне є великим Хаосом, вічною невпорядкованістю ідей, тенденцій, почувань, вартостей, - іде це від глибин російської душі – напівазійської, напівварварської, у тому сенсі, що ця країна так і не пережила ще цивілізаційного синтезу [97, 94-95, 144]. Державна система Росії постійно тримає свій народ в рабстві, обманює його, бо сама дуже боїться пробудження свого народу і його споконвічного бажання нарешті здобути вічну свободу і вічну правду. Тому державній владі Росії притаманні хворобливо гіперболізовані ідеологічні міфологеми де країна виступає в ролі то «Авангарду світового пролетаріату», то «Третім Римом», то «Народом-Богоносцем» і т.д. [97, 98], а також темінь народних мас, які живуть забобонами уявленнями язичницької епохи, де панує суцільна підозра до всього незалежного і інакшого, і що призводить до загального відстанню від Європи. Маючи ясний, аналітичний погляд на соціально-філософські процеси в Україні і Росії, Д. Донцов перший так чітко і переконливо продемонстрував закономірність еволюції російського національного духу від імперського монархізму до всесвітнього комунізму («Пролетарі всіх країн, єднайтесь!»). Різно-

вид російського комунізму – більшовизм з його дрімучою ненавистю до свободи і до Заходу підтвердив висновки Д. Донцова своєю історією.

Дійсно влада в Росії і при царі, і при більшовиках була зцементована жорсткою бюрократією, яка за словами Макса Вебера завжди працювала сама на себе, а не втілювала в життя державні ідеали [7, 46]. На думку Донцова, Росія зблідне і впаде, якщо з неї зняти величний панцир імперії.

Саме в наш час дуже добре зрозумілі думки Д. Донцова про те, що стабільній Європі край необхідні соціально стабільні незалежні Україна та Польща. Україна мусить нести місію Понтиди в сучасній Європі, мусить знову створити антично-елліністичний «чотирикутник»: Україна (Понтида) – Кавказ – Туреччина – Балкани. У ролі соціально-цивілізаційного центру Україна стає могутнім чинником рівноваги у просторі цілого континенту (Європи) та Малої Азії. На думку Донцова, саме таку соціально-філософську стратегічну мету мусить бачити перед собою українська політична еліта, якщо вона хоче бути справді елітою.

З цього приводу Донцов пише так: «Тільки нація, що свідомо великих завдань, які має виконати в інтересах цілої людськості, втягається яко самостійний чинник в історичний хід подій, тільки такій нації приділяється спеціальна клітина на шахівниці історії [97, 140, 146].

Далі він додає: «Коли історія (і географія) зробили з нас аванпост проти Росії... коли цю ролю під загрозою національної смерті мусить Україна і далі грати; коли самі заложення московської культури руйнують відпорну силу нації; коли нарешті перемога в обстоюванні своєї національної незалежності невіддільна для нас від перемоги Європи над Росією і навпаки – то першою заповіддю нашої соціальної філософії повинно бути: 1) в політиці внутрішній – плекання всіх засад західної культури, які рятують Європу (і нас) від московської помсти; 2) в політиці зовнішній – повна сепарація від Росії» [97, 145-146].

Тільки зараз, після першого десятиліття XXI сторіччя, ситуація трохи змінюється в бік України. На сьогодні немає такого гострого протистояння

Росії та Європи, Україна та Польща займають гідне місце в цивілізаційному контексті розвитку континенту.

Дмитро Донцов був дуже освіченою людиною свого часу, крім того пройшов велику школу соціалізму і мав дуже правильне розуміння соціально-філософських процесів на Україні. Він розумів, що головною рушійною силою в соціальному розвитку Європи були: 1) національні за змістом місця; 2) національна буржуазія; 3) національний пролетаріат і т.д. Але на Україні склались так історичні події і історія, що зазначених факторів зовсім не було.

Після поділів України між Росією та іншими великими державами Європи (спочатку Річчю Посполитою, а потім Австро-Угорщиною та Румунією) стара українська шляхта (феодальна аристократія) дуже швидко змінила не тільки прізвища, звички і ментальність, але й сама стала найлютішим ворогом свого народу. Кажучи словами самого антагоністичного Донцову лідера більшовизму В.І. Леніна (Ульянова), ця еліта носила компрадорський характер.

Таким чином український народ в самий відповідальний момент своєї історії лишився не тільки феодальної еліти, але й саме тієї верстви з якої згодом в Європі народжувалась національна буржуазія. Народження української нації проходило майже без батьків. Української буржуазії не було ні в кінці ХІХ, ні на початку ХХ ст. Замість свідомих українських буржуа були російсько-українські, австро-українські, румунсько-українські, польсько-українські капіталісти, які для себе вважали за головне прибуток і інтереси своїх партнерів по бізнесу росіян, австрійців, румунів, поляків, але зовсім не України. В містах України були робітники, але за своєю національністю вони зовсім не були українцями. В південній, центральній і східній Україні перевага була у росіян, а на Заході у поляків, угорців, австрійців. Для формування справжньої європейської нації на Україні були відсутні два найважливіших компоненти: 1) національні міста; 2) національна буржуазія. В Україні була відсутня ліберальна буржуазія – гегемон капіталістичної перебудови суспільства, як це відбувалось в Європі. Все це Дмитро Донцов добре розумів і, не

зважаючи на відсутність об'єктивних соціально-філософських факторів, вирішив сформувавати їх напруженням волі та романтичними ідеалами. Отже, українці позбавлені національного міста, своєї ліберальної буржуазії (інтелігенції), пролетаріату повинні опиратися на українське селянство, нову воюючу верству, яка і є, на його погляд, єдиною соціально-філософською сутністю української держави. Такою була Донцовська соціально-філософська програма дій на 20 - 30-ті роки.

Український інтегральний націоналізм – ідеологія і політичний, вождівського типу, рух, який ставить собі метою будь-якими методами, в тому числі й аморальними, злочинними, зокрема індивідуальним і масовим терором, скерованим проти всіх, хто противиться йому, в тому числі й проти українців – побудувати на всіх етнічних територіях українську державу, яка шляхом експансії («Прагнути величності своєї нації, це значить прагнути нещастя своїм сусідам...») [100, 284], скерованої проти сусідніх народів, має поширювати свою територію до досягнення статусу української імперії («Агресія...іманентна кожній...національній ідеї») [100, с. 285], в якій пануватиме націократія (авторитарний устрій, в якому «вождь» матиме першорядне значення), яка спиратиметься на націоналістичну касту «луччих людей» або на «ініціативну меншість». В такій державі національні меншості не матимуть гарантованих громадянських прав, можливо, що до них може застосовуватися політика «остаточної розв'язки» [181, с. 117].

Український націоналізм надалі становить велику і реальну небезпеку як для українського народу, «так і для інших народів Європи», хоч би в тому, що в його суті є перегляд на сьогодні існуючих кордонів, національна ненависть і в подальшому – імперіалістична експансія».

Невиправдано ототожнювати «український націоналізм з українським народом, а це – дві різні речі, два різні поняття. Український народ у своїй масі ніколи не прийняв українського націоналізму, відкидає його і сьогодні, та засуджує його діяльність під час II світової війни» [181, с. 5].

Із-за українських націоналістів «з боку євреїв «прилипла» до українців назва «погромщики», а в очах пересічного поляка українець – це різун». Однак, націоналістів було не більш ніж 1/3 відсотка від цілого народу, або 2% від народу Західної України» [181, с. 23].

Законодавство цивілізованого світу початку ХХІ ст.. засуджує фашизм (нацизм, інтегральний націоналізм) як людиноненавистську, расову ідеологію. Нагадаємо, що Нюрнберзький міжнародний трибунал крім осуду фашистських лідерів, ще й охарактеризував український націоналізм як різновид фашизму. Сьогодні в більшості цивілізованих країн пропаганда фашизму карається законом.

На думку В. Поліщука, фанатизм українського націоналізму існує і досі, це – недуга, якою захворіли спочатку сотні, згодом тисячі й десятки тисяч українських націоналістів [181, с. 95].

ОУН і КУН вважають, що сьогодні треба будувати українську державу за рахунок сусідніх держав, де на їх погляд проживають етнічні українці. Гельсінська угода в Європі констатує, що ніяких змін післявоєнних кордонів бути не може. ОУН і КУН вважають, що необхідно силою забрати території Молдови, Румунії, Словачії, Польщі, Білорусії, Росії. Послідовність щодо цієї мети припускає війну з усіма вище названими сусідами України. Все це по суті є злочином перед світом, перед людством, проти Конституції України. Це по суті є закликом до війни, а це вже карається законом. Сьогоднішня територія України повинна розширити свої кордони на 200 000 км², або на третину.

Поліщук вважає, український інтегральний, або активний, націоналізм класифікується як сінономічний ряд: фашизм – нацизм – український інтегральний націоналізм. Таким чином, творчість Дм. Донцова і сьогодні викликає досить неоднозначні оцінки: від похвал і ейфорії, до критики й звинувачень в расизмі та фашизмі. Все це свідчить про необхідність ще раз спробувати об'єктивним поглядом оцінити його соціально-філософську спадщину.

В епоху універсальних ідей, в епоху громадянського суспільства, в епоху євронізації та глобалізації та посилення національно-визвольних тенденцій в світі починається черговий ренесанс націоналізму ідеологом якого на Україні був Дмитро Донцов [58, 17].

З точки зору становлення української національної та державницької думки Донцов займає головне місце. Таких людей в національній історії іменують ідеологами, адже саме їм належить пропонувати ідеї, що підхоплюються масами [58, 20].

Мислитель мусить повернути собі чільне місце в Історії, в історії національної соціально-філософської думки і культури як оригінальний мислитель – ірраціоналіст, блискучий публіцист, автор значущих ідеологічних та політичних концепцій, як глибокий критик та соціальний філософ традиціоналістського спрямування [58, 22].

З творів Дмитра Донцова стає цілком зрозумілим, що він вільно володів сучасними тенденціями розвитку світової філософії, соціології, політології і т. д., тобто був представником новітньої європейської філософії.

Яке є відношення людини до філософських проблем життя? Можна виділити дві найважливіші проблеми: активне і пасивне, або – сказати з Ніцше – діонізівське і аполонійське. Друге є захоплення статичною «красою» або туга за нею, визволення від руху; діонезійське наставляння життя – се активне сприйняття руху, шквал творення й нищення. Друге – се ностальгія за «щастям» втоми і перепочинку, перше – замість «щастя» шукає розросту й перемоги [84, 812].

Якщо окреслити низку соціально-філософських проблем, які досліджував Д. Донцов, то можна констатувати, що він мав свої специфічні, окремі й систематизовані соціально-філософські погляди. Наприклад, що український національний рух мусить мати відповіді на першопричини всього, що можна пізнати, і на всі основні явища, зав'язані з життям людини. Все життя українців має йти згідно з найсуттєвішими соціально-філософськими істинами і саме це є характернішою рисою ідеології Д. Донцов. Місце соціальної філосо-

фії в житті Донцов розуміє так: соціальна філософія, з одного боку, не може заступити політики, релігії, культури, освіти, війська, економіки, а з другого боку життя не може обійтись без соціальної філософії [102, 245, 251-253].

Але середньостатистичний українець 1917 – 1939 років не міг тоді вважатись особою, яка повною мірою могла досягнути всі досягнення світової соціальної філософії. Поверхневий характер ідеології, автор якої орієнтувався на середній інтелектуальний рівень пересічного українця, сприяв її засвоєнню загалом суспільства, що був неспроможним мислити критично, проте, прагнув заповнити світоглядний вакуум, породжений кризою патріархально-го устрою та невдачею Української національної революції 1917 – 1921 років [144, 261].

На думку Донцова, щоб стати не суб'єктом, а об'єктом історії, провінцію треба перемогти в собі. Коли ми були «західники», то вже конче з латинізацією обряду. Коли «москофіли», то силоміць вбивали в антиколективістичний череп нашого мужика – комуну або есерівщину. Ні одні, ні другі не мали волі перемогти в собі провінцію, не мали віри в право творити своє власне, поставити над своїми деталями своє універсальне, навпаки - пристосовували їх до чужого [72, 362].

В чому ж полягає дійсна трагедійність української історії та соціології? У невмінні добачити силу натури героя, її пристрастність та індивідуалізм. Герой творить дійсність, долає перешкоди і перемагає, а не стає рабом обставин.

Правда – у пристрасті, у прагненні свободи, у вірі в перемогу. «В сім розбраті між жагучою потребою віри і раціоналізмом, між чинним протестом, який мусив топтати все дочасне...» і тією «безсилою людяністю, яка не дозволяла...такий протест і є трагедія нашого гуманізму взагалі...» По ходу розвитку суспільства Донцов зазначає: «Всі нові правди несли з собою на місце старої віри і гніту – новий фанатизм, нове творче насильство...Вирватись з проклятого льоху, де нас зіпхнуло, на вільний світ вільних націй» [75, 130].

У соціально-філософській творчості Д. Донцова 1921 – 1939 рр. просліджується два напрямки досліджень: 1) період бездержавності, присвячений з'ясуванню суті українського національного ідеалу, вимагав встановлення національної диктатури, а 2) період стабільної держави, розгляду тих рис національної ідеології, що можуть забезпечити її успіх і вимагав встановлення устрою на взірець американського або англійського.

Дана соціально-філософська концепція Дмитра Донцова суперечить поширеному уявленню про те, що він пропагував тоталітарні ідеї фашистського гатунку.

Донцов ніколи і ніде не вимагав дотримання абсолютної «чистоти» національної мови та культури; навпаки він засуджував тих «іхтіозаврів етнографізму», які вимагали такої чистоти. Твердження Донцова 1925 року про те, що національна еліта може говорити іншою мовою та належати до іншої культури [71, 166], є найкращим доказом того, що він ігнорував важливість даного питання.

Що стосується такого поняття, як «шовінізм», то Донцов розглядав його виключно як ярлик соціалістів для зазначення будь-якої здорової любові до свого [97, 214]. Тобто, шовінізму як явища для мислителя не існувало. Можна припустити, що інтегральний націоналізм Донцова є шовінізмом української нації. Все це свідчить про Дмитра Донцова, як націоналіста з людським почуттям [79, 23].

Поява такої постаті, як Дмитро Донцов, в українській соціальній філософії та політиці кінця XIX – початку XX ст.. була і суб'єктивно, і об'єктивно обґрунтована. У всій Центральній і Східній Європі український суспільний рух був найменш ефективним і одним із самих інертних. Більшість раніш недержавних народів Європи (чехи, болгари, серби, хорвати та інші) швидко і успішно переростали в модерні нації, здобували державність, а Україна, як і завжди, пасла крайніх. І саме в такий важкий для української нації час з'являється така велика особистість, як Дмитро Донцов. Він розбудив Україну та її суспільство і вказав шлях героїки по якому країні та народіві треба

поспішати, щоб догнати недержавні і влитись в число передових народів Європи. Але як вказував Донцов над українським рухом тяжіли дві глобальні фатальні ознаки: 1) він був ментально надламаний психологією безвольного, роздвоєного малоросійства (у галицькому варіанті – рутенства) і 2) він був ідейно обеззброєний інтернаціоналістичними доктринами лібералізму та соціалізму [58, 23-24].

Донцов пише про більшовизм так, що ця «ідея...є в нас імпортована, Україна не хотіла її приймати, уважала за предмет люкису. І тому заплатила за ідею більшовизму життям мільйонів своїх громадян [71,69]. Мається на увазі не тільки голодомор (1932 – 1933 років), за яким стоїть небажання населення України приймати сталінську колективізацію, а і соціально-філософські та ідейні мотиви. Ім'я Донцова стало прапоревим іменем для багатьох жителів Заходу України. За ідеї Донцова на всі небезпеки революційно-визвольного життя – на ув'язнення, тортури і на смерть свідомо йшли численні українці та українки, для яких ім'я Донцова було прапороносним іменем [193, 22].

Пригнічені народи Європи ще в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.. скидали чужу владу в ході війн та революцій. Для цього вони готували підпільні організації, готувалися до повстанських дій. В Україні ж надміру довго панувала благодушна атмосфера мирних гречкосіїв, надії, що чужа влада здобріє, змилюється і сама дасть людям свободу і справедливість. Здається, цей момент не вивітрився з українського соціально-філософського та політичного мислення й одсьогодні...

Усі дефініції націоналізму, запропоновані Донцовим, поза певним контекстом не мають великої наукової або ж ідеологічної вартості. Можливо, виняток становить формування 1937р., яке відображає його глибоке переконання, в тому, що націоналізм – це ідеологія, яка дарує визначеність за умов тотальної переоцінки цінностей [99, 23-35].

Слід констатувати той цікавий факт, що до кінця життя (1973р.) у своїх творах він ніколи не посилався на визнаних теоретиків нації та націоналізму,

праці яких почали з'являтися в першій половині ХХ століття (Карлтон Дж. Гейз, Ганс Кон, Альфред Коббан, Єдвар Карр, Луїс Снайдер, Бойд Шейфер та інші). Цей промовистий факт говорить сам за себе. Можливо ідеї Д. Донцова вплинули на науковий світогляд Г. Кона [265, 10].

В аналізі соціально-філософського надбання Д. Донцова зупинимось, перш за все, на трьох етапних творах автора, які великою мірою визначили розвиток української соціально-філософської думки, історії України та розвиток політичних ідей в Україні ХХ ст.. Це: «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913р.), «Підстави нашої політики» (1921 р.) і «Націоналізм» (1926 р.).

Праця Д. Донцова «Націоналізм» починається і закінчується словами німецького філософа-романтика Фіхте: «Лиш плекання нової волі врятує нас!». Вона складається з трьох частин: «Українське провансальство», «Чинний націоналізм», «Українська ідея». «Націоналізм» Дмитра Донцова вперше вийшов в світ 1926 р. у Жовкові, він був надрукований в друкарні греко-католицьких отців Василіан.

Дмитро Донцов (Шелкопоров) росіянин за походженням. «Москаль» Шелкопоров став речником українського націоналізму і шовінізму [214].

Український націоналізм, Армстронг характеризує, як екстремістський рух (extreme movement), як і інтегральний націоналізм (Integral Nationalism) [252]. Отже, як націоналізм фашистського типу, який не визнає політичного плюралізму та базується на принципі «хто не з нами – той проти нас». Західна наука розглядає націоналізм як найбільш екстремальну форму фашизму [249].

У своєму «Націоналізмові» Дмитро Донцов виділяє два архетипа – Дон Кіхота (уособлення людини ідей й чину, козака) та Санчо Пансу (уособлення споглядальництва й пасивного сприйняття світу, т. зв. «свинопаса»).

У гносеології, тобто пізнанні світу, Дмитро Донцов обстоює західну парадигму. Тобто не пасивне споглядання, а дію, чин.

Радикалізм поглядів Дмитра Донцова, поєднаний із дуже складним характером, зумовив і велику кількість критики, аж до розриву із українським інтелігентським загалом. Звісно, Дмитро Донцов йшов на це свідомо. Адже за своїм типом мислення Донцов яскравий представник соціопсихічного типу, що його той самий Ф. Ніцше назвав *Frei denker* – «вільний мислитель».

Соціально-філософська творча спадщина Дмитра Донцова виступає перед нами як яскрава та контрeversійного характеру.

Розділ 4, ч. 2 своєї праці назвав «Фанатизм і «аморальність», як четверта вимога вольового націоналізму». Саме слово «аморальність» він взяв в лапки, бо для нього поняття «мораль» в контексті соціального дарвінізму взагалі не існує, вона – вигадка гуманістів.

Головне у «Націоналізмові» Д. Донцова принципові наголоси і стиль викладу, а не стрункність концепції. Автор виявляє себе романтиком, який прагне виховати «лицарів абсурду». «Народ не має сили і нічого не значить, коли він не в гніві» [102, 371].

На перший план в цієї роботі виходить філософія екзистенціалізму. При чому поруч можна розглядати як екзистенцію цілої нації, так і – кожного учасника боротьби. Його екзистенціалізм скоріш за все асоціюється з іменами Сирена К'єркегера і Мартіна Гайдеггера, а не з іменами Жана-Поля Сартра і Альбера Камю.

Вказані вище три праці Дмитра Донцова являють собою повну цілість. Це той масив Духу та Ідеї, з якого народилася так звана «донцовська людина», людина Волі, Характеру і Героїки, і в цьому сенсі, а також з урахуванням глибини і якості аналітики, саме ці твори являються фундаментальними для сприйняття світогляду Д. Донцова.

Зараз дуже добре усвідомлюється потреба ще раз спробувати проаналізувати філософську творчість Дмитра Донцова в час, коли вирішується питання про збереження незалежності Української держави. У такий відповідальний час спадщина Д. Донцова повинна стояти на варті самостійності української нації. Саме цієї ідеї Д. Донцов присвятив все своє життя.

Необхідно підкреслити, що Д. Донцов завжди дотримувався своєї власної філософської лінії, незважаючи на те, що соціально-філософську лінію він міняв, залежно від потреб часу і від обставин. Виходячи із основного положення діалектики, все з плином часу розвивається і змінюється, так само змінювались соціально-філософські погляди Д. Донцова, але незміною лишалась його філософська та ідеологічна позиція. А найкращим її захистом він вважав напад на своїх супротивників. Особливо це стосувалось суперечок, щодо принципових та кардинальних питань соціальної філософії. Ця ворожість була викликана справжнім шквалом закидів, інсинуацій, фальсифікацій і свідчила про те, що його боялись як особистість, як творця.

Це були справжні ідейні розходження, що охопили дуже широкий спектр його ворогів – від більшовиків (на чолі з Леніним) до українських комуністів (В. Винниченко), а від них до соціалістів, соціал-демократів (М. Грушевський, М. Драгоманов).

Не підлягає сумніву те, що в нормальних умовах всі націоналістичні вимоги виглядали як циркові трюки. Ні в народі, ні серед інтелігенції не було достатньо прихильників для реалізації національної ідеї до I світової війни. Цей факт дуже добре знали націоналісти, і один із них, Сріблянський, писав у 1911 році: «Український рух не може базуватися на співвідношенні громадських сил, а лише на своїм моральнім праві: якщо воно буде прислухатись до більшості голосів, то повинно закрити лавочку – бо більшість проти нього».

Формальний український націоналізм отримав перемогу при підтримці зовнішніх сил та умов, які лежали за межами націоналістичного руху і за межами українського життя. Перша світова війна і більшовицька революція – ось магічні слони, на яких українському націоналізмові вдалося в'їхати в історію та філософію українства. Всі найсміливіші побажання в 1917 – 1920 рр. були здійсненні, як в казці: національно-державна територія (22 січня 1918 року - день Злуки України), - український уряд. Українські школи, універси-

тети, академії, своя преса, українська мова стала водночас і літературною, і державною.

Друга світова війна остаточно завершила справу соборності України з формальної сторони. Галичина, Буковина, Карпатська Русь, не приєднані до України, з нею злились. При М.С. Хрущові у 1954 р. до України був приєднаний Крим [214].

Вигадувати український націоналізм «знову, на пустому місці», роблячи посилення на ворожнечу між москалями і запорожцями. Грушевським «чудотворним словом» був піднятий «із гроба Лазарь козачого сепаратизму».

Марксистська теорія пояснює зародження істинного націоналізму боротьбою за ринки, зародження буржуазії та розвиток капіталізму.

Ульянов вважає, що «капіталізму власне українського, відмінного від загальноросійського, неможливо навіть означити, до такої ступені вони злились одне із іншим. А про боротьбу «за внутрішній ринок» смішно навіть говорити бачачи українських багатіїв, сидівших в Москві та Петербурзі, як у себе дома.

Справжнім творцем ідеології інтегрального націоналізму у Франції був Шарль Маррас, виходець із Прованса, однієї із відсталих провінцій (що на наш погляд і спонукало Донцова – так часто вживати термін «провансальство» з поваги до свого ідейного метра. Бо в українській мові Шелкопоров не знайшов відповідного слова).

Вже в кінці XIX ст.. Галіцію стали називати «Українським Пьемонтом», вподобляючи їй роль ту, яке Сардинське королівство зіграло в об'єднанні Італії. Дійсно з кінця 70-х років XIX ст.. Львів стає штаб-квартирою національного руху в Україні і характер українства з тих пір визначається виключно галичанами. Саме у Львові тепер виробляється істинний націоналізм і саме тут виробляється кодекс поведінки всякого хто хоче працювати на ниві національного визволення. З цього часу починається сама активна пропаганда тотожності між галичанами і українцями. Галичину з 70-х

років ХІХ ст.. починають називати не інакше як Україною. В той же час південь, центр та схід країни почав іменуватися Україною тільки в кінці ХІХ ст..

Ідея нового ведення терміна «Україна» та «українець» державним шляхом з'являється у австрійського імператора Франца Йосифа в його листі від 5 червня 1912 року парламентському русинському клубу у Відні, де імператор вперше вживає «український».

Національна доктрина «Українського П'ємонту» цілковито прозора: бути українцем значить бути антируським. «Якщо у нас мова йде про Україну, то ми повинні оперувати одним словом – ненавистю до її ворогів... Відродження України – синонім ненависті до своєї жінки москальці, до своїх дітей хацапчатам, до своїх братів і сестер кацапів, до свого батька і матері теж кацапів. Любити Україну значить принести в жертву всю свою кацапську рідню» [214].

В своєму аналізі типології форм націоналізму Дмитро Донцов в статті «Церква і націоналізм» [67, 75-82], порівнює «старий» націоналізм (ХІХ ст..) з «модерним» (ХХ ст.), а в його «Націоналізмі» «старий» націоналізм отримав назву «провансальський», а новий – «чинного».

На думку Гнатенка П.І., Донцов підкреслює, що наші «провансальці» будували свій національний світогляд на припущенні, що «розум – головний мотор психічного життя» [47, 59]. Пояснимо, кого саме і за що Донцов називає «провансальцями». В.В. Поліщук в своїй статті «Проблеми етики в доктрині Д. Донцова» пише, що «точкою опори для критики...Донцова виступає французька провінція Прованс, населення якої, маючи свій особливий діалект і місцеву літературу, злилось з французькою нацією – мешканці Провансу стали французами...в зв'язку з почуттям близькості частини українців і Росії (відчуття східнослов'янської етнічної єдності, дуже споріднена мова, загальна православна релігія, спільна історія) дало Донцову підставу називати «провансальцями» тих українців, які не висловлювались за жорсткий антагоністичний поділ українців і росіян, а їх рух Донцов називав «провансальством» [181, 236].

Тих, хто відчував «окремість» («особливість») українського народу, але не висловлювався за жорсткий відрив від Росії, Донцов називає загалом «українофілами», не дивлячись на їх політичні погляди.

Українофіли ніколи не ставили питання про володіння чи агресію. У всьому, що їх оточує вони бачать тільки гармонію, а не боротьбу як Донцов. Саме в цій гармонії і нерушимості, а не в поступі і змаганні бачать вони чинність. Їх краса була в «глибокій поетичній ніжності», в «ліризмі і ширості чуття», в «безмежній доброті», в «любові до світу і людини», - в ліричному онанізмові. Тієї краси шукали вони - лише – як казав Шопенгауер, - в світі vom Wollen losgerissen (нелишеного життя), в тій стороні життя, що була die erfreulichste und die allein unschuldichge (найбільш весела та непорочна).

Краса вічного руху, поезія завойовника, твердих м'язів, і твердої волі мало імпонувала їм, вони знали лише красу «гуманності», похилених у журбі чіл «на долю марних нарікань» [102, 329].

Із вище сказаного стає зрозумілим, якого роду «чинники» були впроваджені в філософії Донцова. Донцов посилаючись на Ф. Ніцше пише; «Що падає, те треба штовхнути!» І від себе доповнює: «Все недієздатне і безпомічне в житті повинно з неї щезнути, якщо своєю силою не змогло довести права на неї».

Донцов виразно говорить в адрес «українофілів», що «не для них було жорстоке *vae victis* (горе переможеним), так як вони ніколи не представляли себе як переможці...захист найменш цінного – це була їх мораль» [102, 335].

Донцов протипоставляє свою філософію та «українофілів» таким чином: «Замість боротьби – виховання; замість догматизму віри - розслаблюючий критицизм; замість моралі сильних – етика лагідних; замість твердості – м'якість; замість нації – людкість; замість накинєюня своєї правди - толеранція до ворожої...В ньому об'єднана вся «плебійсько-простецька філософія вихолощеного, загальюканого, виколієного, опльованого – і не свідомо того, кокетую чого своєю імпотенцією і прекраснодушієм українофільства, яке не

тільки не шанує вічного, зачіпного і сильного інстинкту життя, але ще й звеличує ідеал вольової кастрації...»[102, 336].

Донцов Українську націю порівнює с хижацьким видом, а вони не мають моральних принципів, мораль у них не існує, мораль – це людська особистість, але Донцов хоче позбавити цього людей, тим самим «віддаляє людство назад, до епохи не менш як на декілька десятків тисяч років», не визнає він і досягнень гуманітарної людської думки та суспільних наук останніх сотень років» [181, 245].

Донцов звинувачує «українофілів» в тому, що вони засуджували ворожбу між націями. Він казав в цьому контексті: «Українофіли також були націоналісти, але без огласки».

Одним із самих видатних представників українофільства був професор історії Михайло Драгоманов, погляди якого поділяло багато українських діячів. Саме тому Донцов і його послідовники такі погляди називають «драгоманівщиной», а їх прибічників – «драгоманівці». Поглядам Драгоманова, Донцов протиставляє своє уявлення про цінності.

За словами П.Б. Струве, Драгоманова можна вважати «дійсно науковим соціалістом». Національне питання у Драгоманова має не домінуюче, а підлегле значення. Лишаючись все життя патріотом рідного краю, він ніколи націоналізм не ставив вище соціалізму. Він був прихильником всього того, що об'єднує людей. І противником всього того, що їх роз'єднує. Драгоманов пропонував своїм землякам називатися «європейцями української нації». Національний рух Драгоманову вважався рухом масовим, ліберально-соціалістичним і він вважав його засобом впливу в політичне життя широких верств населення. «Космополізм в ідеях і цілях, національність в основі та формі культурної роботи» - так висловлював свою українську «платформу». Подібно тому, як космографія Коперника і Ньютона була не в змозі вирости із національного почуття, так і в області соціально-політичних ідей все значиме мало змогу виникнути і виникло не на вузьконаціональній, а на широкій інтернаціональній основі. Він був упертим противником беззмістовного, ні-

якими реальними потребами відділення одного народу від іншого. Прогресивне значення історично склавшихся великих європейських держав було йому ясно в повній мірі: їх роздроблення він вважав великим політичним і культурним лихом [214].

Дмитро Донцов вважав погляди «провансальців» глибокою помилкою. «Головним мотором наших учинків... є власне бажання, афекти, пристрасті і тільки потім – мотиви», - далі підкреслює П.І. Гнатенко [47, 59].

Донцов доходить такого висновку: «Щоб великий всеобіймаючий ідеал нації міг сполучатися з могутнім національним інстинктом, він мусить черпати свій зміст не в відправних засадах інтернаціоналізму, неоколонізму, соціалізму, гуманізму, а лише в тайниках національної психіки, в потребах нації, в її амотивній, ірраціональній волі до життя і панування» [65, 251].

Ми бачимо, що розум у Донцова призводить до фаталізму, наслідком чого виступає нівелювання ролі людини як певного суб'єктивного чинника розвитку світу. Саме розум нав'язав українській ментальності такий стиль, який веде до бездіяльності та «універсалізму» - вважає Донцов. Цим фактом перекреслюється можливість дефініціювати стрижневі компоненти нації. Сама ж нація не вимагає будь-яких раціональних підтверджень чи логічної універсалізації, оскільки має свою власну внутрішню логіку функціонування, підкреслює Донцов. Отже Д. Донцов дуже обережно ставиться до тих чи інших ідеологем. На його думку, щоб змінити і утвердити волюнтаристичний напрям у філософії, треба прибгати до критики розуму, який вимагає свого викриття та заперечення власної вагомості [102, 252-253].

У процесі розвитку волі до життя і її об'єктивізації матерія трансформується у форму. А волюнтаризм тут виступає в ролі цензора, який дає змогу відрізнити феномен від реальності. Змінні явища чи феномени можна прийняти за реальність, відкидаючи елемент творчого начала ірраціональної волі і тому можна припуститись помилки. «Воля до життя» у Донцова перебуває у вічному русі, є єдиною константною реальністю. Волі присутні такі фактори як певна експансивність, підкорення всього світу собі, агресивне

становлення до нього, а з іншого воля являє собою момент творіння, певну небезпеку і насолоду ризиком, тобто Д. Донцов тлумачить волю досить специфічно. Він вважає, що волю до життя потрібно покласти як основу будь-якого тлумачення і вона є той предмет, який нічим іншим вже далі пояснити неможливо. Тому волю необхідно увібрати усім своїм єством, її необхідно уміти відчувати і саме тому дати дефініцію волі практично неможливо. На думку Донцова – воля не вміщається в мову понять і називає її «ірраціональною здібністю людської душі» [102, 253-254].

Мотиви дії суспільних груп Донцов називає домінантними, а мотиви індивіда у нього відходять на другий план. Саме наявність мотивів впливають на мотивацію і людини, і суспільних груп. Донцов звертається до Петражицького, який називає «волю» і «афекти» емоціями чи моторними подразниками. Індивід дає негативну або позитивну оцінку інформації тільки після того, як він її відчував. Тому коли розум пов'язаний з емоційним станом людини може бути вчинковим імпульсом.

Воля у Донцова стоїть першим у ряді людських характеристик і виступає як феномен, якому він приписує роль прешодвигуна і покладає на неї свої сподівання. «Кожна емоція, що грає роль в громадському житті (каже Дюркгейм) мусить, загально беручи, бути корисною для суспільності, інакше суспільність розклатася б, як це буває там, де мотивами поведення людей стають безпосередня насолода і безпосереднє терпіння». Воля виступає рушійною першопричиною будь-яких дій людини, а інтелект залишається «направляючим чинником» у соціальному житті і воля являє собою афектну силу. Причому психологічному відповідає відчуття, а біологічному – функції. Донцов зазначає: «На активний вираз цієї афективної здібності, який я назвав волею, можна дивитись з двох точок зору – біологічного і психологічного» [102,257].

Мета волі підкорити самій себе, тобто виявлення волі до життя виступає як своєрідний «виклик долі», світу «об'єктивному». Таким чином відмежовується суб'єктивне від об'єктивного, і суб'єктивна воля внаслідок своєї

природи намагається подолати цю грань. В цьому питанні простежується відхід Д. Донцова від позиції Ф. Ніцше. Він робив висновок, що «воля життя» співзвучна з «волею влади», але все ж таки воля може проявлятися у різноманітних формах. Її лише всіяко треба «підживлювати» і жодним чином не потрібно зупиняти.

Будь-яка філософія нації, філософія еліти, філософія гутової одиниці має бути вибудована на волі до життя, виступає відповіддю на ті чи інші життєві питання або завдання, вона прив'язана до реалій буття, а не на логічних і суто абстрактних побудовах [102, 251-252].

Все це приводить до появи у Донцова героя. Причому мотивів поведінки героя Д. Донцов не називає, а відносить їх до сфери ірраціонального. Його герой намагається будь-що залишити недоторканими природну незалежність власного «Я». Герой прагне підкорити собі все «НЕ Я» тому, що все внутрішнє єство героя прагне повсякчас змагатися з будь-якою чужою волею. Герой прагне протиставити своє суб'єктивне «Я», свою власну волю об'єктивному світові для того, щоб в подальшому перемогти його і саме в цьому аналіз Донцова знаходить феномен героя. Герой не приймає свого оточення, не дозволяє йому підкорити власний дух, власну волю, а навпаки нав'язує власну волю і підкоряє його. Досить часто воля проявляється як героїзм і втілення такої тенденції в життя є головною метою існування.

«Чим не була б» ця незначна причина, (що викликає героїчну акцію), вона існує, бо наказує нам наші вчинки», незалежно від мотивів. Це чисто ago quia absurdum - «дивний дар реакції на фатальність оточення», яка змінює вигляд подій, «змушує гнутися тиранію зовнішнього світу, або заперечує її величним жестом смерті. Це чудовий егоїзм почуття сили» (puissance), «джерело найбільшої насолоди...взнесла здібність творити», що хоче – проти всіх і вся – утвердити свою волю влади» [102,261].

Можна говорити про роль негативного забарвлення будь-якої ідеї. Тому що кожна окрема воля існує лише сама для себе і виступає як протилежна іншим силам і тому подібне протистояння, очевидно, неминуче. Саме тому

Донцов пише: «Цю боротьбу Гегель називає «боротьба за пов'язання суперечності». Ця воля до життя і боротьби є та сама воля влади, панування, а «через те, що панування є щось квалітативне, а не квантитативне, як гріш чи майно, яке вже через свою природу зовсім справедливо може бути поділене», то там, де входять у гру справи панування і влади, «зараз повтсає суперечка і боротьба» [102,268].

На погляд Д.Донцова для нього, як і для А. Шопенгаура, Ф. Ніцше, О. Шпенглера ця дифеніція означає одне і теж.

Як зазначав Ф. Ніцше крайні позиції змінюються не поміркованими, а такими ж крайніми, лише – протилежними. Далі «чисте буття» переходить в «ніщо», а в подальшому протилежності поєднуються і отримуємо реальне буття. Використовуючи фіхтівський принцип, цей аналіз категорії логіки зробив Гегель, підкреслює Дм. Донцов [102, 269-270].

Д. Донцов «ідеал сильної людини» переніс на ідеал «сильної нації». Всі їх властивості виявились у нього майже тотожними, а вихідною рушійною силою виступають засади ірраціоналізму та волюнтаризму. Тим самим в ідеалі «сильної нації» він розвиває ідеал «сильної людини». Поручуючи питання про націю в своїй праці «Дух нашої давнини» Д. Донцов розглядає її «як суспільний організм» та «гуртову одиницю», що живе своїм життям і має виражену волеватність. Цей організм володіє власною «волею до життя» та «волею до влади». Феномен нації має властивості живого організму і прирівнюється Донцовим до «гуртової одиниці». Передумовами для існування нації виступають її контакти. Тільки контактуючи з іншими націями сама нація може розвиватися. Філософи, соціологи, політологи підкреслюють момент боротьби, як про те що є неминучим в розвитку людської спільності. Отже можна ототожнювати діалектичний метод у філософії, де рух вперед можливий лише за умови боротьби та єдності протилежностей, з принципом розвитку нації по Донцову [102, 269-270].

Волі на своєму шляху приходиться постійно долати ті чи інші труднощі. Звідси Донцов виводить одну з найхарактерніших прикмет волі – «безо-

глядність супроти інших». Воля до влади у природному вигляді проявляється у жадобі панувати.

Ф. Ніцше називав жагу до життя «жагою могутності» і саме в цьому вбачає суть життя, вона в тому, щоб «посідати і панувати». «Поки не зможемо бути володарями і посідачами», до того часу за словами Ф. Ніцше треба бути «напасниками і здобувцями». Коли воля виходить за свої власні межі, тоді відбувається акт насолоди від своєї могутності і жадання влади ще більш посилюється. Саме це дає змогу Д. Донцову звернутися до інтерпретації волі Гоббсом, який вбачав у волі перш за все «жадобу влади» [102,260-262].

Донцов консолідується з позицією Спенсера, який вслід за Дарвіном, підкреслює, що людський рід був і залишається «хижацькою породою». Кожна людина намагається проникнути в сферу існування іншою людиною і це є, на думку Дм. Донцова, законом боротьби за існування. Сам Д. Донцов з цього приводу пише: «В так зрозумілім житті та його суті є два моменти, тісно між собою сполучені: в боротьбі за зріст і перевагу розрізняє експансію як ціль, боротьбу – як засіб» [102,263].

Про фанатизм Донцов каже: «патос у носіїв великих ідей прибирає форму того, що в поточній мові зветься «фанатизмом», з тим присмаком чогось негарного, яке цьому слову надають усі «ні гарячі, ні холодні», акуратні, літєплі ліберали, демократи та інші «народолюбці»...Цей фанатизм прибічників великої ідеї впливає вже з її «релігійного характеру»... «Фанатик» - відразу визнає свою правду за об'явлену, загальну, яка має бути прийнята іншими. Звідси його агресивність і нетерпимість до інших поглядів... безмежна ненависть до всього, що перешкоджає їх здійсненню, - ось та сума переживань, яка огортає всякого правдивого революціонера, фанатика...чуттєві ідеї «фанатиків» не знають толерації...» [102, 373].

Далі посилаючись на Шпенглера, Донцов пояснює: «Суттю фанатизму є те, що він у відношенні до конкретного спустошуючий і руйнуючий... Він збудований на запереченні, на протиставленні, не на сит (лат. «з», «із»),а лише на contra (лат. «проти»)»[102, 374].

Обґрунтовуючи свою теорію Донцов вказує, що поряд з фанатизмом іде аморальність. Про своє сприйняття моральності Донцов пише так: «Ця мораль, для якої чоловік і річ лиш дві моральності одного цілого, яке вона називає життям; яка уважає за добре, що це життя робить потужнішим, а неєкися ним все, що ослаблює його розмах і силу... Це мораль, що ненавидить «добрих людей», які тому «добрі, бо не настільки ще сильні [102, 375], щоб стати злими»; яка протестує проти «людяності», що забиває віру в себе і бажання власно вільно здобути своє місце під сонцем; яка знає в своїй етиці два бігуни – зміцнення життєвого інстинкту та його ослаблення... Мораль, про яку тут говорю, відкидала ту «людяність», яка забороняла шкодити іншим, цінувала життя понад усе. Ненавиділа «хижацькі інстинкти»... Її метою був «сильний чоловік», а не «цілий чоловік»... тут – не мала значення заповідь Канта: «Чого не хочеш, щоб тобі чинили, не чини того й іншому» [102, 376]. Отже все це означає, що мораль Дмитра Донцова не співпадає з загально людським поняттям моралі, для нього мораль відносна і все вирішує ідея української нації. «Добре є все, що зміцнює силу, здібності й повноту життя даної species; зле – що їх ослаблює»... цій «боротьбі за існування «чуже моральне поняття справедливості». Все вище приведене говорить про антигуманізм теорії Донцова.

Таким чином, Д. Донцов в своїй ідеології показав власне розуміння співвідношення інтелекту і волі, називаючи «волю до життя» першопричиною усього в світі.

В цьому контексті, пишучи про філософію волюнтаризму Хосе Ортега – і – Гассет підкреслює, що за помилкою раціоналістичного, яка відмежує мислення від акції, прийшла інша помилка – волюнтаристична, котра нівелює мислення та обожнює лише чисту акцію. Це другий спосіб хибного тлумачення попередньої тези, що людина в основному – акція. Відірвана від мислення, чиста акція – ніби річ у собі, замкнена сама у собі, творить сама із себе так звану нескінчену обмеженість.

«Тоталітаризм» донцовської філософії, образно кажучи, полягає у вимозі романтичного, тобто матеріально незаангажованого погляду на розглядувану проблематику.

Висновки до третього розділу.

Формування і становлення соціально-філософських поглядів Д. Донцова проходило крізь його ментальність. Ментальність соціального філософа проявляється перш за все в особистих рисах індивідуального характеру Д. Донцова, в його психологічних особливостях і настановах, у звичках, у традиціях, у культурі людини. Саме так можна пояснити діалектику розвитку соціально-філософських поглядів Д. Донцова, де він стверджує, що внутрішнє багатство українства базується на внутрішній сутності народу, його стремління «до волі», тобто вся соціально-філософська сутність українця проявляється через його менталітет.

Домінування в національній психічній структурі таких рис, як екзистенційність, інтровертність, потяг до волі, гуманність, демократизм явно зменшують роль раціонального компонента в українському національному характері та виступають основою для розвитку в соціально-філософських поглядах Д. Донцова ірраціональних інтенцій.

Індивідуальне, психологічне, національне і націоналістичне в соціальній філософії проявляється через світоглядну систему і менталітет, як самого Д. Донцова, так і українського народу.

Для Д. Донцова і українства характерні різноманітні містичні аспекти буття, які орієнтували їх на обожнення природи, її сакралізацію і таким чином, створювали підґрунтя для розвитку ірраціональної лінії світосприйняття. Д. Донцов багато чого перейняв у А. Шопенгауера та Ф. Ніцше, синтезував їх ідеї з власними концепціями осягнення істини. Разом з цим нова соціально-філософська та ідеологічна система Д. Донцова принесла з собою велику кількість оригінальних ідей, серед яких треба виділити елементи вчення про людину як творця своєї долі і волі завдяки особистій активності у «по-

цейбічному» світі. Д. Донцов в своїх соціально-філософських поглядах підкреслював значення волі і почуттів в пізнавальній діяльності людини, націленість і спрямування їх на розуміння раціонально непізнаваних явищ. У межах Донцовського типу мислення особливого значення набуває соціально-філософська ідея «про боротьбу з «провансальцями» та «москалями» і т.д.

З поширенням соціал-демократичного та більшовистського впливу на Україні і українців, Д. Донцов стає своєрідним прапором боротьби за національну самобутність українців, які собою являють європейський тип цивілізованості, а не хаос як Росія. Він дає досить ґрунтовне пояснення цього соціально-філософського феномену в житті українців і України.

Далі Д. Донцов розробляє свою соціально-філософську теорію панування і зазначає, що принцип волі, принцип афектної дії є головним при реалізації цих принципів. Розумом ці явища не зрозуміти, але в українців є велика душа заснована на величезній інтуїції і саме інтуїція і душа допоможуть здолати цей важкий шлях боротьби і поневірянь заради прекрасного майбутнього України і українців.

Визначені елементи соціально-філософських поглядів Д. Донцова дають можливість констатувати, що саме ці соціально-філософські погляди виступають джерелознавчою базою українського інтегрального націоналізму.

Розділ 4

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІЇ І ЕЛІТИ В СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІЙ ДОКТРИНІ Д. ДОНЦОВА.

На думку В. Лісового, свої уявлення про феномен нації Донцов формував під впливом ідей А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Й. Фіхте та соціалдарвінізму. Філософська доктрина Д. Донцова ясно висвітлює прагматизм його доктрини.

Д. Донцов підкреслював, що світорозуміння націоналістів ХХ ст.. була поетизація афекту, а вихідною точкою уявлень націоналістів ХІХ ст.. була ідеалізація розуму. Можна припустити, що він усвідомлював близькість своєї ідеології з якобінським націоналізмом [78, 56].

Багато із перелічених осіб були сучасниками Д. Донцова і тому на ідеологічні розходження накладалися розходження особистісні.

Деякі дослідники на Україні вважають фальшивим інтерпретуванням твердження про те, що таке «чинний націоналізм» Д. Донцова. Вони вважають, що термін «чинний націоналізм» Донцова вживається як синонім таких слів як «активний», «дійовий», а не «інтегральний» («всюди проникаючий». «єдино допустимий»). На їх погляд неправильним є і твердження про «тоталітарну спрямованість» творів Донцова, «бо сам Донцов не знав про таку спрямованість своїх поглядів» [231].

Українські дослідники ототожнювали інтегральний та «чинний націоналізм» і тлумачили його як різновид консерватизму. Однак свого часу К. Дж. Гейз стверджував, що єдиною рисою, яка принципово відрізняє інтегральний націоналізм від попередніх форм націоналізму (гуманістичного, якобінського, ліберального та традиційного), є накладання фактора сили. На його думку, інтегральні націоналісти, на відміну від інших націоналістів, проголошили націю цілню в собі [263, с. 143].

В зв'язку з цим в пам'яті виникає відома концепція Ернеста Нольте, сформульована у праці «Три обличчя фашизму: Аксьйон Франсез, італійсь-

кий фашизм, націонал-соціалізм» 1965р., яка трактує французький (додамо сюди і український) інтегральний націоналізм, італійський фашизм і німецький націонал-соціалізм. Як три ступені в розвитку однієї і тієї ж ідеології [263, с. 124].

Якщо скористатися типологією націоналізмів Б. Стефанеску, то «чинний націоналізм» потрапляє до категорії радикальних націоналізмів, головним в якому є антитеза – встановлення ідентичності через відмінність і контраст [209, с. 12].

Концепція В. Лісового та М. Чугуєнка дозволяє виділити два періоди: 1) до 1944 року, коли ідеологія Донцова поєднувала консерватизм із політичним радикалізмом. 2) після 1944 року, коли «чинний націоналізм» набув рис класичного консерватизму. Засади дослідження Б. Стефанеску дозволяють зробити висновок, що Донцов сповідував радикальний націоналізм протягом 1913 – 1973 років [209, 46], тобто 60 із прожитих ним 90 років.

Хоча в науці прийнято робити наголос на останні видання таких основопологаючих праць як «Націоналізм» Д. Донцова, все ж таки відійдемо від цього принципу, оскільки він в виданнях після 1966 року, напевно через поразку нацистської Німеччини, еміграції Донцова на Захід, зробив ряд виключень із першого видання, хоч це і не привело до принципової ревізії його доктрини.

У виданні Донцовського «Націоналізму» (1926 р.) стверджується, що «прямувати до величі своєї країни означає змагатися за нещастя своїх сусідів» [98, с. 210].

Дуже вимогливим є донцовський тезис, сформульований таким чином: «Нації, позбавлені цих поривань, цих страстей...повині загинуть. Ті, у яких ця воля лишилася в складі атрофії або ослаблена. Відстають у життєвій конкуренції, правом якої є право сильного» [98, с. 221], а звідси витікає така думка: «Якщо б войовничий фашизм або більшовизм не мав такого духа, який був натхнений лікуючим фашизмом та більшовизмом – вони ніколи не перемогли» [98, с. 228].

Ідеологія Донцова, єдина з українських ідеологічних конструкцій, пройшла перевірку на практиці. Ця концепція окріпла в боях на три фронти: антиросійському, антипольському та антинімецькому. Утворення незалежної Української держави (1991р.) є підтвердженням месіанізма Дмитра Донцова, хоча модель незалежної України виявилась зовсім не такою, як про неї мріяв ідеолог Донцов.

Сам Дмитро Донцов в листі до Євгена Маланюка від 19 вересня 1931 року підкреслює дуже важливу думку: «Українця з мене зробили Гоголь, Шевченко, Куліш і Стороженко...».

Його дебют на політичній арені відбувся в 1903 – 1904 рр. Саме в цей час Донцов став членом Петербурзької української студентської громади. «Дух епохи» тоді характеризувався такою категорією, як тотальне захоплення марксизмом. На той час марксизм не мав серйозного конкурента, він запанував в Росії раніше ніж модерновий націоналізм [241, 412].

Визначальним у формуванні української ідентичності Донцова став період навчання в Санкт-Петербурзькому університеті (1900 – 1907 рр.). На цей період, а саме на 1905 – 1907, перепадає I російська буржуазна революція, яка багатьох пробудила до активної політичної діяльності і дуже загострила ідеологічні проблеми в перспективах політичного розвитку. Перебуваючи в чужоетничному середовищі Донцов зрозумів на собі, що таке є войовничий російський великодержавний шовінізм.

Але деякий час ідеологічні погляди Дмитра Донцова об'єднували не сумісне за логікою: марксистські (соціалістичні) та національні ідеї. Р. Паклен (Бжеський) з цього приводу писав: «хоча логічно думаюча людина не може бути одночасно і соціалістом і націоналістом, поте, всупереч логіці – це, як бачимо, надто часто буває [176, с. 49]. У 1905 році Дмитро Донцов взяв участь в українській політичній маніфестації, що проходила у приміщенні Петербурзького університету. На ній він проголосив промову на захист незалежної України. Цей виступ є своєрідним рубіконом, з якого, на мій погляд, і починається Дмитро Донцов, як український соціальний філософ та ідеолог.

У 1909 році в Польщі, в м. Закопане, Донцов знайомиться з теоретиком польського «європейського» націоналізму Станіславом Бжозовським та ідеологом українського консерватизму Вячеславом Липинським, які поруч із Миколою Міхновським, як особистості мали вирішальний вплив на формування його націоналістичних переконань. Це дає підстави Олегу Багану вважати 1916-й рік орієнтовним роком світоглядного перелому Дмитра Донцова [7, 31].

У 1917 році на Україні у середовищі української соціал-демократії з'явилися течії на зразок австромарксизму (Карл Каутський та інші). Саме наявність такого роду марксизму і стало однією із причин відходу Донцова від соціалістичного руху України.

На думку М. Сосновського, Донцов майже до 1917 року був ортодоксальним марксистом. Однак, поступово відійшов від соціалістичного руху, бо розчарувався практикою української соціал-демократії [206].

Донцов еволюціонував від українського соціалізму до українського націоналізму, а не навпаки. До української революції соціально-філософські погляди Дмитра Донцова швидко змінюються. Але наперекір еволюції своїх соціально-філософських поглядів він все більш інтегральніше ставав українським націоналістом, тобто більш поник лівіше і більш органічніше боровся за ідеали української нації. Всі ці переходи проходили у Дмитра Донцова особливо в період наростання революційної ситуації. Еволюція від революційного соціалізму до революційного націоналізму була для Дмитра Донцова закономірною.

Погляди людини можуть мінятися і заслуговують поваги, аби лише не мінялось її сумління. А моральність – це справа сумління, а не переконань. В житті всі погляди міняються; в справах соціальної філософії немає нічого абсолютного, крім внутрішньої моральності. Це значить дати перевагу устриці над орлом; дереву за те, що воно мертво, хвалити воду за те, що вона стояча. Якщо саме такі моральні оцінки даються людиною, тоді ця людина не має ні щоденного досвіду, ні роздумів, ні потаємних думок з приводу подій. Якщо у

людини не змінилися її соціально-філософські погляди на протязі сорока років, то тоді це буде погана похвала. Саме так про зміну поглядів людини писав великий француз Віктор Гюго [58, с. 15].

Все своє життя Дмитро Донцов ніколи не торгував своїм сумлінням. Хоча останні роки свого життя він жив завдяки ласці навколишніх людей. В цей час він жив просто бідно, скромно, без розкоші, але ніколи не зраджував своїм ідеям. На думку багатьох прихильників Донцова соціально-філософські погляди становились все краще, але за все життя ніколи не змінювалось його сумління.

У сенсі визволення українства від вікових ментальних комплексів, у плані формування глобальних, революційних завдань і методик історичного успіху, у плані формування нової парадигми національного філософського мислення постать Дмитра Донцова виглядає кардинально значущою. Він перший, так гостро і тонко визначив «первородні гріхи» української людини і суспільства, що закріпились у пасивності і сповільнили через власну надмірну миролюбність і покірну ніжність.

Просто неможливо увібрати соціально-філософські та ідеологічні концепції Дмитра Донцова в якісь вузькі рамки на кшталт: «інтегральний націоналізм», «український фашизм», «тоталітарська доктрина», «революційний націоналізм», «консервативний революціонізм» і т.д. Ці штампи заважають зрозумінню Д. Донцова і його епохи. Сам мислитель та його епоха були набагато складнішими, ніж це здається дослідникам його творчості.

Авторка цього дослідження ще раз зробила спробу об'єктивно розібратися в соціально-філософській та ідеологічній спадщині Дмитра Донцова. Але авторка добре розуміє всю складність такого завдання. Адже кожна людина з філософської точки зору дуже суб'єктивна.

Дмитро Донцов витворив свою власну соціально-філософську концепцію, засвоївши ідейний та історичний європейський досвід. Донцов виробив свою соціально-філософську концепцію, пристосовану до українських умов, хоча його світогляд і соціально-філософська доктрина, справді, позначені пе-

вним еkleктизмом. Головними засадами її були: «національна солідарність», «примат Духу над Матерією», «постійне плекання духовних і національних традицій», «гартування волі», «ідеали героїки», «культ честі і шляхетності», «формування сильної особистості», «елітарний устрій суспільства», «життєвий активізм», «настрій здобування», «романтичне захоплення Ідеалом», «недопускання морального старіння», «збайдужіння і меркантилізації суспільної свідомості» та інше.

Перелічені в творчості Д. Донцова ідеї повністю співпадають з ідеями ідеалістичної європейської соціальної філософії, яка розвилась від античності до початку ХХ ст..

У сфері національної культури Д. Донцов також запропонував новий стиль мислення і переживання світу, фактично роздобув і сформував цілу генерацію митців і теоретиків, що представляють один із найвагоміших і найшляхетніших здобутків українського Духу у ХХ ст.. [7, с. 27].

Згідно з поглядами Донцова – «не індивід, а нація має бути об'єктом турботи держави і суспільства» [58]. Нагадаємо, що у взаєминах між націями діє універсальний закон боротьби за існування. Теорія Дарвіна пояснює поступ перемогою сильнішого над слабкішим у невпинній боротьбі за існування. Застосовуючи теорію Дарвіна, Донцов робить висновок, що в боротьбі за існування перемагають сильніші нації, які мають право панувати над слабкішими. «Така позиція об'єктивно виправдовувала агресію націй сильних проти націй слабких» [47, 60]. Донцов фактично визнав право сили законом у житті націй, що привело його до позиції боротьби не проти зла в людях. А проти самих людей, не проти чогось поганого в іншій нації, а проти самої нації. Звідси випливало виправдання політики національного гноблення. Донцов був проти закономірностей у взаєминах між націями, був прибічником свавілля, що визначає ці взаємини. При чому під волюнтаризмом, Донцов розуміє антиінтелектуалізм.

В своїй праці «Націоналізм», Д. Донцов формулює головні принципи свого націоналізму.

На думку П. І. Гнатенка: «Культ сили, волюнтаризм та ірраціоналізм є тими теоретичними постулатами, з яких виходить Донцов...такий підхід збіднює його політичну філософію, робить її поверхневою» [47, 61].

Концепція націоналізму включає ідею панівної нації, нації, що покликана панувати над іншими націями, расами й народами. Ця ідея цілком узгоджується з його світоглядом, вона іманентно притаманна доктрині Донцова, є її невід'ємною складовою частиною.

Фактично Донцов обґрунтовує ідею націократичної диктатури, що відома в літературі під назвою інтегрального націоналізму.

Ще одним ідеалом Донцова була еліта – «каста ліпших людей». Саме еліта спроможна вселити в націю розуміння власної державності, спроможна згуртувати її до дії. На думку Донцова, еліта повинна мати такі риси як: героїзм, жертвність, певна войовничість у досягненні мети, віра у власне покликання, мудрість, шляхетність, проникнення духом нації.

Д. Донцов звертається до Спенсера, стосовно раціонального моменту, який підкреслює: «Інтелект не є силою (power), лише знаряддям; не річчю, що сама рухає і творить, лише річчю, яку рухають і якою творять сили, що стоять поза нею. Сказати, що розум керує людиною так само не мудро, як сказати, що нею керують її очі. Розум це око, через яке бажання бачить свій шлях, щоб себе заспокоїти» [102, с. 223].

При характеристиці еліти Д. Донцов однозначно стоїть на позиції примату волі, оскільки «воля діє навіть там, де її не провадить жодне пізнання...» [102, с. 223]. У співвідношенні розуму і волі у еліти, як і у людини, Донцов перевагу віддає волі. Воля є «двигуном людських чинників» - наголошує на цьому мислитель. Д. Донцов раціональному об'єктивізму протиставляє ірраціональний суб'єктивізм і саме це положення може бути своєрідним підсумком.

Таким чином, Д. Донцов зазначає, що воля – є силою в собі і, відповідно, без неї ні розум еліти чи людини, ні інтелект еліти чи людини не могли б існувати повною мірою. Звідси витікає, що інтелект є другорядним, підпо-

рядкованим чинником. Утворенням пізнішого порядку. Тому розум, повинно позбавити впливу на спільноту та людину. Отже, Д. Донцов перебільшує значення сцієнтизму та позитивізму, і саме цей хибний шлях дозволяє йому утверджувати постулати ірраціонально-волюнтаристичної філософії [102, 226-227].

Разом з тим, Д. Донцов критикує всі відомі на той час соціальні і філософські системи. Особливо нищівно відгукується про методи штучної побудови ідеальних суспільних парадигм, які вже потім потрібно було застосовувати на практиці. Д. Донцов чітко акцентував на тому, що такі штучні системи не «приживуться» в реальному житті, оскільки суспільство повинне розвиватися природним шляхом. Натомість Д. Донцов створює власну систему цінностей: інтелекту протиставляє волю, логіці – інтуїцію, пасивності - агресію. Що стосується знання і віри, - віддає перевагу вірі [102, 223-234].

На думку П. І. Гнатенка, «ідея національної диктатури перегукується з його концепцією національної еліти. Донцов вважає, що однією з причин занепаду козацького панства, рис, що формували психологією панів...було те, що козацька еліта ввібрала в себе демократичні ідеї. Унаслідок цього козацьке панство виховувало в собі не лицарські інстинкти, а інстинкти підвладного демосу» [46, 62]. «Лише коли психічні прикмети верстви підвласною стають прикметами верстви правлячої – в суспільстві настає катастрофа» [100, с. 28].

Таким чином, еліта козацтва, за словами Д. Донцова, розгубила всі ті духовні цінності, які вона мала, будучи правлячою, схлопіла. Козацька кров змішалась з кров'ю нижніх верств, і це було трагедією для козацтва. «Втративши в боях Богунів і Кричевських, набравши в свої ряди Герциків, Брюховецьких і Гладких, козацька старшина летіла нестримно в провалля історичної катастрофи» [100, с. 33].

З точки зору Донцова, доба 1917 – 1920 рр. була найбільш трагічною в історії українського народу, оскільки в цей період поширюються демократичні ідеї, що призвели до занепаду українського національного духу. Ідеалами

інтелігенції на початку ХХ ст.. за Донцовим, були ідеали апостолів черні, і дух цієї інтелігенції був духом юрби.

Донцов неодноразово висловлює презирливе ставлення до юрби, черні, плебсу, владу яких він розглядає як трагедію для суспільства. Вихід із ситуації, що склалася, Донцов бачить у створенні нової еліти. «Лише в прикметах, життєві стилі володарських верств князівської Русі, литовсько-руського лицарства й козацької старшини, так основно сплюгавлених апостолами черні, може спустошена Україна наша знайти спасенний вихід» [100, с. 63].

Еліта покликана перетворити народ «дроворубів» і «водоносів» у спільноту, сильну організаційно, культурно й духовно, а для цього потрібно повернутись до давноминулих часів, до сивої давнини. Саме в традиціях минулого, в їх відродженні Донцов вбачає шлях до створення касты володарів, що зможуть організувати панівну націю, націю панів. Причому еліта, провідна каста повинна стояти поза юрбою, точніше над юрбою. Своїм духом еліта принципово відрізняються, як висловлюється Донцов, від духу колективного хохла [47, с. 63].

«Коли я кажу, що правляча верхівка має визначитися своїм окремим положенням в суспільності, окремою психікою і окремими духовними прикметами, то тим самим кажу, що мусить вона в суспільності творити окрему від загалу касту» [100, с. 66]. На думку Донцова, кастовий устрій був характерний для давньої України. Його теоретичне обґрунтування зробив Сковорода. Останній закликав, щоб кожний на своїм місці виконував те, для чого створений. Черепасі належить плазувати, орлові – літати, а не навпаки. «Злодій не навчиться бути шляхетним, раб не навчиться бути вільним. Дурень з природи – бути мудрим, плазун – героєм. Перемішання каст, переміщення місць веде до хаосу. Вивчитись прикмет панівної касты, засвоїти її духа – касты смердів не вдасться ніколи» [100, с. 103].

І далі: «Коли люди з каст жаб, черепах чи свиней протиприродно пнуться на становище або в заняття людей з касты орлів чи оленів, суспільність розкладається» [100, с. 103].

Еліті належить, за Донцовим, окреме місце в суспільстві, вона повина бути з окремої глини зліплена, мати свій специфічний характер.

Донцов в житті був ерудитом, добре орієнтувався в тогочасних соціальних і філософських ідеях та течіях. Тому він одночасно з Липинським зайнявся теорією еліт. У Західній Європі теорія еліт була сформульована в Італії в кінці XIX ст. – на початку XX ст.. Гаєтано Моска (1858 – 1941 рр.) та Вільфредо Парето (1848 – 1923 рр.). Теорію «політичного класу» висунув у 1895 році Гаєтано Моска (в італійському варіанті «Елементи політичної науки», а в німецькому перекладі – «Панівний клас»). Вільфредо Парето обґрунтував вчення про суспільну піраміду та гіпотезу про «кровообіг еліти». Роберт Міхельс (1876 – 1936 рр.) в своїй праці «До соціології партійної справи в новітній демократії» (1911 р.) обґрунтував «твердий закон олігархії». Признані класики теорії еліт друкували свої твори не лише італійською та німецькою, а також французькою мовами. Саме тому і Донцов, і Липинський майже одночасно ознайомилися з теорією еліт, яка не втратила своєї значущості і до тепер. Ніякого плагіату з боку Донцова по відношенню до творів Липинського не було. Два видатних ідеолога України йшли до особистих теорій еліт власними оригінальними шляхами. Це було зумовлено самим ходом Української революції 1917 – 1921 рр. і показало, що для України найважливішою задачею є формування національної української еліти. Після української революції нормальні особисті стосунки між Донцовим і Липинським перервалися тому, що вони різко розійшлися в політичних поглядах. Однак об'єктивне вивчення праць обох ідеологів підтверджує оригінальність способу мислення кожного [58, с. 11].

Але у взаємовідносинах Д. Донцова і В. Липинського не завжди все було так добре. Їх взаємодія зіпсувалась після виходу праці Донцова «Підстави нашої політики» в 1921 році, в якій автор піддав нищівній критиці українського гетьмана Павла Скоропадського і саму монархічну ідею на Україні.

Нагадаємо, що за наполяганням та рекомендацією творця Української військової організації та Організації Українських Націоналістів Євгена Коно-

вальця, Дмитро Донцов був редактором «Літературно-наукового вісника» (ЛНВ) в 1922 – 1932 рр. у Львові. Як керівник цих видань він ліберальним не був. Донцов заступив на цей відповідальний пост після того, як головним редактором ЛНВ у 1898 – 1914 рр. був Михайло Грушевський, у 1917 – 1918 рр. – Олександр Грушевський, а з 1919 – 1922 рр. – Микола Зеров [58, с. 16].

Пізніше у 1925 році Донцов ініціював дискусію між гетьманцями (прибічниками Липинського) і націоналістами (прибічниками Д. Донцова), то стосунки між двома ідеологічними лідерами українського націоналізму були дуже зіпсовані, хоч сам Липинський участі в обговоренні не взяв.

У надрукованому у 1926 р. «Націоналізмові» Д. Донцова, Липинський побачив лише плагіат з його праць на сторінках «Хліборобської України» і перекручення своїх особистих ідей. Тому Липинський, готуючи до публікації окремим виданням «Листи до братів-хліборобів», звернувся до Андрія Жука, за інформацією на Д. Донцова у негативній характеристиці Донцова, бо конфлікт між ними, як колишнім керівником СВУ був загальновідомий [148, 576].

Тим самим Липинський виказав свій особистий суб'єктивізм та особисту образу на Донцова. У той час і пізніше, Донцов критикував лише теорію Липинського і ніколи його особисто.

Ця особиста образа Липинського проявилась в його аналізові націоналізма Донцова. Він виділив два типу націоналізму: 1) «державотворчі» (англійський націоналізм»), 2) «державноруйнуючі» (польський, український і єврейський націоналізм). На погляд Липинського, в основі першого типу лежить почуття патріотизму; то другий базується на шовінізмі. Якщо перший тип є територіальним і політичним, то другий – екстериторіальним і віроповідним. І Липинський робить свій базовий висновок про те, що націоналізм Д. Донцова несе нову руїну для України [12, 1356-1357].

Однак все вищесказане не піддає сумніву значення Липинського як мислителя та його вплив на Донцова. Теза про плагіат Донцовим ідей Липинського не має достатньо підстав. На питання: «Що слід будувати в першу чергу

– державу чи націю?», мислителі відповідають по різному. Липинський вважав, що спочатку треба закласти підвалини української держави і вже на її основі створити націю. На відміну від нього Донцов твердив, що передусім слід будувати українську націю. Прикладом пропагованого ним шляху від нації до держави він назвав США. Отже, ми бачимо фундаментальну відмінність концепцій Липинського та Донцова.

Проблема легітимності влади займала одне із центральних місць в концепції Липинського, то для Донцова вона взагалі не існувала.

Розходяться погляди Липинського та Донцова і на понятті волі. Вони по різному трактували цей найважливіший феномен в своїх ідеологіях. Липинський розглядав волю як свідоме прагнення, а Донцов – як ірраціональне почуття. Донцов вказував, що великі історичні рухи не можуть обійтися без сильних емоцій, в той же час Липинський підкреслював руйнівну силу емоційного чинника [71, 164].

Якщо ідеологія Донцова була орієнтована на широкі верстви населення (маси) і на отримання негайного результату, то теорія Липинського призначалась для вузького кола однодумців і могла бути реалізована лише через тривалий відрізок часу. Крім того соціально-філософська доктрина Донцова є по суті деструктивною (негативною), а теорія Липинського є конструктивною (позитивною). На думку І. Мазепи, теорія Донцова була простішою та зрозумілішою [154, 113].

Теорія держави Дмитра Донцова в дечому співзвучна з теорією ідеальної держави давньогрецького філософа Платона. І у Донцова, і у Платона співпадають стержневі ідеї, щодо побудови їх ідеальних держав. Ця стержнева ідея полягає в тому, щоб позбавити суперечностей між індивідом і державою, та забезпечити головну мету існування і головний принцип життя людини – справедливість взаємовідносин між ними.

З метою забезпечення добродійності і найвищої справедливості, державу, на думку Платона, повинен очолити клас філософів за підтримкою класу воїнів. Ці два класи становлять собою вищий суспільний прошарок і нічо-

го спільного не мають з третім класом, тобто з тими, хто виробляє матеріальні блага (селяни, ремесліники, купці). Дмитро Донцов в своїй теорії перші два класи Платона називає елітою (кастою) і ця еліта в нього досить тісно «співпрацює» із «сірою масою» для майбутнього суспільного розвитку.

Аналізуючи творчість Платона, Дмитро Донцов доходить висновку, що в процесі формування концепції «ідеальної держави», давньогрецький філософ врахував не лише соціальні, економічні та політичні мотиви виникнення держави, а й достатньо багато уваги приділив психологічному фактору [100, 32].

В своїй праці «Дух нашої давнини», при характеристиці психологічних рис народів, Д. Донцов зазначає, що українській свідомості не вистачає аристократичної формотворчості медитеранців та нордійців.

У 1921 – 1939 рр. Дмитро Донцов почав аналізувати націоналізм як «політичну релігію». Тому він характеризував добу в якій жив, добою «релігійних воєн», або війною ідеологій [68, 75-82].

Таким чином, в своїй соціально-філософській концепції нації Дмитро Донцов спирався на відомі твори соціальних філософів – італійців Вільфредо Парето та Гаєтано Моска, але трактував їх положення скоріш за все так само, як Беніто Муссоліні, лідер італійських фашистів, тільки з українською специфікою інтегрального націоналізму.

В «Націоналізмові», який вийшов у 1926 році, Дм. Донцов виступив з ідеологією, яка повністю поривала з світоглядом українського «демократизму та соціалізму Маркса-Леніна, просякненого отрутою москвофільства» [102, 245].

Основні соціально-філософські ідеї Донцова в «Націоналізмі» були: «передусім, антитези драгоманівському «малоросіянству». Трактуванню України як провінції Росії, що претендувала лише на деякі «полегшення» культурного і соціального характеру».

Соціально-філософська доктрина Донцова в його «Націоналізмові» протистояла «драгомановщині» і чітко визначала основні філософські та по-

літичні пріоритети. Перш за все Дм. Донцов «протиставляв ідею політичної нації: нації ідеалом і метою якої був політичний державницький сепаратизм, повний розрив» з Росією. В соціально-філософському та культурному плані він пропонував активну війну проти «духовного» комплексу «Московщини», повне ігнорування і неприйняття соціалізму, як соціально-філософського вчення для майбутнього України. Донцов в своїх соціально-філософських поглядах чітко обґрунтував свою повну антитезу «гермафродитському» світоглядowi тодішнього погляду української еліти.

Дм. Донцов в соціальній філософії виділив три головні напрямки подальшої своєї діяльності.

На перше соціально-філософське питання «Що?», в своїй роботі «Націоналізм», Донцов відповідав: «незалежність і повний сепаратизм» від Росії. На друге соціально-філософське питання «Як здобувати свою мету?», автор в тому самому «Націоналізмові» відповідав: «боротьбою; національною революцією проти Московщини», а «не шляхом «порозуміння» чи «еволюції».

Соціально-філософська доктрина Донцова виражена в головній ідеї «Націоналізма», яку можна сформулювати так: «Україна жадає і здобуває – все!» Ці донцовські соціально-філософські тези і ідеї були цілковито антитезою соціалізму та драгомановщині. Драгоманов сформулював свою ідеологію, яку можна коротко передати словами його ж гімну: «Гей, українець просить не много...» Ідея «Націоналізму» замість «немного» - ставила «все»! Замість «просить» - жадає і здобуває.

Розвиваючи свою соціально-філософську доктрину Донцов відповідає на два питання, тісно пов'язані між собою: «Яка мета нації? і «Як досягти її?», тобто з соціально-філософської точки зору, по суті, це є одним питанням. Філософ категорично виступає проти драгоманівської любові до москалів, «ко всім слов'янам», проти поняття «старшого брата» стосовно росіян. Донцов в соціально-філософському аспекті оцінював таку позицію «як наївне і шкідливе капітулянтство» [102, 245].

«Націоналізм» Донцова відповідає і на третє головне соціально-філософське питання «Хто має це довершити: «людина нового духа» [102, 243-245].

В І розділі «Націоналізма», який Донцов назвав «Примітивний інтелектуалізм», він знову ставить складне соціально-філософське питання, що таке «українська національна ідеологія?» Дм. Донцов підкреслює, що імена «кирило-методіївців, Драгоманова, Франка «сприймаються як аналоги «новітнього народництва та соціалізму». В противагу їм він наводить імена Данте, Макіавелі, Мадзіні. Дм. Донцов звертає увагу на те, що, на його думку, в соціально-філософському аспекті: «Це постаті різних шкіл, різних стилів і яких же ж інших світоглядів!»

Далі Дм. Донцов робить наголос на тому, що «цілу різницю...ми знайшли б...в двох діаметрально протилежних світовідчужуваннях: світ, де панує воля, і світ, де панує інтелект. Два темпераменти: чин – і контемпліяція, інстинкт – і логіка, агресія – і пасивність, догматизм – і релятивність, віра – і знання, заборчість – і гармонія...».

На думку Дм. Донцова ще Шопенгауер «найяскравіше сформулював протилежності двох поглядів на світ: вольового та інтелектуального». Він робить акцент на тому, що в соціально-філософському сенсі, все що оточує людину в світі, Шопенгауер розглядає навіть «стремління людини до життя, все це – лиш різні форми виявлення» того, що «ми в собі називаємо волею».

Сумуючи все вище відзначене, Донцов робить такий соціально-філософський висновок, що «волю» людини знають «тільки як уявлення нашої свідомості, як світ окремих феноменів, а на цьому світі панує не воля, а розумний закон кавзальної причиновості, позбавлений усякої містики і всяких таємниць» [102, 251].

Донцов корінним чином не згоден з тим світосприйняттям, яке, на його думку, демонструє нова українська еліта. Саме про це він пише так: «...це був світ тих, що творять, а не тільки світ тих, що його обсервують; не тих, що діють на оточення, а лише тих, на кого діє воно і його механічний закон. Не

містична воля була рушієм життя, а цілком празоїчні, відкриті розумом «причини» [102, 251].

В соціально-філософському вимірі демократи і соціалісти згідно Дм. Донцову: «Через знання до опанування сил природи, - щоб вони служили людині та її меті. Через знання до реформування суспільності, ось такими були ГАСЛА НОВОЇ РЕЛІГІЇ РОЗУМУ...» (виділено мною).

Донцов підкреслює: «В цьому вигляді й засвоїв собі цю релігію наш демократичний «націоналізм» і продовжує далі: «Для них людські вчинки керувалися не почуттями, а лише поняттями». Наперекір демократам і соціалістам Донцов «головною моторною силою» вважав «безмотивний, внутрішній неспокій, що жене нас до безперервного руху». На думку Дм. Донцова, «люди й досі дають вести афектам та інстинктам...».

Не був згоден Донцов і з іншою протесною аксіомою нової української еліти: «Щастя людей... залежить від пошуку знання й думок. Те, про що розум уважає за правдиве, гарне й добре, мусить стати законом громадянського життя» [102, 252].

З точки зору демократів, соціалістів та нової української еліти ця філософська дилема вирішується дуже просто: «Соціальна проблема стала проблемою удосконалення матеріального стану суспільності через науку.

Те саме знання мало принести щастя не тільки в соціальні відносини, а й у національні...».

Дм. Донцов пише: «Ця теорія була така спокуслива – для... демократії, ...була така до вульгарності проста, що її моментально прийняло за свою... українофільство...». Далі Донцов чітко і однозначно визначає причини соціально-філософського розвитку, як людства в цілому так і українства: «Причиною міжнаціональних ворожнеч були... вічні закони конкуренції між расами, ...перенесена зі світу органічного до над органічного боротьба за існування...» [102, 253].

Донцов вказує, що саме служило двигуном соціально-філософського розвитку людства: «Вічний гін народів до експансії і підбою...» був для нього «іманентний поняттю нації» [102, 254].

Продовжуючи аналіз соціально-філософських аспектів цього явища Донцов вказує, що «само жадання українства диктувалось...спонтанною волею нації, ... її ірраціональним стремлінням до життя і влади...»

Він вважає головним в соціально-філософському аспекті розвитку українства не аргументи від розуму, а зовсім інші положення. «Бо засадничо мають рацію все таки не події», а саме та «темна» сила, що панує і над людським розумом, і над вчинками людей і над їх мотивами...» [102, 256].

Глибоко невірним здавалося Донцову сподівання української еліти на знання і науку. Він критикував всіх хто вільно або не вільно «свячені ножі засадничо» відкидав [102, 257].

Сам Донцов в соціально-філософській тенденції своєї доктрини не знав: «Ані тих сумнівів, ані...скептицизму...визнавав шопенгаверівську *qualitas occulta* [окультна (містична) якість – (додавлено мною)], «волею», за головну самостійну моторну силу в історії, яка творить «з себе самої»...».

Для української еліти, за словами Донцова, «існував лиш видимий світ феноменів, окремі тіла, доступні нашим замислам. Ці тіла творили «одне з місцем, на яким знаходились і до якого були прив'язані, або коли рухалися...» і «був залежний від точно установлених законів»... Дм. Донцов вказує на ту соціально-філософську обставину: «Аналогія з соціальним життям була така близька і така зваблива, - ...що...це життя розуміли стаціонарно: випадкові, хвилеві відносини між різними феноменами суспільного життя уважались за сталі,...ці відносини були установлені раз назавжди, а коли й підлягали змінам, то й ці зміни могли відбуватися лише в стисло приписаним темпі й порядку, до якого як людина, так і нація повинні були пристосуватися, а не накидати їм свій шлях» [102, 259].

Продовжуючи свій аналіз соціально-філософського становища на Україні на початку ХХ ст.. Донцов зазначає: «Так національна воля, ... дістала но-

ві найданки – «закони» соціального розвою, яких не вільно переступити, не паражаючись на славу неука або «ідеаліста». Найбільш консеквентні просто переносили фізичні засади до соціології. Однією з цих засад була вже згадана засада «енергетичного імперативу». За цією засадою, відносини між народами мали урядатися так, щоб при установлені і плеканні зуживалось якнайменше енергії».

Донцов наголошує, що в цю концепцію соціального розвитку України, нова еліта пропонувала такі вимоги, які для життєдіяльності любої нації були тотожні смерті цієї нації. «Отже, в програму такого національного «енергетизму» входило, між іншим, **ВОДНОСТАЙНЕННЯ МОВИ**» (виділено мною) і т.д... «Кожний нарід...вносить відмінну від інших частину до загальної культурної скарбниці, й саме та різноманітність...робить можливим витворення **ОДНОЇ ГАРМОНІЙНОЇ ЦІЛОСТІ**» (виділено мною).

На думку Дм. Донцова: «Утримання власної армії, уряду і державності – було з тієї точки погляду люксусом». Ще більше незадоволення в соціально-філософському плані у Донцова викликав «закон» історичного розвитку, що інакше звався «духом часу». В якості прикладу Донцов приводить приклад Маркса і більшовиків Росії та України, які заявляли, що слов'янські народи Європи не повинні сприймати себе нічим іншим як «додатком» до німецької або угорської націй. Виявлення їх волі в напрямку протилежнім до аспірації великих народів, таврувалися як «контрреволюційні», що ідуть упоперек «історичному розвиткові», і тому були гідні осуду...потім такі самі змагання «російських» націй також таврувалися кремлівськими і нашими учениками Маркса як «контрреволюційні» й «суперечні духові часу».

Донцов звертає увагу в соціально-філософському плані на те, що таким же «залізним» законом проголошувалася еволюція державних форм у напрямку загальної амальгації, стоплювання малих народів у великі політичні громади...ішов не в напрямку творення нових держав, лише в напрямку скріплення існуючих держав-левітанів» [102, 260].

Дм. Донцов каже: «У цій вірі людей з ослабленою волею у всевладність розуму над волею, в їх вірі в «залізні закони», які все самі зроблять без нашого співдіяння і яким не коритися – марна праця, виявляється те саме зникнення вольового імпульсу».

В соціально-філософському сенсі «закони» наших «націоналістів», як і «Марксів (науковий) фаталізм» було не чим іншим, на думку Донцова, «як розпачливе перенесення відповідальності на сили природи, які... треба лиш пізнати, щоб їх опанувати». Донцов вважає все це в соціально-філософському аспекті «штучною конструкцією», «ерзац бракуючої» їм «...здібності політичної», здібності чинно творити нове». Донцов наголошує, що всі ці потуги Маркса і «націоналістів» були «нічим іншим, як «ЕРЗАЦОМ» ВІДУМЕРЛОЇ ВОЛІ...» (виділено мною).

В цьому «свого роду «універсалізму»... гинуло всяке національне почуття». Українська еліта в соціально-філософському плані дійшла «до зречення власного національного ідеалу», «привів нашу національну думку до квієнтизму». Такий «універсалізм» і «інтелектуалізм» крім шкоди, писав Донцов, нічого українству принести не могли.

«Їх правда була незалежна від емоційного, ірраціонального чинника,... Як побудувати суспільність, як уладнати взаємини між націями, де зазначити межі національним стремлінням», - на ці важливі соціально-філософські вимоги часу, з точки зору Дм. Донцова, українська національна еліта відповідей не давала.

Вона вважала, «що закони розуму, як і закони логіки, є загальнообов'язкові для всіх, то і правда... цілком природно, була правдою універсальною...» [102, 262].

В протиположності національній еліті Донцов пише: «... правда, що була б правдою для одного народу, а брехнею для іншого – для них не існувала... Їх правда була не виявом нашого «Хочу», лиш нашого «Знаю».

Критикуючи соціально-філософську позицію Драгоманова, Донцов каже так: «Так думка про людкість поставлена була вище над думкою про на-

цію та віру... «Національство» як джерело життя і власної правди було для Драгоманова чимсь темним».

З точки зору Дм. Донцова, невірність соціально-філософських постулатів Драгоманова полягала в тому: «Над націоналізмом ставив він «інтереси інтернаціональної, загальнолюдські». Він настільки ще великодушний, що «не відкидає національності, але відкидає націоналізм... Нація та її потреби – найреальніша річ на світі – для Драгоманова містика. Всякі вияви національної волі, спеціально мова, не мають виправдання самі в собі» [102, 263].

Донцов наголошує: «Стихійне почуття національного самозбереження є для Драгоманова абсурдом... Українство в нього не могло мати своєї мети...» [102, 264].

Дм. Донцов звертає увагу на те, що: «Для нормальної людини, яка відчуває себе в житті і в собі самій, як і в своїй національній спільності пульсуючи, нічим і ніким не детерміновану волю до життя й експансії, ця філософія викличе лише жаль і відразу...» [102,265].

Як для галичанина так і для «наддніпрянця» зароджується «думка про самостійний і самовистачальний національний ідеал, який знаходив би своє виправдання в собі самім і не потребував оглядатися на наднародні ідеали, ані шукати в них виправдання» [102, 265].

З точки зору Дм. Донцова, для українства в соціально-філософському аспекті виходить «трафаретна реакція хлопського розуму на все, що виходить поза рамки емпіричного, поза рамки його тісного досвіду... В обох випадках вилазить погорда до всього ірраціонального, що лежить поза світом експерименту. Цю психологію мали й ідеологи українського провансальства, і тому вони відкидали ірраціональну волю, як *prius* в історії...» [102, 265].

Донцов зауважує, що якщо в соціально-філософському вимірі подивитись на це по іншому, то виходить зовсім друга соціально-філософська концепція. «Взяти ж за вихідну точку стремління нації до самостійного життя, примат волі і випровадити з нього, як аксіоми, її непередавні жадання,... Це означало б пізнати правду в «надприродній» дорозі... Аби не допусти-

ти...до признання ірраціонального моменту в історії...в ніякім разі не індивідуально, ані «вузько» національно...» [102, 265].

Таким чином, вважає Дм. Донцов, з одного боку «пізнана «науково» (дедуктивно чи з досвіду) «загальна» правда – це була формальна сторона національного ідеалу» української еліти; з другого боку «переселена в царину конкретно національної ідеології, та «загальна правда» виродилась у нас в нічим не прикрашений, скрайній матеріалізм або суспільний утилітаризм» [102, 266].

Дм. Донцов каже, що українська еліта за своїм світосприйняттям дуже нагадує античних людей, які знали лише те, що вони бачать і схоплюють, а «правду – «спихають» на третій план сталий, активно творчий чинник підсвідомого, ірраціонального, чинник волі. Заперечення цього чинника в теорії нашого націоналізму...» є неприпустимою помилкою в соціально-філософському зрізі самого поняття підкреслює Донцов у своїй доктрині.

Далі він наголошує: «Це була теорія, зароджена на тлі атрофії національного вольового інстинкту. Для здорових species – вольовий інстинкт, не обмежений нічим. Утвердження права на життя, продовження роду, - має в них аксіоматичний характер, іде перед усім. Це вічне араціональне право нації до життя становиться там понад усе дочасне, феноменальне...». «Вічне» ставилось там понад – «дочасне», суть – понад вияв, волю – понад її хвиливу об'єктивізацію, експансію – понад статус кво, динаміку – понад статистику [102, 266].

Донцов підкреслює: «Їм далека була думка, що зовнішнє є лиш «один з моментів божественного», що «царство вільного духу є царство невидимого...» [102, 266]. Він додає далі: «Все це, розуміється було метафізикою для нашого націоналізму. Поодинокі люди, ці атоми безформенної маси, не були тут можливістю, що лише завдяки формі стають готовою річчю надорганічного світу, - вони були одинокою реальністю...Для філософії національного (який знає «вічну» волю species, а не дочасну одиницю) все, що добре для species, - добре для одиниці, для покоління, для «Я» і для «Ти», для «Ми»...-

примат ідеалу, стремління до його здійснення, до реалізації того, чого не бачилось» [102, 267].

Дм. Донцов робить спеціальний акцент на тому, що всі ці соціально-філософські явища: інтелектуалізм, космополіталізм, соціальний квієтизм – породили спеціальні соціально-філософські доктрини. Він підкреслює, що «такими доктринами були – лібералізм, що ставив інтереси маси, як збирання одиниць понад інтереси нації як вищого цілого; демократизм, що ставив інтереси «народу», як неорганізованої безформної юрби понад інтереси нації, і соціалізм, що ставив понад інтереси нації – інтереси класу... Всі вони були в різній опозиції до ідеї державності як цінності в собі.

Таким чином, Дм. Донцов робить важливий соціально-філософський висновок, що його філософська доктрина знаходиться в «різкій опозиції» до всіх вище згаданих доктрин. Його інтегральний націоналізм базується зовсім на інших ідеологічних і філософських засадах.

Далі Д. Донцов пише: «Домінував такий зрозумілий для провінціала момент партикулярної вигоди... в протипоставленні до моменту загального, родового, національного примусу. Ослаблення родового інстинкту – а не його зміцнення, афірмація часового, хвилевого, даної форми – в протилежність до «вічного» [102, 267].

Донцов дуже категорично каже: «Хто не бачить за деревами лісу, за «горожанами» - народу, а за індивідуальною об'єктивізацією волі species до життя – самої цієї волі, для того із зникненням данної об'єктивізації зникає й саме життя. Для того фізичний біль і смерть одиниці завжди будуть найстрашнішим нещастям... Героїзм, що пхає маси до самепосвяти, ніколи не виправданий для них, в ім'я якої б величної мети він не виступав. Війна для них, незалежно від її мети і наслідків, це зло, «масове мордування», гідне вже тому всякого осуду...». Донцов та його соціально-філософська доктрина з цим гуманізмом, лібералізмом, пацифізмом категорично не згодні.

Він пише: «Для великих рас є щось, що є вище за життя одиниць. І для цього «Щось» готові вони жертвувати навіть життям одиниць».

Донцов зазначає, що в соціально-філософському плані «цей патос не був чимось випадковим, це була глибоко відчута «філософія». Вона згадує про дорогі могили не з гордістю, ...не як приклад великої самопошвяти для ідеї, що стоїть понад життя, не як заохочення і звеличення чину, що привів до передчасної смерті...», а «з сумом розлученого сентименталіста, для якого жодна ідея не виправдує «тих дочасних могил» [102, 268].

Донцов ще раз наголошує, що його соціально-філософський ідеал полягає зовсім в іншому: Той же, що приніс на землю «не мир, но меч», що ставив любов до себе понад любов до людей – Бог сильних рас – є «страшним Богом» для «української еліти початку ХХ ст., «бо він жадає собі в жертву – і «молоде життя, й здоров'я, й існування многих одиниць» [102, 268].

Дм. Донцов, посилаючись на романи Л. Толстого «Війна і мир», Сенкевича «Вогнем і мечем», Бальзака «Шуанів», каже, що вони показували тільки одну сторону війни, а «другу сторону війни – велике зусилля нації в ім'я її ідеалу, що стоїть понад життя одиниці, понад усім, - ми ще не маємо».

Далі Донцов «парафразуючи великого філософа волонтаризму» говорить, що «не він, індивідум, а нація є те, на чім залежить природі...» [102, 269].

Критикуючи Анатолія Франса, як однодумця української еліти, Донцов наголошує: «Старий гедонізм – ось та відповідь, яку дає нам Франс. Це його ідеал. Більш примітивно й наївно формулюють його наші методіївці...Це була філософія тих, що «вгору ніколи їм глянуть», що не хочуть знати про ніякі метафізики, «цупко держачись одного скарбу – власного життя» (Дніпрова Чайка, «Плавні горять»))» [102, 270-271].

Дм. Донцов ототожнює свій інтегральний націоналізм з французьким націоналізмом Шарля Моррасса, який писав, характеризуючи риси свого (а значить і Донцовського) націоналізму: інтереси тих земляків, що житимуть..., треба ставити над інтересами «тих, що живуть», ...», а добро «вічної Франції (України – добавлено мною) – над добром «усіх французів (українців – добавлено мною) даної доби» [102, 272].

Далі Донцов прямо, звинувачує українську еліту в тому, що «наше провансальство прийшло до заперечення (одвертого або замаскованого) ідеї державності, себто форми національної волі, що журиться не лише...нинішнім, «феноменальним», а й тривалим, ...що є...» вищим шаблем об'єктивізації волі» [102, 272-275].

Дм. Донцов в своїй соціально-філософській доктрині наголошує: «Для націй, що творять історію, націй – здобувачів, головною метою є панувати й уладжувати життя по своїй вподобі, якого б напруження народної енергії це й не коштувало, з якими б жертвами не було сполучено. В цих націй зродилась горда поведінка:...стремління – все, жертви й вигода – ніщо... Важливі були не міць держави та її влада над всіма багатствами..., а лише забезпечення щастя одиниці або одиниць. Держава була не апарат для осягнення мети нації, лише вигід одиниці» [102, 273].

Донцов підкреслює, що «точка зору члена не нації, а племені, провансальця, готового за «шмат гнилої ковбаси» («соціальної свободи» - ...) дати себе політично вести на шнурку чужинецькому демагогові. Тому, між іншим, таку величезну роль на всіх відтинках нашої політичної ідеології грає питання форми правління» і додає, що «державник все глядить на те, яка форма уряду...сприятиме найліпше незалежності його країни» [102, 274].

Від стратегічних міркувань Дм. Донцова перейдемо до тактичних соціально-філософських поглядів філософа. «Найголовнішою рисою» нашої еліти «в тактиці була» її «засаднича ворожість до традиції і до експансії». Донцов підкреслює: «Не визнаючи, в суті речі, за нацією окремої індивідуальності...еліта не визнавала «тяглости національної мети; кожна генерація «довліла собі», не «пеклася о устрій», не розширюючи поля прикладання енергії будуючих поколінь (експансія), але не переймаючи від батьків їх мету (традиція). Віддані теперішньому, не мали вони пошани ні до мертвих, ні до ненароджених» [102, 295].

Далі Донцов додає: «Виводячи розумово свої засади, не прислухалися вони до «містичного» голосу крові» [102, 296].

Дм. Донцов наголошує, що в соціально-філософському плані: «Національну справу «треба (було для них) рішати аналітичним (тимчасово) способом, а не сентитичним (принципіальним)». Печать «тимчасовості», вільної від великої мети минулого й майбутнього...оскільки кожна боротьба є передусім боротьбою за панування, за владу» [102, 296].

В соціально-філософській площі питання Донцов робить спеціальний акцент на наступному аспекті: «Українське провансальство ніколи не розуміло національної ідеї як аксіому, вона була теоремою, яку треба було довести, випровадити з іншого твердження».

Саме тому Донцов стверджує, що еліта будувала «цілу свою політику не на національним почутті, не на спонтаннім вияві безмотивної ірраціональної волі: це було щось із релігії (з «теології»); воля ж могла утвердитися в боротьбі з іншими (бо їх було багато, і кожна себе вважала за найліпшу); тут «згода» могла здійснитися тільки через експансію, взяття в посідання, агресію».

Дм. Донцов в своєму соціально-філософському аналізі новітньої української еліти підкреслює: «Бо стан боротьби, війни занадто яскраво й наочно виправдував конечність вивищення «загального» над «поодиноким», а це руйнувало цілу філософію еліти. А для еліти того часу була недоступна прерогатива перед загальним, бо вона надавала «виключної ваги й цінності «партикуляризму» (одиниці, їх групам, провінції, генерації), в противність до нації як колективу, до держави» [102, 297].

Донцов оголошує повну тотожність своїх соціально-філософських поглядів з теорією Дарвіна. Про це він пише так: «Теорія Дарвіна, що з'ясовує поступ перемогою сильнішого над слабшим у невинній борні за існування, не промовляла до їх втомленого і спокійного серця, як взагалі заклик до сили, замість до розуму» і додає «стремління здобути свої цілі не шляхом боротьби, але – угоди», бо «психіка «або-або» була» еліті «чужою навіть у моменти найвищого поняття» цих ідей. «Слова Хмельницького – «най одна стіна о другу вдариться, одна впаде, друга зостанеться» - були виразом цілковито

чужої для нашої еліти «ментальності (mentalite), ефектної, вольової, не інтелектуалістичної» [102, 298].

Дм. Донцов в своїх соціально-філософських поглядах далі зазначає: «І ця психіка була спільна для всіх течій українства, як поміркованих, так і «революційних» чи «соціалістичних»... Всі вони базувалися на трьох принципах: по-перше, що питання національне не є питанням сили; по-друге, що вирішується воно не нагромадженням цієї сили нації, лише мирною пропагандою та «еволюцією»; по-третє, що воно розв'язується не розбиттям ворожої ідеї, лише модифікацією... Тому про революційні способи «еліта думала» лише тоді, коли ці способи виносила вгору революційна стихія, аби в ту ж мить...перейти...до ролі філантропічного товариства» [102, 298].

Критикуючи нову українську еліту в соціально-філософському контексті, Донцов робить дуже вдале порівняння: «...коли один народ організує взаємні відносини...фізичною силою кулака, а другий моральною силою внутрішньої правди», то вони зговоритися не можуть» [102, 306].

На думку Донцова, еліта не могла «зрозуміти, чому в представників пануючої нації «давня емоція брала гору над розумовими виводами і заявами». Соціалістичні Манілови сподівалися і вимагали, - щоб доктрина (так, як і в них) і в їх противників панувала над почуваннями, навіть коли б вона йшла в розрізі з «несправедливим чуттям члена пануючої нації. Що «принципи» всякої нації з її емоцій, з її волі, а не навпаки...» [102, 308].

Посилаючись на «милу» Дм. Донцову російську мову – хотіли робити революцію «во всю прыть тихими шагами» [102, 309].

Донцов зазначає: «Свої домагання «реаліст» мав висувати «не як протестуючі домагання, а як нагадування...» [102, 309].

Донцов характеризує соціальну філософію новітньої української еліти як «філософії дрібного міщанина» [102, 315].

Донцов наголошує, що саме « вічна воля «species» нації, що здійснюється століттями, зусиллями кількох генерацій. Що стоїть понад добробутом і щастям одиниці й народу, над «тілом» - того не визнає демократ, ліберал,

соціаліст, а передусім плебей, для якого порожній звук боротьба за ідеал. Нема нічого дивного, що ця точка погляду не давала змоги нашому «воюючому» націоналізмові зрозуміти противника, ані його ідеології, ані методів діяння, ані мети. Він усе міряв своєю провінціальною міркою. Позбавлений всякого почуття агресії, він не може собі уявити, щоб це почуття було моторовою силою й у других» [102, 316].

В якості підтвердження своєї соціально-філософської концепції Донцов приводить слова одного «маркантного провансальського революціонера»: «Ми, українські соціал-демократи, вихолостили марксизм. Ми вірили в його життєву, творчу силу, але засвоїли з нього лише «одну його половину» - об'єктивний хід подій» і «механічний розвиток соціальних відносин» [102, 316-317].

Донцов в своїй соціально-філософській доктрині української нації наголошує, що «кожна велика національна ідея...» є непримирима, безкомпромісова, фанатична, «аморальна...» і це, а ніщо інше, дає їй таку вибухову силу в історії» [102, 378].

Далі Дм. Донцов робить своєрідний соціально-філософський наголос: «Історія стверджує, що панувати все могли лише раси, натхнуті великим безінтересовним патосом («теологічною» ідеєю), великим фанатизмом, який є неминучою складовою частиною кожної ідеї, що гладить в будучину. Але й навпаки, раси і ідеї, які хочуть грати роль в історії, мають гукати не до світової «справедливості», лише до своєї волі і здібностей – пхнути історію вперед, працювати для «поступу» [102, 384].

Дм. Донцов говорить, що «право сильних організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури й цивілізації... Країна може мати провідну роль (панування – виділено мною) лише через універсальні сторони свого генія».

Донцов наголошує, що саме: «Насильство, «залізна безоглядність» і «війна» - ось були методи, якими йшли шляхом поступу «вибрані народи» і приводить цитату з теорії основоположників революційного соціалізму, які

раніш, говорили так: «Без насильства і без залізної безоглядності нічого не створено в історії...» [102, 385].

Розвиваючи свою соціально-філософську думку Донцов зокрема відповідає на питання: «Хто впроваджує в світ і здійснює якусь ідею?». Еліта відповідала – «завше народ! Ми відповідаємо – ніколи народ! Народ є для всякої ідеї... - чинник пасивний, той, що приймає. Чинником активним, тим, що накидує якусь ідею, тим, де ця ідея зароджується, є – активна, або ініціативна меншість» [102, 386].

В соціально-філософському аспекті саме ця меншість по словам Дм. Донцова «формує неясну для «неусвідомленої» маси ідею, робить її доступною цій масі і, нарешті, мобілізує «народ» для боротьби за цю ідею».

Донцов зауважує: «Меншістю ж є й кожночасова «аристократія», що править країною», і підкреслює: «Уряди завше установлялись меншістю, що шукала влади, але ніколи більшістю, що шукала охорони».

Далі Донцов робить наголос на такому яскравому факті в соціально-філософському розвитку країни: «Ніколи пасивна юрба, лише активна меншість є суспільнотворчою силою... Роля цієї меншості величезна, особливо як повитухи нових ідей...Ці меншості є органи груп, що існують самі для себе» [102, 387].

Донцов підкреслює, що в соціально-філософській сфері приклад українство повинно брати з римлян. «Отже, римський принцип – це була холодна абстракція панування і примусу, як «чистий егоїзм волі», принцип чину для чину» [102, 389].

Далі він дає пояснення цього важливого для нього поняття так: «Не «гуманітаристи», не «євнухи» були ці будівничі, лише поети чину: лиш ті генії насильства, що носили далекі ідеї в собі – мали потрібну велич, щоби доконати велике діло... Мрійники, які перетворювали свої видива в дійсність, які ніколи не уникали небезпечної борні, ніколи не питали про «твое» і «мое» ... «вони не були» ні Боги, ні діти», лише «мужчини серед світу мужчин».

Дм. Донцов робить зумисний акцент на такому соціально-філософському факторові як: «Не сухі «принципи», не недокрівні теорії, лише далекозорі, з залізним завзяттям люди, що дбали про «завтра» і про «відірваний» принцип панування, створили «таку імперію як Велика Британія» про яку ні один англієць не міг думати без дрожу захоплення» [102, 390] – і українська еліта, на думку Дм. Донцова, повинна наслідувати приклад «аристократії» (мною взято в лапки).

В якості аргументу, що закріплює його соціально-філософську теорію української еліти, Донцов посилається в своїй роботі «Націоналізм» на позицію Шпенглера. «Шпенглер уважає взагалі цей дух за дух акцидентальної цивілізації, геній «фаустівської людини». Характеристичними прикметами її є: «Переборення опорів, ...активність, рішучість, самоствердження...боротьба проти вражень моменту, ...проти близького, вловимого, накиннення того, що має загальність і приватність...». «Воля – ось те символічне щось, що відрізняє фаустівський душевний образ від всякого іншого».

Далі Донцов підкреслює: «Це поезія того «божевільного» Лесі Українки, який «волю здобуває, щоби гнатися на безвість до загину» [102, 391].

Він робить важливий для самого себе і для його соціально-філософської доктрини висновок: «Живуть і панують лише раси, які не знають сумнівів, які не задумуються над правом на власне існування і на існування коштом слабших і нездар; раси, які покладаються не на обставини, але на свою невгнуту силу раси, для яких і розріст і їх ідея є догмою абсолютною, не релятивного, шукаючого санкції, вартістю» і проти пізніше додає: «Хто не хоче працювати для своїх абстрактних ідеалів, працюватиме «на фараона» [102, 393].

В своїй праці «Дух нашої давнини», Дм. Донцов наголошує на тому, що він «...намагався...вирвати українську думку з пут сателітства, ворожого великим гаслам, на шлях сепаратизму, окремоті, що вів до власних цілей...».

«Ідеї цієї книги – засадничо інакші від ідей демократії, клясократії або націократії. Ці останні рвуть з духом нашої давнини - як драгоманівці, висуваючи гасла інтернаціональної демократії, марксизма, продонізма чи соціалістичного російського народництва (Маркс, Лавров, Чернишевський і ін.); намагаються погодити свій «націоналізм» з ідеями Грушевського і Драгоманова, з ідеями західньо-європейського парламентаризму («Націократія») або, як консерватисти, тримаються інтернаціонально-демократичних ідей «братерства народів» (програма «союзу трьох Русей»), далеких нашої історичній давнині. Їм протиставляє ідею ієрархізованої суспільності» [100,7].

Головна соціально-філософська ідея праці Дм. Донцова «Дух нашої давнини» є ідея «про провідну верству. Базою творення цієї верстви є для Донцова «не містичний «демос», не маса (демократія), ані та чи інша кляса («клясократія»), ані партійно-політична монопартія, лише каста – «луччих людей», як каста сперта на чужій всім згаданим течіям засаді суворого добробуту й чистки, на засаді персональної моральної якості» [100, 6].

Представляти націю, як соціально-філософський феномен, на думку Дм. Донцова повинна «не трудова інтелігенція», не кляса хліборобів, не монопартія, лише окрема верства «луччих людей». Ні демократія, ні клясократія, ні націократія, лише аристократія, каста ліпших людей» [100,7].

При чому під кастою Дм. Донцов розуміє «не щось подібне до замкнених каст Індії», а зовсім інше в соціально-філософському аспекті. «Під правлячою кастою, під «аристократією» розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству «луччих людей» [100, 7]. По задуму Дм. Донцова, ця «верства»...поповнялася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, «чистою» схороняла б свою духовну і моральну вищість і чистість, свою форму й силу».

З точки зору Дм. Донцова, основна соціально-філософська проблема того часу, коли він жив і сьогоднішнього є криза «віку голоти», «криза віку мас», тобто «криза провідних верств». Він вважає, що важлива соціально-

філософська проблема виходить «поза межі нашої національної проблеми, заціплюючи найважливішу», з точки зору іспанського філософа Ортегі-і-Гассета, «загально-європейську» проблему еліт і мас.

Подальші соціально-філософські погляди Дм. Донцова на роль, нової касти нових людей «дуже нагадують кодекс будівника комунізму, бо головні надусилля потрібно прикласти в галузі виховання нової людини, яка зможе виконати неймовірно важкі завдання на шляху будівництва нової української нації» [100, 7].

Дм. Донцов далі наголошує, що «активна верства, що об'єднує націю, вийде не з вибору, а з добору...»

Далі Дм. Донцов роблячи соціально-філософський аналіз існування більшовизму на Україні дає йому негативну оцінку і підкреслює, що він «старався...знеславити і загидити все, що давало силу нашому національному організмові: всі славні спогади минулого, шляхетну гордість вільного народу, його завзяття, предківську мудрість, власну правду...» і при чому правду не рабську, а волелюбну.

На думку Дм. Донцова більшовизм очорнив все, що тільки міг і не тільки те, що було дійсно чорним, а навіть і те, чим пишається кожна людина, кожна нація в світі - своїм самобутнім, ні з ким не зрівняльним національним характером, і славним історичним минулим. Він вважає, що «з допомогою наших перевертнів або «інтернаціоналістів» усіх сортів (лівих і правих), зганьбив більшовизм тавром «вузького шовінізму», «провінціалізму», «старомодної романтики», «ретроградства», «відсталості», «схоластики» чи «середньовічного» фанатизму» - всі вартості, які надавали нашій історії блиск і силу...».

Соціально-філософські погляди Дм. Донцова дають йому підстави зробити висновок про те, що все це робилось з однією метою – «щоб убити в нових поколіннях спогади минулого, слави, обернути їх у безбатченків, у голоду, положенням і психікою, зробити з нації плем'я голотів» [100, 8].

Головну соціально-філософську задачу часу Дм. Донцов формулює як гостру необхідність як можна швидше «зняти з колишніх наших чеснот це ганбляче тавро і ...зробити «з цих народних чеснот і блеску»...дороговказ майбутнім поколінням, поставити на місце скасованої «мудрості» ідеологів гелотів традиційної вільної нації, витягнути зпід намулу байдужості і злоби наші історичні спогади й дати образ збудованої на них нашої правди в нашій хаті – накреслити ідеал нової суспільності...» [100, 8-9].

Окреслюючи свій соціально-філософський ідеал Дм. Донцов звертається до тих, які покликані створити нову касту «луччих людей» з імперативним закликом, щоб ніколи не згас цей «єдиний маяк у божевільнім хаосі нинішнього дня». Навколо цього маяка повинні об'єднатись всі сильні, зрячі, шляхетні, мудрі, мужні – всі ті хто створює силу і красу нації [100, 9].

Дм. Донцов дуже ображався, по його словам, на «напади чисто ганстерського характера». Цей табір він іменував табором Шельменків та Швейків. З соціально-філософської точки зору, Донцов повністю відкидає звинувачення себе в тому, що він «шукає ідеалів позад себе, а не перед собою», не в «современних огнях» атеїстичного матеріалізму..., закидали фанатизм..., шовінізм, закидали виступи проти своєї «грязі Москви», проти «донощиків і фарисеїв».

Для себе самого Донцов сформулював першочергову соціально-філософську ідею. Ідею «традиційної, воюючої України мають бути ще більш інтенсивно ширені» [100, 10-11].

На думку Донцова, до касты «луччих людей» можуть вийти тільки ті, що «чують за плечима крила й покликання вести свій народ «із тьми, із смрада, із неволі» до блискучого завтра» [100, 11].

Відповідаючи на дуже важливе соціально-філософське питання: «В чому криється головна невдача України?», - Донцов відповідає, що «найважливіший складник – провідній верстві».

«Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касты».

Сам Донцов підкреслює соціально-філософську діалектичність цього питання: «Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася й гинула, слабля й держава...»

Далі Донцов формулює важливий для його соціально-філософської доктрини закон, згідно з яким «кожна сильна суспільність міцна твердим моральним законом, що над нею панує, якого живим символом і прикладом є її правляча верства» [100, 16].

Вона не повинна піддаватися матеріальним спокусам вигадництва чи оспалості, повинна бути тверда і невблаганна щодо себе самої, «ставити понад усе поняття честі і обов'язку, безоглядно вірити в свою справу і в своє право провадити загальною».

Донцов висуває першочергові соціально-філософські завдання для цієї провідної верстви. «Мусить вона вірити тільки в свою організуючу ідею, служити їй як найвищій меті. Мусить, нарешті, суворо карати всякі відосередкові егоїстичні тенденції в лоні своєї групи й суспільності, не піддаючись голосу фальшивої «людяності»... [100, 16].

Лише в силі «ця пильність провідної касты та її чесноти: героїзм, непопурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття честі, фанатизм у службі ідеї, відвага стояти і впасти при своїм ідеалі».

В своїй соціально-філософській доктрині Дм. Донцов підкреслює, що якщо серед провідної еліти настає розлад, погоня за вигодою, щастям, насолодою, приходять вільна гра самолюбних матеріальних інстинктів дегенеруючої еліти і саме тоді «сила...морального закону слабне,...віжці й батіг випадають з слабих рук...».

Через вину правлячої еліти «приходить...спустошення землі» і припиняє дію соціально-філософський закон суспільності, згідно з яким за те, що «служили чужим богам у своїй землі за те будете служити чужим у землі не своїй!» - ...на нашій не своїй землі, «як писав поет». Така помста падає на національну еліту за те, що вона проігнорувала і забула «про Закон»... «сус-

пільності». «Через це ледарство» еліта «мусить...зазнати на собі удари «Божого батога...».

Дм. Донцов пояснює свою думку таким чином, що «змагання між досереднім й відосередніми силами суспільства наші предки називали змаганням між законом Божим і диявольським, порушення закону Божого – гріхом, кару історичної Немезиди – карою Божою за гріхи» [100, 17].

Посилаючись на древніх еллінських мудреців і Святе письмо, Донцов виводить головний соціально-філософський висновок при цьому цитуючи Горація: «Богам корились ми, і нам корився світ, в них початок наш, з ним йдім докраю, як ні – грозою чорних бід Нас Божество зневажене скарає!»

Згідно Дм. Донцову, саме в цьому полягає головна мудрість соціально-філософського закону і саме в цьому полягає мудрість всіх здорових суспільностей. Донцов наголошує на тому, що саме «ідеї фальшиві чи правдиві, творять єдину підставу всіх довготривалих установ».

Прийняття даного соціально-філософського положення з античної філософії, з трудів Іларіона й «інших митрополитів старокиївських»... «наші предки вірили, що в світі панує закон Вищої Справедливості, вірили в Бога, який пильнує, щоб люди перестерігали його закони («заповіді»), а за їх порушення («гріхи») карає одиниці й народи».

На думку Дм. Донцова, якщо народ відходив від божого шляху то саме тоді наступали «халепи і катастрофи» і «це були кари за гріхи, за те, що «беззаконієм своїм» якась спільнота «прогнівала Господа» [100, 18].

Дм. Донцов вважає, що цей закон соціально-філософського життя народів, Закон Мудрості простежується в творчості Т. Г. Шевченка, маючи філософські точки опори у Іларіона, авторів литовсько-руської і казацько-української доби.

Він підкреслює те, що «Бог не говорить устами, але ділом нас остерігає».

По словам Донцова, ще Вишенський «як відплату за гріхи чекає. Й навіть накликає на Україну кару небесну», «просячи Сотворителя, щоб післав

серп смертний, серп кари погибельної, як колись на Содомолян», щоб нікчемні земляки його «не плюгавили нечистим і несправедливим життям своїм» тої землі» [100,19].

В якості вагомих аргументів своєї соціально-філософської доктрини, Донцов посилається на Іпатіївський Літопис, «Історію Русів» та «Софійський Временник». «Народи, що відступили від його заповідей, «казнить смертю или гладом или наведеним поганих». Ярость Божія трясє народами і землями, бо «гріхи многія от земли отрясти хошеть яко листвіє од дерева» [100, 19].

Донцов в своїй соціально-філософській доктрині робить особливий наголос на тому, що ця теорія «Божих кар за «гріхи» суспільності, традиція, яка пізніше – особливо в козацькі часи – набрала чисто національного характеру».

Далі Донцов зазначає «де занепадає моральна, духовна сила, розпадається і гине й матерія, гинуть народи, від засланої «зневаженим Божеством» кари».

В якості вагомого аргументу своєї соціально-філософської доктрини Донцов приводить приклад синів Ізраеля – Ісаї і Єремії, яких «скарвав Бог за те, що його сини «почали чинити, що Господові було не до вподоби»; за те..., що звернули з дороги, «що нею ходили батьки їх..., за те, що «не схотіли стати чистими... не хотіли «шукати правди», стали «відступниками, багато перейняли від народів східних», ставши «з синами чужоземців в побратимстві; за те, що «кожний жив по упрямству серця свого, не слухаючи Бога», за те, що почали робити те, що робили інородці для них народи, «за те, що стали необачними», перестали бути «твердими і умними», за те, що народів, який явно їм поступався не змогли противопоставити свої найкращі здобутки, а навпаки приклонялись перед ним, хоч цей народ на це й не заслуговував, «не могли противопоставити такої ж невтомності і твердості» [100, 20].

Т. Г. Шевченко «теж знав, що Господь «люті зла не діє без вини нікому».

Божа кара наступає на думку Дм. Донцова, «бо допустили, що «над дітьми козацькими поганці панують», бо «тому і висяться царі» на нашій землі, що дрібніють люди на землі»; бо ледве один козак знайшовся «із мільйона свинопасів».

Донцов посилює свою соціально-філософську думку кажучи, що кара Господня послана на українців «за те, що на грішній землі замість «прадідів великих» розпаношилися «правнуки погані», що «дали себе в пута взяти» [100, 21].

Далі Донцов робить акцент на тому, що «вони» чужим богам пожерли жертви, омерзились? Нащо звернули з шляху батьків, нащо стали «байдужі» до їх чеснот, нащо стали відступниками, нащо «всякому служили, годили», як раби і льокаї? Чому «не соромились в ярмі конати? Чому перестали твердити бути, лиш «хилилися мов ті лози, куди вітер віє»? Нащо стали вівцями, людьми з «овечою натурою» [100, 21], готовими найдорожче своє продати «за шмат гнилої ковбаси»... «ляючи кров не за Україну, а за її ката?».

Дм. Донцов ставить дуже гостре соціально-філософське питання: «Чому» нащадки «не мають вже сміливого серця», «орлиного ока» і «твердих рук» подвижників і мучеників за правду...?» [100, 22].

І потім досить нетрадиційно, в соціально-філософському напрямі Дм. Донцов відповідає на поставлене запитання: «За моральним упадком еліти, слідує, як його тінь, заслужена кара нації».

«... Де провідна каста забуває «коритися богам», там перестає їй «коритися світ», там стає вона в службі фальшивим богам нікчемна, труслива і дурна, а суспільність не зціплена зсередини міцними нитками морального закону, тратить опірну силу і стає легкою здобиччю демагогів і наїздників, пасивним страждальником, над яким не зглянеться справедливість» [100, 23].

Проводячи соціально-філософський аналіз існування української еліти під час козацької доби Донцов констатує той факт, що українська еліта мала свою діалектику розвитку, як і будь-яке соціальне явище: 1) народження; 2)

становлення і розвиток; 3) занепад і «розпад». Українська козацька еліта на думку Дм. Донцова проіснувала майже 300 літ.

Українське козацтво з часом трансформувалось в «служилоє малоросійське дворянство» чужої імперії. Через що це сталося? Чому її державно-творчі змагання скінчилися фіяском?»

І ось яку парадоксальну відповідь знаходить Дм. Донцов. «Драстичну»... відповідь дав своєю геніальною інтуїцією Шевченко. Лиха година обернула здобуту свободу в неволю, а козацьке панство в «мужиків» тому, що розледачилося це панство, що втратило колишні панські прикмети, що психічно поволі уподібнилось верстві підвладній. «Мужики» духом – стали незабаром дійсними мужиками – отими евангельськими «водоносами і дрововорубами» чужого фараона» [100, 27].

Далі Дм. Донцов дає дуже різку соціально-філософську оцінку української козацької провідної верстви: «...горде покоління тих, що «з Богданом ляха задавили», по вуха погрузло в приватнім житті, їх заступили «байстрюки Єкатери́ни» [100, 27].

В соціально-філософському аспекті можна стверджувати, що пройшла зміна менталітету правлячої верстви. Донцов про це пише так, що козацької старшини головним в житті «стало вже не «бути вільним», не «всім верховодити», не на Січі панувати, а на її землях жито сіяти, табуни розводити й картопельку садити в тіні чужого меча, - функції панування й верховенства перебрав на себе Румянцеві і Велемінови» [100, 27].

Дм. Донцов зазначає, що коли «амбіція провідної касты перестала полягати... в мечі і в булаві..., а ту амбіцію заступило бажання праці клугом і байдикування, тоді їх фактично звели до ролі, до якої психічно» українська козацька еліта сама знизилась [100, 28].

Головна причина цього соціально-філософського процесу, як її вбачає Донцов, криється в тому, що козацька еліта не довго тішилась волею після зруйнування польсько-шляхетського порядку, а втратила кебету організаторського характеру і у української козацької еліти «...не стало ідеї, їх правда

заснула, а воля теж заснула на купах, на козацьких вольних трупах», заснула втомлена, згвалчена і збайдужніла, і меч випав з соної руки. А тоді на її місце прийшла друга, невтомлена і не збайдужіла чужа еліта. Так самісінько, як колись сама козацька еліта прийшла на місце польської шляхти.

На думку Дм. Донцова, головна біда козацької еліти полягала в тому, «що стало це панство за демократичне, з інстинтами не лицарськими, а підвладного демоса...» [100, 28]. В подальших соціально-філософських своїх роздумах Донцов підкреслює, «що кожний стан і кожна відповідна психіка добрі на своїм місці... Лише коли психічні прикмети верстви підвладної стають прикметами верстви правлячої – в суспільстві настає катастрофа. Така катастрофа не наступала там, де селянські елементи, входячи в козацький стан, переймали його психіку й життєве наставлення» [100, 28].

Аналізуючи соціально-філософську ситуацію на Україні на початку ХІХ століття Дм. Донцов зазначає, що українська еліта того часу вже не могла «...збагнути духа вояків Наполеона, які шукали слави в снігах далекої Москви, замість дома «горілку пити і з жінками спати» [100, 29]. В даному випадку «козацьке панство не виступає вже як «ум і душа народу... Тепер... «кругом боронить їх Москаль, на що ж їм мідь, залізо, сталь?» [100, 30]. Все це стало не потрібно українським панам. Тепер такі пани «просили царів «о наших нуждах». То не йшли вже дальше просьб про «свободу винокуріння». Ідеалом цих Манілових стало «жити щоб їсти», не «їсти щоб жити».

Панство козацьке поволі розгубило всі духовні прикмети правлячої верстви...» [100, 30].

Донцов робить наголос на тому, що українська козацька еліта втратила «заінтересування до великих національних справ (його інтересувала не слава, а страва)...» і підкреслює, що річ в даному випадку йде не «про дешеве моралізаторство,...» а про вічні соціально-філософські проблеми, «про вічні закони взлету й упадку провідних каст...», про «занехаяння вищих властивих тій» еліті «інтересів (політичних, релігійних, воєнних) і заміна їх інтересами...звичайних споживачів або галапасів» [100, 31]. Посилаючись на Плато-

на, Донцов стверджує, що «мудрість – прикмета володарів, героїзм – вояків, буденій апетити споживача – прикмети нижчої кляси працівників, наймитів... Перша каста, пише Платон, - з золота, друга – має душу з срібла, остання каста – з нешляхетного металю, а Оракул каже, що тая держава спустошує і згине в якій правитимуть люди з душею з нешляхетнього металю. Так спустошила і загинула й козацька держава, коли нагорі, серед правлячих опинилися люди з душею Шевченкових «свинопасів». Не могли правити державою люди які... «на ніч залізли, де лиш горілку п'ють, їдять та сплять», які зледашили от тихомирся в їх землі», стратили весь дух козацький» [100, 32].

Для аргументації своєї позиції Донцов приводить українське народне прислів'я, в якому говориться наступне: «Як пан швець, то Січі кінець». Провідна верства так само зрештою, як і одиниця, загибає, або через виточення, уплив крови, або через її зіпсування, коли «чиста і свята кров козацька» замінюється «сукроватою» зіпсутою кров'ю нижчих верств»...козацька старшина летіла нестримно в провалля історичної катастрофи, приводячи «в ярма лідарських синів», а свій край до спустошення» [100, 32].

Далі Донцов робить важливий соціально-філософський висновок: «Не земля і не народ були винні катастрофи, був винний третій чинник поняття держави, каста, що стояла при владі» [100, 33].

Обговорюючи соціально-філософські проблеми української еліти на початку ХХ століття Дм. Донцов зазначає, що їй «бракувало виразного окреслення того, хто мав формувати спільноту,... бракувало всеодушевляючої, формуючої ідеї цього формування; бракувало також і самого духа форматворця».

Він пише, що «не почувалася ця інтелігенція окремою правлячою кастою, що стоїть над масою народу що має свої зовсім окремі функції» [100, 39].

«Інтелігенція ця не вірила, що якраз вона покликана здійснити свою правду в своїй країні, навпаки в ній жила «віра в якусь містичну волю народу, у вроджену йому здібність до осягнення якоїсь своєї «правди» в суспільних

відносинах, як тільки йому не перешкоджатиме zdepravована інтелігенція» [100, 40].

Дм. Донцов зауважує, що «інтелігенція думала, «зваливши теперішній державний та суспільний лад, віддати його спадщину в руки народної маси і полишити їй до волі будову нового ладу», - масі, а не собі на окремій правлячій верстві»... «бо тільки» народ, на погляд тодішньої української еліти «був носієм великих масових рухів у новій Європі».

На думку Дм. Донцова це було не правильно, на чолі всякого суспільного руху, по його розумінню, повинна стояти провідна верства. «Капітан корабля, що на своїм містку стоїть над залогою і наказує їй... положення над масою було чуже» цій еліті [100, 40].

Українська національна еліта початку ХХ ст.. «не маючи високих прикмет провідної касти» розкладалась зсередини «і тим вели суспільність до упадку». «Спеціальних здібностей – мудрості, відваги, шляхетності, - демократія від свого проводу не вимагала. В провідній верстві могли знайти місце люди, які були чисто «формальними авторитетами», цебто були не випадкові люди, хоч і без особливих заслуг... їх треба було шанувати та йти їм на зустріч» [100, 41]... «цебто були просто нездари або недотепи».

Дуже бентежило Дм. Донцова в соціально-філософському плані і відсутність, на його погляд, у української еліти чітко визначеної мети. «Заперечуючи потребу існування правлячої верстви як окремої касти, інтелігенція... заперечувала... і потребу окремої формуючої ідеї або думки... заперечувала потребу існування «окремої від Росії української еліти», «вона не розуміла її функції» [100, 42].

Донцов пише, що українська еліта початку ХХ ст.. мала неясну і хитливу «відповідь» «на питання мети, до якої вона йшла». Дм. Донцов категорично не згоден з соціально-філософським поглядом української еліти на те, що саме еліті потрібно «вести, вказувати народові шлях, давати йому дороговкази» – це було на думку еліти «просто насильство над народом» [100, 43].

Далі Дм. Донцов акцентує увагу на тому, що основна функція формотворця сплотити, виносити і зродити спершу як свій задум оцей зміст, оцю форму, в якій має вилятися завтрашній день, це була концепція ідеологам юрби незрозуміла» [100, 44].

Донцов наголошує на тому, що саме «з тих причин» еліта не могла мати... «й свого виразного Ідеалу держави, заступаючи його ідеалом клясової, родинної, групової чи особистої вигоди...» [100, 44].

На думку Донцова, «ця інтелігенція виступала «за поступ і щастя», не за організацію і силу... Це був протест безформної, інертної матерії проти всякої упорядкованої суспільності... проти каранья зла і примусу взагалі..., бо це ж було «насильство над людиною», проти всякого оформлення духа маси... Яка тримає суспільство в моральній дисципліні і надає йому силу».

На думку Донцова українська еліта початку ХХ ст. не була «прихильницею й суверенности». Ця остання ідея була для неї святочною фразою. Вона висувала цей ідеал дуже рідко й то під натиском подій... навіть тоді, коли в порох розсипалась російська суверенність... Так робила ця «еліта і «з тими, що голосили ідею сепаратизма українського...» [100, 45].

Донцов пояснює свої соціально-філософські погляди таким чинником: «Неясність їх державницької концепції йшла в парі з неясністю, з гібридністю і їх соціальної концепції» [100, 46].

Він далі уточнює свою думку: «Негативно відносячись до ідеї суверенности, інтелігенція ця уважала її за шкідливу романтику» [100, 46-47].

Інше глобальне соціально-філософське питання, «що стало перед інтелігенцією (питання «як»), яким шляхом іти, до здійснення суспільного ідеалу». Донцов зазначає, що це третє питання тісно пов'язане з двома першими: «хто» і «що».

Перед Україною на початку ХХ ст. знову постала кардинальна соціально-філософська дилема: може чи ні, Україні знову породити націю? Донцов так відповідає на цю проблему: «Треба дивитись чортові в вічі... Бо ця

справа стоїть так: вона має скінчитись чиєюсь катастрофою, нашою або не нашою. Третього нема».

Цю соціально-філософську думку Дм. Донцова можна сформулювати його ж словами, але зовсім інакше: «Іншими словами, конфлікт між Україною і Росією був засадничої натури, яка виключала компроміси, лише вимагала боротьби, з перспективою знищення одної сторони або другої як політичного чинника східної Європи. Іншого шляху не було для України, тим більш коли перед нею виріс такий противник як большевизм» [100, 51].

Але зовсім іншою по Донцову «була концепція нашої інтелігенції!». Українська еліта «думала досягнути свою ціль «без жорстоких і кривавих, непотрібних форм боротьби», лише «розумним словом»... «коли всі народи, нападні й напасники вступлять на шлях взаємної толерації». На думку Донцова, І. Франко і Драгоманов фатально помилялись, коли дорікали Шевченкові за його «фанатичне засліплення», яке було нічим іншим як героїчним наставленням нашого минулого» [100, 51].

Дм. Донцов підкреслює, що «цього минулого» українська еліта початку ХХ ст.. «не любила, а ідея боротьби з новими північними кочовиками (Росія)» являється просто неснітнецею. Він наголошує на тому, що нова українська еліта вважала, що «досягнути свого національного ідеалу можна і треба було «без крові, без борні, без великих стрясань».

Далі Донцов стверджує: «Інтелігенцію ту гнітив цей «світ вовків», цей «звірячий світ, де один бій, одна безнастанна тривога».

Донцов проголошує свій основний соціально-філософський постулат і закон – «невже закон твій тільки сила, невже мій люд буде свободний, тоді як сам він стане вовком?». Він вважає, що нова українська еліта ніколи не зможе зрозуміти простого природного закону про виживання. Донцов робить акцент на тому, що еліта «міркувала, що коли «існування нації є наслідком нормального закону, то боротьба цих націй між собою є ненормальною, є хворобою людкості» (Винниченко)» [100, 52].

Донцов, в котрий раз, стверджує відому всім свою соціально-філософську аксіому: «Не маючи в собі комабативности (до питання «Як»), ні власного формуючого Ідеалу (до питання «Що»), ні претензії творити з себе формуючу касту суспільності (до питання «Хто»), не могли вони стати ковалями нової суспільності на базі куняючих в масі історичних традицій». Тим традиціям була та інтелігенція чужа своїм космополітизмом, безбожництвом і марксизмом. Розуміючи свій суспільно-політичний ідеал як відміну лише загальноросійського шаблону, не як щось окреме і яскраве в своїй окремішності, - не могла та інтелігенція стати насінням, зерном, з якого виросла зовсім окрема спецієс» [100, 53].

Дм. Донцов каже про сміливі плани Діви Орлеанської, про плани Вашингтона, про здобутки Хмельницького і робить висновок, що без грандіозних планів годі було чекати і грандіозних результатів. Він знову звертається до новітньої української еліти і знову підкреслює: «Ці інтелігенти демократи свідомо і умисно відвертались від наших історичних традицій, які могли достарчити формуючу нашу дійсність ідеї» [100,54].

Нарешті Донцов розшифровує, що він має на увазі, коли говорить про зміст соціально-філософських традицій. Він пише, що бачить в дефініції «шовінізм (отчизна), мілітаризм (козацтво) і релігію (церква)».

Протиставляючи свої соціально-філософські погляди поглядам Драгоманова, Донцов пише так: «За виразом самого Драгоманова, наші демократи і марксисты мали амбіцію представляти не народ, а простонароддя, «плебс», по старому чернь кріпаків (Куліш), Драгоманов називав нашу літературу плебською, літературою черні, відкидаючи всю нашу стару письменність княжих часів. Замість глибокої мудрості предків, цебто провідної старої касты нашої, яка віками виховувала на тій мудрості одно за другим покоління народу, збирався» Драгоманов «просвітити своє покоління» сучасними огнями «Прудонів, Чернишевських, як пізніше Марксами й Енгельсами та іншими ідеалами голоти, прагнули наші демократи просвітити наш народ, далекий цій голоті своїми поглядами...» [100, 54].

На погляд Дм. Донцова, українському народові притаманні такі характерні риси, як: приватна власність на землю; індивідуальність, а не геніальність при прийнятті рішень; «не був безбожником, лише тримався релігійних «забобонів»; не був по-братерські настроєний до тих, кого звав жидами, ляхами або канапами... занадто сильне було в нім розвинено почуття кінечності суспільності і влади».

Донцов називає ідеалами нової української еліти початку ХХ ст. «ідеалами апостолів черні» і каже, що «в епоху великого конфлікту 1917 р. силами півночі треба було противопоставити щось рівноправне, сильне, могутнє і притягаюче...» [100, 55].

В соціально-філософському протистоянні Донцов знаходить дійову зброю проти «сили північної» - це був його інтегральний націоналізм.

Він вважає, що росіяни обновили свою стару ідеологічну концепцію, і після 1917 р. розказують Україні і її еліті цю концепцію по-новому. Замість ідеї провідної верстви вони тепер пропагандують партію (еквівалент опричнини Івана Грізного), під формою диктатури пролетаріату (тиранський державний устрій Іванів московських), під видом колхозів та общини (старомосковський суспільний устрій), «не толерантну церкву профанів, що опанувала душу народу – новою комуністичною вірою, нарешті старий дух експансивного захланного імперіалізму в вигляді гасла світової революції» [100,56].

Донцов наголошує, що росіяни «найкращі наші традиції»... «намагалися... осмітити й зогидити під ганблячим тавром шовінізму, фанатизму, ретроградства, відсталості.

Не раз серед «української еліти» з'являлись революційні... натури, але були це революціонери особливого складу», як каже Сковорода, «брались за несроднене собі діло» [100, 56].

Далі, розвиваючи свою соціальну філософію, Донцов пише: «Так і многі з тих революціонерів..., як лиш побачили знову цілу потугу червоного царату, то й упали перед ним на коліна. Не сходне це було діло їх «рабським серцям і мозкам» змагатися за фанатичне видиво в пустині» [100,57].

В якості доказу своєї соціально-філософської доктрини Донцов приводить вислів Макіавелі про те, «що народ звиклий жити під якимсь володарем, коли ...стане свобідним, утримує свою свободу з великим труднощами» [100, 57].

Нова українська еліта, про яку пише і яку згадує Дм. Донцов, нагадує те покоління євреїв, яке Моїсей вивів із Єгипетського рабства і водив по пустелі 40 років, щоб разом з поколінням рабів зник і дух самого рабства, тому що був переконаний, що нову країну повинні будувати люди, які ніколи в житті не знали рабства. Нова українська еліта породжена в московськiм рабствi, на думку Дм. Донцова, ніколи не могла бути вільною.

Донцов підкреслює, що нездатність української еліти, словами Скороди, - «були вони з породи нетопирів, що хилилися «між десним і шуїм», що були «ні мужеського, ні женського роду», «хромі на обидві ноги, ні теплі, ні студені, ні горячі, ні звір, ні птиця».

Щоб добитись потрібного ефекту в своїх соціально-філософських задумах, Донцов знаходить такі слова з Св. Письма: «врожай поля твого і всю працю твою їстиме народ інший», а «ти служитимеш чужим богам, станеш посміхом серед народів... і положить залізне ярмо на шию твою, і будете ви раби проклятуші, будете дроворуби і водоноси для чужинців».

«Дух цієї» еліти «був духом юрби, матерії, що виглядає свого майстра, який оформив би її» [100, 58].

З соціально-філософської точки зору Донцов саме себе бачив в ролі майстра, який запропонував всім українцям інтегральний націоналізм.

Донцов наголошує: «Вивести країну з руїни потрафить лише нова каста. Не з традиціями плебса, черні..., а з традиціями наших старих героїчних верств, з прикметами каст володарських, готових власною волею й думкою організувати країну і які мають до того амбіцію, мудрість і силу» [100, 63].

Донцов апелює до Шпенглера, який ділить «людей на хижаків і травоядів: перші нападають, уживаючи закони сили, другі тікають, переховуються або пересиджують» [100, 85].

Окреслюючи головні соціально-філософські задачі для нової української еліти, Донцов пише так: «Коли я кажу, що правляча верхівка має визначитись своїм окремим положенням в суспільстві, окремою психікою й окремими духовними прикметами, то тим самим кажу, що мусить вона в суспільності творити окрему від загалу касту» [100, 93-94].

Далі Донцов підкреслює: «Без «природи» - нема роботи. Коли вовк грає на сопілці, ведмідь танцює, а кінь носить поноску – то не можна не сміятись. А коли вовк зробився чабаном (або скажیم – вівцею), ведмідь ченцем, а кінь радником, то це не жарт, а біда» - каже Сковорода.

Каменярі теж спричиняються до забудови храму, але не вони творці його...церкву будує той, хто виносив в голові її план, симетрію, пропорції й розмір, «який всьому св'язь і голова матеріялу». Без нього – а в суспільстві без провідної касти – матерія лишиться мертвою купою...» [100,96].

В якості приклада Донцов приводить механічний годинник і пише: «Колесо годинникової машини спитало у другого: скажи мені, для чого ти хитаєшься не в нашім напрямку, а в протилежному? Мене так зробив мій майстер – відповідало друге, - і цим вам не тільки не заважаю, але ще й допомагаю»; в тім, щоб правильно ділав механізм» [100, 96].

Свою аргументацію Донцов підкреслює словами найавторитетнішого українського філософа всіх часів. «Суспільство, каже Сковорода, те саме що машина» [100, 97].

Дм. Донцов сумуючи все вище сказане робить важливі соціально-філософські підсумки своєї доктрини, викладені в його праці «Націоналізм» і «Дух нашої давнини». По-перше, «наш націоналізм...» - у нашої новітньої української еліти «втратив»... «свій аксіоматичний характер». По-друге, «національна ідея набрала деривативного характеру». По-третє, «наш націоналізм»... «не був предметом віри, догматом». В-четвертих, «імперативи нації не були категоричними, лише гіпотетичними імперативами...». В-п'ятих, «з точки зору не реляції, а модальності» - осуд української еліти «про націю ніколи не був аподиктичним, а завжди проблематичним...» В-шостих, «накази

національного почуття не мали значення, коли їх не можна було виконати»: не розуміє той, кому не даний розум [102, 293-294]. В-сьомих, «свою мораль черпала не з себе самої, лише від чогось стороннього». В-восьмих, «мораль була не автономна, лише гетернована». В-дев'ятих, «їх національні заповіді не були диктовані почуттям, не об'явлені надприродною силою, лише - порадами розуму...». В-десятих, «спонтанна воля до життя нації, безмотивна й без розумова – була» для еліти «чистою метафізикою». В-одинадцятих Донцов та інші інтегральні націоналісти (в праці «Націоналізм» використана така дефініція, як «шовіністи») вважали, «що найвищій формі об'єктивізації національної волі (державі)» вони «хочуть... надати характер якоїсь «окультної еліти». В-дванадцятих, «освічена» драгомановщина не визнавала в національним моменті жодного афективного підкладу»... «й відмовляла нації у «спонтанному» русі, з власної волі і права...». В-тринадцятих, «моторова сила, що була в національним моменті, аби діяти мала зародитися не в самій нації», а «мусіла, щоб діяти, дістати поштовх ззовні». В-чотирнадцятих, «ідея нації втратила самовизначений характер і набрала характеру деривативного» [102,294].

І далі Донцов робить самий глобальний свій соціально-філософський висновок: «Це мало ті наслідки, що ослабило національне почуття взагалі...» [102, 294].

Завдяки українській національній еліті «наш націоналізм втратив усяку агресивність» [102, 295].

Таким чином, сам Дм. Донцов підвів досить ґрунтовну філософську базу для доказу правильності своєї соціально-філософської теорії еліти в своїх фундаментальних працях «Націоналізм» та «Дух нашої давнини».

Давно вже назріла потреба дати постаті Дмитра Донцова належне місце в соціально-філософській, суспільно-політичній та історичній думці XXI ст., тому що його постать дійсно сповнена протиріч. Така потреба висловлюється багатьма сучасними дослідниками, як, наприклад, Оленою Бачинською: «Це ім'я за останні 70 років терпіло вкрай протилежні оцінки від прямої образи

до великої пошани». До імені Дмитра Донцова в радянський період приклеївся термін «буржуазний націоналіст», «за спомин його ідей... судили та переслідували. Однак всі ті, хто нехтував його ім'я, хотів забути ідеї, тим самим визнавали величезний вплив, силу слова і духу» [11]. Євген Маланюк, якби продовжує думку Бачинської: «... часом аж страшно стає на саму думку, а що, якби отого «чорнявого студента» з Таврії забракло у нас на початку 20-х років ХХ століття?» [158, 376].

Коло авторів, які цікавляться Донцовим є досить широкий. Географічне коло дослідників Донцова охоплює всю територію України. Умовно можна казати про чотири регіональні центри на Україні: Київ, Львів, Дрогобич, Харків.

Значний резонанс у наукових колах викликала праця Лісового В. «Драгоманов і Донцов» [148, 245-262].

Дослідник визначає заслуги та вади ідеології Донцова. В соціально-філософському аспекті він робить спробу розглянути теорію Донцова в системі консервативної думки і зазначає, що політичний радикалізм не дали змогу Донцову розробити свій соціально-філософський варіант консерватизму. На наш погляд, увагу заслуговує твердження Лісового В. про те, що Донцов започаткував стиль філософування, який за відсутність раціоналістичного чи аналітичного напрямку породив поверхову соціальну та політичну філософію, що полюбляє метафори й недооцінює чіткість мислення.

Про значення соціально-філософських поглядів для сьогодення Леонід Плющ пише так: «Його твори заповнюють духовний вакуум комсомольських душ і непогано прищеплюються до комуністичних принципів, належачи до спорідненої тоталітарної ідеології. Талановитий вульгаризатор активістичних європейських ідей» [179, 141].

Ще один дослідник творчої спадщини Дм. Донцова – Л. Рихницький наголошує на тому, що Донцов підкреслював, що самого патріотизму українцям не вистачить для розбудови міцної держави та становлення національної волі. Для здійснення подібних цілей потрібно вибудовувати власну націона-

льну філософську доктрину української самостійності. На думку Л. Рихницького, Донцов відноситься до тих українських мислителів, які одні із перших формували теорію українського націоналізму і у сфері української філософії, і в царині вітчизняної суспільної та політичної філософії, а також – у руслі політики визволення України [193, 61, 63].

Головною ознакою нової доби і нової соціально-філософської доктрини Дм. Донцова є їх непримиренність. Донцов не має жодних сумнівів, жодних двочитань та тлумачень своєї націоналістичної доктрини. Все це пояснюється величезним самолюбством автора «Націоналізму» і «Духу нашої давнини». Як того вимагала доба, мислення Донцова було ексклюзивне, а шлях Донцов завжди вибирав прямий. В соціально-філософській доктрині Донцов ніколи не має дилеми: «Або – або» [91, 915]. Інакше націоналісти будуть тільки плутатись під ногами лібералів та комуністів.

Сам Донцов з цього приводу пише так: «З тих мішанок можна багато чого робити, але націоналістичної доктрини з них ніколи не зробити. На таку синтезу ще не час. Нова доктрина потребує людей, для яких стала би їх другою природою, не «синтетиків» [91, 921].

Один із сучасних дослідників донцовської спадщини Юрій Вільчинський дає йому високу оцінку: «Національна ідеологія Донцова та її світоглядні основи мають своє глибоке коріння в праджереллі нашої культури, у християнській філософії і національних традиціях. А його праця «Націоналізм» посідає важливе місце у розвитку української політичної думки» [38, 16].

Соціально-філософська концепція Донцова – це не тільки історія. Вона залишається актуальною по сьогодні і її вага, на думку Віктора Рога, збільшується. За словами цього автора, «майстер слова, блискучий публіцист, Дмитро Донцов, дав нам твори, значення яких переоцінити неможливо. Його слово гостре, стиль пристрасний, мова лаконічна, означення влучні і чіткі, аргументи переконливі і незаперечні. І цим він страшний для ворогів України. Його вони панічно бояться і ненавидять і зараз» [194].

Соціально-філософська доктрина Дм. Донцова з моменту її появи і до сьогодні викликає гостру дискусію і неоднозначність оцінок. Тільки оригінальна по своїй суті соціально-філософська доктрина може викликати такі спори.

Дм. Донцов не був згоден з ідеями Юліана Бачинського, який в 1895 році у Львові випустив книжку «Україна Irredenta». Саме Бачинський концептуально висунув ідею української державної незалежності. Але висновки Бачинського про самостійність мають марксистську основу. Цим і пояснюється непримиримість позиції Дм. Донцова [13, 97].

Деякі дослідники вважають «знаковою» фігурою для всієї України Микола Міхновського (1873-1922), який проголосив 19 лютого у Полтаві та 26 лютого 1900 року у Харкові [163, 1] свою епохальну промову «Самостійна Україна». Націоналізм Міхновського був виразно загальнонаціональним. Зверненням до всіх українців та пов'язаний з ідеями соборності й державної незалежності.

З точки зору соціальної філософії впадає юридична основа концепції Міхновського, в той час як соціально-філософська концепція Дм. Донцова має іншу основу, а саме – волюнтаристичну. Таким чином, Міхновський був одним з основоположників новітнього українського самостійництва, але юридична основа (або історично-правна) його концепції, на наш погляд, не дає підстав вважати його «батьком українського націоналізму». Дійсний націоналізм, чинний, інтегральний націоналізм був байдужий до конституційно-правових обґрунтувань Міхновського. Всіх «чужинців», в тому числі і росіян, він однозначно трактує як ворогів, з якими не можна мати ніяких справ і яких органічне українське середовище повинно перемогти, знищити, виштовхнути з України. Саме тому, на наш погляд, «батьком українського націоналізму» можна вважати тільки Дм. Донцова.

Дослідники Лисяк – Рудницький [147] та Сосновський [206] говорять «не про один, а про два націоналізми: націоналізм Міхновського і «чинний націоналізм» Донцова. На думку Михайла Сосновського, у Дм. Донцова це

інтегральний націоналізм, а у Миколи Міхновського – специфічний національний радикальний рух.

Донцов і Міхновський напередодні першої світової війни по-різному бачили майбутнє України. Міхновський був на боці Росії і саме тому проголошував: «Стоючи на ґрунті єдності й мобілізації українських земель, ми встаємо за приєднання Галичини, Угорської України і Буковини до України Російської».

Дмитро Донцов стояв на проавстрійській позиції: «Як комета, з'являється правильно українське питання на політичному небі Європи кожного разу, коли для Росії наближається критичний момент. Нині воно міцно зв'язане з долею Австро-Угорщини і Німеччини, до перемоги яких ми ...Українці... прив'язуємо нашу будучність. Коли ж Росія буде побита» саме тоді «будуть змушені розв'язати нарешті українське питання» [64, 97-98].

Волею долі Дмитру Донцову судилося створити соціально-філософські та ідеологічні підстави для створення ОУН.

Ми можемо простежити певну спадкоємність націоналістичної ідеології. «Чи не першим, хто зрозумів потребу доби у людях нового духу, хто відкинув орієнтацію на чужі ідеології, хто віднайшов в українській нації її ідеал... – був Дмитро Донцов» [117, 50].

Петро Іванішин, справедливо вважає спадкоємність української ідеї по лінії Шевченко – Міхновський – Дмитро Донцов.

Дослідник Петро Дужий відокремлює соціально-філософську спадщину Дм. Донцова від ідеології ОУН. На думку автора це неправильно, бо ці два соціально-філософські явища тотожні по своїй суті: Донцов, як ідеолог українського націоналізму і, як людина, мав великий вплив на Євгена Коновальця, Ярослава Стецька, Степана Бандеру. Будучи уже в поважному віці Ярослав Стецько наголошував, що був і залишається донцівським. Дм. Донцов був людиною ідеї, хоч і не був членом ОУН, як людина творча та ексцентрична.

Сергій Єфремов, представник старшого покоління, один з провідників Центральної Ради, після знайомства з «Націоналізмом» Донцова, дав автору і його книзі знищувальну критику. «Почав був читати Донцова «Націоналізм» - і кинув. Нестерпучий брехун, хвастун, шлягер, людина примітивно несовісна, якій вигадати факт, перекрутити цитату, приоздобити од власної фантазії, причипити якоюсь незрозумілою змістю – все одно, що раз плюнути. Читаючи, став був робити нотатки на берегах – місця не вистачає, та й не можна в Звонковій, читаючи робити відповідних справок з джерелами, що на них цей «сучасний» Хлестаков посилається. Може ще вернуса до цього сумного викладу нашої викрученої доби. А може й не вернуса: нудно! І з душі верне», - писав 16 серпня 1927 року Сергій Єфремов у своєму щоденнику [106, 426]. Єфремов звинуватив Донцова в еклектизмі.

Звинуватили в еклектизмі Дм. Донцова і католицькі «Дзвони», які друкувались у Львові, і були ідейно близькими до націоналізму. «Донцов – це безперечно найбільший еклектик – збирач ідей» [178, 148-149]. Ідею «ножа і крові» ширить Донцов... в «Націоналізмові» [178, 242]. А тому «світогляд, сформульований Донцовим. Нічим не різниться від більшовицького. Ті самі засоби боротьби, той самий філософський підклад. Тільки фірма інша» [178, 320].

Ще більш категорично з приводу соціально-філософських поглядів Донцова висловився Вячеслав Липинський – «недержавний, анархічний та індивідуалістичний український байстрюк стадних кочівників московських, що з соціяліста став націоналістом» [145, 18].

Відомий на Галичині в 20-30 роки Осип Назарчук так пише про Донцова: «Др. Донцов се москаль з походження», і продовжує: «Націоналізм український – се труп. А нація українська щойно утвориться в державі своїй, як уродиться дитина з матері своєї, а ніколи навпаки» [167, 175].

Для Дмитра Донцова Володимир Ілліч Ленін (Ульянов), протягом усього життя і навіть після смерті залишався опонентом і конкурентом. Донцов був свідком зародження, становлення, перемоги, тріумфу і занепаду більшо-

визму. Дискусія між Леніним і Донцовим розпочалась ще в його студентські роки в Санкт-Петербурзі. В центрі цього протистояння було протистояння Донцовим всього українського російському, тобто донцовський український інтегральний націоналізм проти, кажучи словами самого В. І. Леніна, «великодержавного російського шовінізму». Як вважає переважна кількість дослідників соціально-філософської спадщини Дм. Донцова в протистоянні з Леніним переміг Донцов. Сам він не дожив до падіння і розпаду СРСР, проте давно в філософському аспекті передбачав ці події.

Донцов розглядав Леніна в якості колоритного персонажу з творчості Достоєвського [85, 322]. Не применшуючи значення і поставу Леніна, Донцов з великою повагою відноситься до свого головного ідеологічного і політичного опонента [85, 327].

В. І. Ленін у своїй статті «Кадети про українське питання» пише: «...нема мови по те, щоб усі соціал-демократи згоджувалися з Донцовим» [138, 323-324]. У статті «Критичні замітки з національного питання», він називає Донцова «націоналістичним міщанином» [139, 122], «горе-марксистом, (в одному ряду з) буржуазними націоналістами» [139, 126]. Ленін вказує, що Донцов «проповідує український сепаратизм» [140, 199], а це вже загроза майбутньому Росії. Однак заперечивши Донцова, Ульянов (Ленін) не виступив публічно проти права націй на самовизначення.

Своєму головному опонентові Дм. Донцов заперечує так: «Але все ж історія занотує колись в своїх анналах, що коли Ленін умер в Москві, то могилою ленінізму була Україна» [69, 333].

В полеміці з опонентами Донцов також і навчається і бере з їх аргументів те, що вважає корисним для своєї соціально-філософської доктрини. Наприклад, Донцов захоплюється більшовицькою харизматичністю і також пропонує її українцям наслідувати. Він акцентує увагу на тому, що саме дух нашої давнини – «це та фанатична віра, уперта в біді стихія, яку ніщо не зломить психічно,... стихія, у якої воля до життя виростає не з розумових дже-

рел, а з найінтимніших глибин підсвідомого. З неї ж віє дух, рівно вартний тому, що зростає в більшовицькій молоді» [86, 32].

Донцов готовий вчитись навіть у смертельних ворогів України. За приклад візьмемо фігуру імператора Росії Петра I. Про нього Донцов пише так: «Варто се нам собі пригадати в день 200-літньої річниці смерти того, який, як символ великодержавницького фанатизму і надлюдської енергії, може служити нам прикладом, який, коли не своїми словами, то своїми ділами, дав науку, що велику націю кується лише з поміччю «великого поту і великої крові» [70, 262].

Вважаючи Росію головним ворогом України, Донцов не акцентує увагу на інших, дрібніших ворогах. Одним з виключень був польський націоналіст Роман Дмовський, який писав про «упадок Європи» і «незіснутність» російського Сходу. Полеміці з Дмовським Донцов приділяє значну увагу [88, 69].

Донцов формулює ще одну дилему, згідно своїй манері мислення «або-або»: «Є на землі два великих народи, - Росія і Англоамериканці. Один має за головний засіб акції свободу, другий – рабство. Між сими культурами нам треба вибирати» [81, 371]. Це ще один штрих до розуміння Дмитра Донцова, який не давав українцям готових рецептів, а лише спонукав до пошуків нових соціально-філософських форм і методів опанування дійсності.

На думку Дм. Донцова, Росія – одвічний, стратегічний і містичний ворог України. Там де є Україна, нема місця для Росії і навпаки. Це протистояння – символ несумісності різних соціально-філософських способів людського існування та мислення.

Саме тому критика драгоманівської спадщини в соціально-філософській доктрині Дм. Донцова займає найголовніше місце. На думку Донцова, саме Драгоманов винен в тому, що українці дійшли до абсорбування найшкідливіших для себе традицій – соціалізму, атеїзму, релятивізму некритичного сприйняття Заходу, упадання перед російською ідеологічно-культурною доктриною і т.ін.

Поведінка соціалістичного керівництва Центральної Ради. Зокрема його «наївність» і «благодушність», недооцінення важливості українського війська, невизначеність у справі трактування друзів і ворогів. Нерозуміння самого поняття національних інтересів. Визнається Донцовим як невірна соціально-філософська доктрина Центральної Ради.

На думку Донцова, анемічність тодішнього національного проводу з часом перетворюється на злочин. Нація стає беззахисною, вона перебуває на межі повного знищення. Після фатальних 1932-1933 років надходить 1937 рік. «Під знаком невблаганної – аж до витереблення противника – війни... зачинається новий 1937-й рік. Горе сліпцям, що не «бачать цього знаку» [93, 66].

До такого роду «сліпців» можна віднести дослідження Тараса Кузьо [136]. Знаючи весь контекст подій на Україні, Тарас Кузьо зовсім не науково, на наш погляд, розглядає соціально-філософську спадщину Дм. Донцова. Квіт називає його дослідження «цинічним буквалізмом», і багато науковців з цим згодні [136].

Дмитро Донцов в своїй праці «Підстави нашої політики» полемізує з українською демократією, яка мала переважно соціалістичне обличчя апелює передусім до національної єдності, спільного національного почуття, без чого неможливою буде перемога [97, 210].

Далі Донцов підкреслює виразну атрофію політичного інстинкту, яка «ширяться в нас якраз в той час, коли народ кричить за ясною політичною формулою! Коли на Україні йде страшна боротьба не верстви з верствою, не інтернаціонального соціалізму з інтернаціональним капіталізмом, але раси з расою, боротьби двох націоналізмів, що один одного виключають» [97, 197].

Період між двома світовими війнами (20-30-ті роки) – був часом вибору, за якими, на думку Дм. Донцова, прийдуть великі звершення. До тих пір поки українці не будуть належним чином шанувати самих себе до тих пір світ не шануватиме права українців. З наближенням II світової війни для України гряде час реваншу. «Погляньмо довкола себе! Майже жодна з націй, що

вели війну. Не лишилась на тім місці, де була в 1917 р.» [89, 149]. Донцов вказує: «А великі проблеми вимагають великих рішень» [76, 82]. Підводячи підсумки цієї дискусії Донцов робить висновок про те, що лідери української демократії не можуть далі претендувати на роль лідера в національному русі українців.

В полеміці з своїм опонентом для Донцова характерним є протистояння Санчо Панси та Дон Кіхота. Панса уособлює в Донцова злочинну українську демоліберальну благодушність.

Деякі дослідники соціально-філософської спадщини Донцова ототожнюють український інтегральний націоналізм з фашизмом і нацизмом. Такий простий логічний прийом дає їм підстави ставити той самий знак і між українським націоналізмом і антисемітизмом. Об'єктивно це зовсім не так. Справа в тому, що коли Дмитро Донцов досяг майже вершини своєї творчості в своїй праці «Націоналізм» (1926 р.), Адольф Гітлер тільки розпочинав свою кар'єру. З певного погляду можна говорити про вплив Донцова на Гітлера, а не навпаки. Гітлер так ніколи і не піднявся за межі примітивного вульгалізаторства ідей консерватизму і був лише початківцем. Тарас Кузьо пише про «суттєвий антисемітизм Донцова» [136, 33].

Дмитро Донцов сам про це пише: «Нам не треба, щоб москалі й жиди вчилися по-українські, це прийде самохіт, лише щоб вони перестали грати роль меншості що панує над більшістю, щоб та меншість перестала грати роль агентів метрополії» [82, 11].

Дмитро Донцов ставився до фашизму і нацизму з цікавістю, але ніколи – із захопленням. «Історія повстання III райху – невичерпний скарб для соціолога і політика. Все одно, чи має до «райху» симпатію чи відразу» [94, 342].

Найпершими зацікавилися особою Д. Донцова радянські вчені. Характерними рисами їхніх праць є заполітизованість, конфліктна спрямованість й однозначно негативне сприйняття концепції інтегрального націоналізму Донцова. Всі їх праці мали одну й ту ж родиму пляму – обов'язкову ідеологічну основу, базуючи на основі поглядів КПРС.

Ніхто українцям нічого не подарує, якщо вони не візьмуть цього самі. Особливо коли мова йде про власну державу. Донцов підкреслює, що «основний закон життя є таки дон-кихотський...» [89, 601].

В діаспорі свого апогею наукове зацікавлення вченням Донцова досягло в 50-ті роки ХХ ст.. В серпні 1958 року святкували 75-річчя з дня народження Донцова й 50-літнього ювілею його громадської та творчої діяльності. Тоді була висунута в націоналістичній пресі пропозиція здійснити повне видання творів Донцова, але, на жаль, вона не була реалізована. Саме тоді Павло Штепа [Штепа П. Бібліографія творів Дмитра Донцова. – Віндзер, 1958], на початку 70-х років ХХ ст.. у зв'язку зі смертю 30 березня 1973 р. Донцова в діаспорі навколо постаті і його соціально-філософської доктрини спостерігався певний ажіотаж. Було проведено три наукові конференції (в 1973 р. в Нью-Йоркі; 1983 р. у Чикаго; 1983 р. в Монреалі), а в 1974 році вийшла добре всім відома монографія Михайла Сосновського.

На думку Олега Сачивиці, Дм. Донцову вдалося поєднати «майже не сумісне: з одного боку – максимально повне волевиявлення народу і пов'язане з ним широке народне представництво в органах державної влади, а з другого – вимогу високого професіоналізму і компетентності керівництва суспільними процесами» [203, 101]. Він вважає саме Донцова провідником цих ідей. Олег Сачивиця підкреслює: «Подальші практичні пошуки і практичні дії у цьому напрямі можуть спиратися на елітарисько-мерикратичні традиції, що склалися в українському суспільствознавстві... Яскравим прикладом у цьому плані може бути хоч би творчість широко відомого ідеолога українського націоналізму Дмитра Донцова» [203, 104].

Сучасна соціально-філософська теорія модернізації і глобалізації зумовила таке мислення, що все можна купити або знищити, забуваючи, що на силу завжди знайдеться інша сила. Дійсно, можна перемогти державу, армію, політичну організацію. Але неможливо перемогти людину і націю. Андрій Яцько зауважує, що «тероризм використовується як в революційних (перет-

ворювальних), так і в консервативних цілях... Світ стоїть на порозі нової доби, доби занепаду абсолютної могутності держави» [249, 102].

Саме про це неодноразово наголошував Донцов, який вважав, що в світі нема такої сили, яка могла перемогти націю. Сьогодні дехто націоналізм трактує як послідовне відстоювання націями і державами власних національних інтересів. Він може виражатись по-різному. Валентин Мороз підкреслює, що перш за все це боротьба за існування і «світ ХХІ століття приречений на націоналізм. Відповідь дуже проста і очевидна для кожного. Сучасний світ є перенаселеним світом. Людей все більше, але ж Земля не збільшується. А ресурсів взагалі меншає. Значить: чим далі, тим буде більш жорстока боротьба за ресурси, за простір, за шматок хліба. Це неминуче призведе до націоналізму» [165, 10].

Володимир Кириленко в цьому ж сенсі зауважує: «За всю історію української політико-філософської думки лише один мислитель зміг довести, що можна думати по-європейськи, водночас не втрачаючи власне «українськості» самого процесу думання – ним був Д. Донцов» [128, 14].

Про те саме на заході свого життя писав Дм. Донцов: «І все це веде до обернення націй і суспільств у двоногі отари худоби, над якою пануватиме той чи інший «світовий уряд», якому легше буде запрягати до свого возу нації, позбавлені патріотизму, релігії, великих ідей і волі спротиву та боротьби з силами диявола» [101, 13].

Всім добре зрозуміло, що в даному випадку Донцов має на увазі ту саму модернізацію, глобалізацію і майбутнє нації. Одні і ті ж думки, але виражені іншими словами.

Сучасні українські вчені плідно аналізують теоретичну спадщину Д. Донцова. Системним підходом до вивчення проблеми визначається монографія Ю. Левенця [137]. Дає об'єктивне тлумачення донцовського націоналізму, в цілому вдало коментує політичну теорію Д. Донцова.

Значний резонанс у наукових колах викликав підручник Ярослава Грицака, що містить цінний розділ про інтегральний націоналізм [54] та антоло-

гія «Націоналізм» [169]. Остання цікава не менше викладом основних положень доктрини Донцова та критичних думок М. Сосновського [207], В. Рудка [195], В. Лісового [149] але й тим, що ідеї «чинного націоналізму» вводяться в контексті світових розробок у галузі теорії нації та націоналізму.

Свідченням інтересу до соціально-філософської доктрини і постаті самого Донцова є видання нового видання його праць [102]. Видання цих робіт Донцова здійснюється за Національною програмою випуску суспільно необхідних видань.

Отже, характерними рисами соціально-філософської доктрини Донцова можна вважати багатовекторність пошуку. Тому всім дослідникам творчості філософа потрібно мати більшу, порівняно з попередніми періодами, виважливість в оцінках. Показово, що всі, навіть найабсурдніші погляди на соціально-філософську доктрину Донцова мають право на існування.

Висновки до четвертого розділу.

У загальному контексті розвитку української соціальної філософії соціально-філософські погляди Д. Донцова виявляються через особливості національної духовності і ментальності, яка спиралась на європейські (тобто західні) філософські світоглядні пласти, що дали українцям більш «розширене» бачення світу.

Серед соціально-філософських поглядів Д. Донцова особливе значення набуває його інтегральний націоналізм, який базується на ірраціоналізмі. Теорія Д. Донцова в цьому соціально-філософському напрямку призвела до «вибуху» самих різних оцінок цього соціально-філософського феномена. Разом з цим нові соціальні і культурні умови України, переорієнтація у сприйнятті навколишньої дійсності, обумовили формування оригінальної і неоднозначної концепції нації і еліти Д. Донцова, який в своїй аргументації опирався не на раціональність, як явище, а навпаки на алогічність і ірраціоналізм.

Ірраціоналізм, романтизм як тенденції української соціальної філософії починають потроху домінувати в філософських і культурних колах українст-

ва. Д. Донцов указує на необхідність бути активним у земному бутті, щоб мати змогу повернути дух української давнини, пропагувати віру предків, служити Богу. У гносеологічній тематиці формування нації і еліти панівним залишався ірраціональний компонент, оскільки основна мета була відродити віру в Бога, традиції славетних лицарських часів, гідність і свободу людини, демократію. На думку Д. Донцова, ці складні соціально-філософські феномени (наприклад, Бога) не можна осмислити розумом людини.

Спираючись на праці відомих світових соціальних філософів таких, як Вільфредо Парето і Гаetano Моска, Д. Донцов самостійно розробляє свою унікальну і досить неоднозначну теорію української нації. Д. Донцов стверджував, що головне мати в голові українців провідну ідею, волю, Бога. Оскільки Бог знаходиться в самій людині, перебуваючи в її серці та душі, то шлях до нації і еліти лежав в площині ірраціонального та духовного.

Людина перебуває в центрі соціально-філософських поглядів Д. Донцова, він наділяє людину і еліту правом вибору власного життєвого шляху, що приводить до постановки проблеми людського буття. Відповідно, що соціально-філософські набутки Д. Донцова в галузі нації та еліти цього періоду насичені намаганнями зробити вибір між розумом і вірою, між служінням науці і ідеї, між служінням Богу і положеннями «провансальців-українофілів».

Формування соціально-філософських поглядів Д. Донцова проходило в сфері осягнення розумово незбагнених явищ відбувалось в країні де відбувалась ломка сталих світоглядних поглядів і проходило становлення нових. Серед нових поглядів соціально-філософські підходи Д. Донцова займали центральне місце.

Хронологічно, що саме в 20-30-ті роки ХХ ст., відбувається переорієнтація в мисленні представників української соціальної філософії, викликаний захопленням влади більшовиками.

Саме в цей час соціально-філософські думки Д. Донцова постають просякнуті синтезом ірраціонально-ментальних орієнтацій західної філософії. Кульмінацією цих надбань і стала концепція нації і еліти Д. Донцова.

ВИСНОВКИ.

Дискусія навколо соціально-філософської спадщини Дмитра Донцова точилась все ХХ ст.. і продовжується зараз на початку ХХІ ст.. Головним чинником цього соціально-філософського спору є не тільки соціально-філософська доктрина Донцова, але і його принципи. Ці принципи в різні часи і в різних умовах набували різного вияву і оформлення. Для України протистояння навколо соціальної філософії Донцова є не тільки філософським, а, перш за все, політичним протистояння. Сама пристрасть дискусії у 20 – 30-ті роки ХХ ст. робила не можливим незаангажований погляд на соціально-філософську творчість Дмитра Донцова.

Всю соціальну філософію Донцова, на наш погляд, можна характеризувати словами самого мислителя про те, що інтегральний націоналізм – це нетерпимість та ексклюзивність, ще раз нетерпимість та ексклюзивність і ще раз – нетерпимість та ексклюзивність.

В свій час Донцов вважав себе єдиним монополістом національної доктрини і ревниво ставився до інших теоретиків, які не виказували свого захоплення з приводу виходу його «Націоналізму».

Особа мислителя, його діяльність були і є предметом гострих дискусій і сьогодні. Д. Донцов проявив себе як неоднозначна особистість в галузі соціальної філософії.

Злам традиційного українського світогляду, зміна мислення, заміна свідомого на несвідоме, перетворення цілісної особи українця на істоту позарціональну, підкорення колективної свідомості, колективної психіки, інстинктів, архетипів та стереотипів – ось головні віхи соціальної філософії Дмитра Донцова.

Сцієнтизм та завуальована ідеологія повинна керувати українцями і ніякого «наукового світогляду», ніякого співчуття до споріднених націй, ніякого інтернаціоналізму і бути не може, бо це шкодить інтегральному націоналізмові.

Вольовий акт набував домінуючого значення на рівні нації і на рівні окремого індивіда. Фактор волі заміняв у людині божественне та етичне начало.

Очевидно те, що Донцов в своїй соціальній філософії підняв фактор національний вище від соціального, а отже – і від загальнолюдського. Крім того, соціальна філософія обертається головним чином навколо однієї мети – здобуття Україною власної державності.

Для соціально-філософської доктрини Донцова характерні еkleктизм та непослідовність. Його соціальній філософії бракує певної логічності та завершеності, він досить не послідовний в науковому плані.

1. Якщо проаналізувати соціально-філософські погляди Донцова то можна сміливо стверджувати, що він мав свої окремі, специфічні і усистематизовані соціально-філософські погляди, зокрема тому, що він завжди був переконаний, що український націоналістичний рух мусить мати відповіді на першопричини всього, що можна пізнати, і на всі явища, зв'язані з життям людини. Характерною рисою соціально-філософської доктрини Донцова є його уявлення про те, що все життя українців має йти згідно з найсуттєвішими філософськими істинами.

Донцов в своїй соціальній філософії робить спробу відповісти на питання: «Чи індивідові доступне пізнання буття?». Він ставить глобальне гносеологічне питання і відповідає на нього не з точки зору раціоналізму чи емпіризму, а з точки зору ірраціоналізму, з допомогою надприродних і чуттєвих моментів пізнання. Далі Донцов окреслює свої епістемологічні, метафізичні, космологічні та теософські погляди.

2. Відчуттям та розумом людина пізнає реальне життя, чи буття матеріальне, а нематеріальне, алогічне – пізнає за допомогою душі. Таким чином, Донцов розрізняє два види знання: обмежене (розумово-чуттєве) та необмежене (духовне). Уміння користуватися цими двома видами знання є однією із найважливіших характеристик людини в її соціально-філософському аспекті.

3. Велику увагу Донцов приділяє трансцендентальному сполученню ідеї (духовного) буття з матеріальним буттям, останнє повністю підкоряється першому. Таким чином, ідейність є інструментом досягнення перфектної сили, одержаної від духа і втіленою в матерію. В духовному світі ідейність являється надприродною силою. По Донцову для зміни духовного буття треба перш за все свобода волі. А в матерії є лише різниця між потенцією і динамікою, а кількість сили лишається завжди та сама. В матеріальному світі діють детерміністичні сили, або «закони» природи для зміни яких не потрібна сила спрямування. Отже, змінність в духовному бутті є підмета, субстаційна, а в матеріальному розумінні така зміна є феноменальна. Існує змінність двох родів: 1) ідейна – свободна; 2) матеріальна – сліпа, - так вважає Д. Донцов. Розвиток проходить внаслідок перманентного конфлікту між ідейним (духовним) та матеріальним.

4. Для духовного буття потрібно розуміння і дотримання принципів ідеології ідеалізму. На відміну від матеріального, духовне буття не тільки більш якісне, але ще й позбавляло такого поняття як кількість. Кількість для матеріального буття виступає критерієм якості. Для Донцова духовне буття необмежене, містичне і ірраціональне, тоді як матеріальне виступає у його соціально-філософській доктрині як дещо обмежене. Переходячи до розгляду проявів буття в нематеріальному та матеріальному світах Донцов тим самим розв'язує соціально-філософську проблему буття.

5. В своїй соціальній філософії Донцов популяризує модель європейської людини і шляхи на яких вона може здійснити свою місію в Україні. Європейська людина в Україні покликана постійно боротися з власною долею, вона повинна бути твердою – як до самої себе, так і до того оточення, серед якого в той чи інший момент перебуває. Полем постійної боротьби для європейської людини українського гатунку виступає весь зовнішній світ. Саме тому Донцов закликає молодь і українську інтелігенцію рухатись в напрямку розвитку волі, ірраціоналізму, фанатизму.

6. Мислитель розкрився як талановитий соціальний філософ, теоретик української державності. Підсумовуючи, необхідно зазначити, що не зважаючи на досить суперечливу оцінку поглядів багатьох дослідників соціально-філософської творчості Дмитра Донцова, він - впливова постать української соціальної філософії і української культури кінця ХІХ – ХХ ст..

Окреслюючи подальші перспективи досліджень по проблематиці соціально-філософських поглядів Д. Донцова можна констатувати крайню необхідність виходу ґрунтовної монографії, присвяченої аналізу соціально-філософській доктрині Дм. Донцова. На тлі філософського протистояння: по якому шляху надалі йти Україні: 1) за Росією, чи 2) за Європою – потрібно на новій базі і нових підходах ще раз глибоко проаналізувати соціально-філософську спадщину Дм. Донцова. Очевидно, що перед Україною на початку ХХІ ст.. стоять ті ж самі проблеми, що і на початку ХХ століття тільки на більш високому філософському рівні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму: Пер. з англ. / Б. Андерсон // - К.: Критика, 2001. – 271 с.
2. Андрієвський Д. Розбудова нації / Д. Андрієвський // Національна думка – 1927 - № 7-8. – с. 1-7.
3. Астаф'єв А. Парадигма «Схід – Захід» у політичній націософії Дмитра Донцова / А. Астаф'єв // Українські проблеми. – 1999. - № 1 – 2. – с. 169-173.
4. Баган О. Готика – як стиль і настрої. До джерел художнього стилю Леоніда Мосендза / О. Баган // Українські проблеми – 1998, ч. 2. – 121-126
5. Баган О. Націоналізм і національний рух. / О. Баган // Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.
6. Баган О. Українська культура: звідки і куди / О. Баган // Українські проблеми. – 1995, ч. 2. – с. 39-43.
7. Баган Олег. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.. / О. Баган // Донцов Д. Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці/. Львів: Кальварія, 2001 – с. 23-66.
8. Баган О., Гузар З., Червак Б. Лицарі духу. Українські письменники-націоналісти-«вісникові» // О. Баган // З. Гузар, Б. Червак // Дрогобич, 1996. – 288 с.
9. Бандера С. Слово до українських націоналістів-революціонерів за кордоном / С. Бандера // Б.м.: Видання Пресового Бюро З ч ОУН, 1948. – 69 с.
10. Бандера С. Перспективи української революції / С. Бандера // Торонто: Видання ОУН, 1978. – 640 с.
11. Бачинська О. З думок про Дмитра Донцова / О. Бачинська // Маловивчені сторінки історії України. – Херсон: 1996. – с. 15-21.

12. Бачинський Є. Рік 1917. Початок другої революції в Росії, як вона відбилась серед українців у Швейцарії (За тогочасними нотатками) / Є. Бачинський // Визвольний шлях. – 1958 - № 12 – с. 1356-1357.
13. Бачинський Ю. Україна – Irredenta / Ю. Бачинський // Берлін, 1924.- с. 94-99.
14. Бедрій А. Філософічні основи ідеології Д. Донцова. / А. Бедрій // Фенікс. – 1964. - № 12. – с. 3-8.
15. Бедрій А. Вплив Дмитра Донцова на формування ОУН / А. Бедрій // Авангард – 1983. – ч.2. – с. 84-89.
16. Безсметний Р. Соціально-політичний устрій українського суспільства (концепція Д. Донцова) / Р. Безсметний // К.: інтел. 1997-24 с.
17. Бергсон А. Источники морали и религии /А. Бергсон // М.: 1994.
18. Бердо Г. Дмитро Донцов – дух давнини / Г. Бердо // Торонто, 2003. – 24 с.
19. Бжезинський З. Великая шахматная доска / З. Бжезинський // М.: 1999.
20. Бжеський Р. (Млиновецький Р.) Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917 – 1918 рр. (Про що «історія мовчить»). В 2-х Т. – 2-е вид. / Р. Бжеський // Торонто.: Гомін України, 1970. – Т.1. – 568 с.
21. Бжеський Р. (Млиновецький Р.). Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917 – 1918 рр. (Про що «історія мовчить»). В 2-х Т. – 2-е вид. / Р. Бжеський // Вид-во О.О. Василюк, 1973. – Т.2. – 670 с.
22. Бычко А.К. Народная мудрость Руси: анализ философа /А.К. Бычко // К.: Вища школа, 1988.- 200 с.
23. Бычко А.К. Уистоков християнского иррационализма / А.К. Бычко // К.: Политиздат Украины, 1984. – 140 с.
24. Бичко А.К. Феномен української інтелігенції. Спроба екзистенціального дослідження / А.К. Бичко, В.І. Бичко // Дрогобич, 1997. – 116 с.
25. Бичко А.К. Леся Українка : Світоглядно-філософський погляд / А.К. Бичко // К.: Укр.центр духовної культури, 2000. – 186 с.

26. Бичко А.К. Історія філософії / А.К. Бичко, І.В. Бичко, В.Г. Табачковський // К.: Либідь, 2001. – 408 с.
27. Білинський А. Світ і ми: Аналіз української політики на тлі конфлікту вільної демократії з комунізмом / А. Білинський // Мюнхен, Чікаго: Орлик, 1963. – 348 с.
28. Бойко Ю. Основи українського націоналізму / Ю. Бойко // Б.М.: На чужині, 1951. – 128 с.
29. Бочковський О. Вступ до націоналогії / О. Бочковський // К.: Генеза, 1998. – 139 с.
30. Бреза Т. Міркування про есей. / Т. Бреза // Українські проблеми. – 1995, ч.2 – с. 49-51.
31. Будзяк В. Дм. Донцов – ідеолог українського традиціоналізму / В. Будзяк // Фенікс. – 1964 - № 12. – с. 21-26.
32. Васькович Г. Національна ідеологія Донцова. Дві концепції української політичної думки: В. Липинський – Д. Донцов / Г. Васькович // Нью-Йорк: 1990-с. 69-78.
33. Васькович Г. Національна ідеологія Донцова / Г. Васькович // Визвольний шлях. – 1956. – Лютий. – с. 146, 164-172.
34. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму / Ю. Вассиян // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000. – с. 197-208.
35. Вебер М. Протестанська етика і дух капіталізму / М. Вебер // К.: 1994.
36. Вебер М. Избранное / М. Вебер // М.: 1994.
37. Вечерський В. «Слово о полку Ігоревім» як джерело інтегрального націоналізму Дмитра Донцова / В. Вечерський // Пам'ятники України – 1996. - №3. – с. 130-131.
38. Вільчинський Ю. Політична філософія Дмитра Донцова / Ю. Вільчинський // Українські проблеми. – 1994 – ч. 2. – с. 13-16.

39. Вікторов В., Приходько В. Про два типи сучасних систем вищої освіти і майбутнє України. / В. Вікторов, В. Приходько. // Вища освіта України. – 2006. - № 3. – с. 56-60.
40. Винниченко В. Відродження нації: У 3-х ч. / В. Винниченко // К.: Політвидав України, 1990. – 4.3. – 542 с.
41. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко // К.: Видавниче товариство «Криниця» книголюбів України, 1991. – 127 с.
42. Гайзинга Й. Осень Средневековья. / Й. Гайзинга // Москва.: 1998 – с. 170, 300.
43. Галамай С. Боротьба за визволення України (1929 – 1989) / С. Галамай // Торонто – Нью-Йорк, 1991.
44. Гардинський Я. Літературна критика підсоветської України / Я. Гардинський // Львів: 1929. – с. 68-72.
45. Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм /Е. Гелнер // К.: Таксон, 2003. – 299 с.
46. Гірчак Є.Ф. Хвильовизм (спроба політичної характеристики) / Є.Ф. Гірчак // Харків: Б.в., 1930. – 326 с.
47. Гнатенко П. І. Український національний характер. / П.І. Гнатенко // - К.: Док-н, 1997. – 116 с.
48. Гнатенко П.И. Етнопсихологія: (монографія) / П.И. Гнатенко // - К.: Вища освіта, 2009. – 159 с.
49. Гнатенко П.И. Национальная психология (монографія) / П.И. Гнатенко // - Дніпропетровськ, 2000. – 213 с.
50. Горський В.С. Спадщина Т.Г. Шевченка як предмет історико-філософського дослідження / В.С. Горський // Творчість Т.Г. Шевченка у філософській культурі України. – К.: 1992. – с. 4-11.
51. Горський В.С. Історія української філософії / В.С. Горський, К.В. Кислюк // - К.: Либідь, 2004. – 488 с.
52. Грабович Г. Слідами національних містифікацій / Г. Грабович // Критика – 2001. - №6. – с. 14-23.

53. Григорович І. (Г.І.) Наша ідеологія / І. Григорович // Національна думка. – 1924. – № 1. – с. 3-10; № 2. – с. 2-9.
54. Грицак Я. Нарис історії України. Формування модерної української нації ХІХ – ХХ століття. / Я. Грицак // . – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
55. Грушевський М. З політичного життя Старої України / М. Грушевський // . – К.: 1917.
56. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискусія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. / Т. Гундорова // . – Львів: 1997. – с. 36-41.
57. Гунчак Т. Українська політична думка 1920-х: монархізм націоналізм, націонал-комунізм / Т. Гунчак // Сучасність. – 1986 - № 1- с. 69-78.
58. Дашкевич Ярослав. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини / Я. Дашкевич // Донцов Д. Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – с. 7-19.
59. Денисенко В.М. Проблеми раціоналізму та ірраціоналізму в політичних теоріях Нового часу європейської історії / В.М. Денисенко // . – Львів: 1997. – 274 с.
60. Долента С. Донцовщина / С. Долента // . – Варшава: Варяг, 1938. – 77 с.
61. Дорошенко Д. З минулого / Д. Дорошенко // Варшава, 1939. – т.2.
62. Драгоманов М. Собрание полит. соч. / М. Драгоманов // . – Т.2. Париж: Б.м., 1906. – 598 с.
63. Донцов Д. Русский либерализм и украинское движение. / Д. Донцов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dontsovnico.org.ua/index.php?m=content&d=view&cid=349>.
64. Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї / Д. Донцов // - Вінниця, 1917. – с. 95-99.
65. Донцов Д. Поетика українського рiсорджiмента (Леся Українка) / Д. Донцов // . – ЛНВ – 1922, ч.1 – с. 28, 150.

66. Донцов Д. Наше літературне гетто / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ – 1922, ч. 1 – с. 80-85.
67. Донцов Д. На два фронти / Д. Донцов // – Заграва – ч. 9, 1923. – с. 135-140
68. Донцов Д. Церква і націоналізм. / Д. Донцов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstor.com/ukrstor/donzow_cerkva.html.
69. Донцов Д. В. Ленін / Д. Донцов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstor.com/ukrstor/donzow_doncle7.html.
70. Донцов Д. «Той перший» (Пам'яті Петра Великого) / Д. Донцов Д. // Львів: ЛНВ. – 1925. – ч. 3.- с. 260-265.
71. Донцов Д. Торговиця чи Полтава / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ, 1925. – кн.. 10 – с. 160-174.
72. Донцов Д. До старого спору. / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ, 1926. – ч. 4. – с. 359 – 365.
73. Донцов Д. Пам'яті великого вигнанця (До 65 роковини смерті Т. Шевченко) / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ – 1926, ч. 5 – с. 66-75.
74. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstor.com/ukrstor/donzow_nationalism.htm.
75. Донцов Д. Трагедія Франка / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ, 1926 – ч.6. – с. 127 – 132.
76. Донцов Д. «Патріотизм» і націоналізм. / Д. Донцов // - Львів: ЛНВ – 1927 – ч. 9. – с. 80-85.
77. Донцов Д. Сансара / Д. Донцов // - Львів: ЛНВ. – 1928 – ч. 2. – с. 146-151.
78. Донцов. Д. Політика принципіальна і опортуністична. / Д. Донцов // – Львів: 1928. – 56 с.
79. Донцов Д. Невільники доктрини. / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ, 1928 ч.9. – с. 67-72.
80. Донцов Д. Жанна Д'Арк (Історія і легенда) / Д. Донцов // – Львів: ЛНВ – 1929, ч. 6. – с. 543-548.

81. Донцов Д. Дух американізму / Д. Донцов // ЛНВ. – 1929. – ч. 4. – с. 357-371.
82. Донцов Д. Що таке «українізація» України? / Д. Донцов // - Львів: ЛНВ – 1929 – ч.12. – с. 107-112.
83. Донцов Д. Естетика декаденсу. / Дмитро Донцов //. – Львів: ЛНВ, 1930. – ч. 9-10. – с. 809-814.
84. Донцов Д. Маса і провід (відбитка з ЛНВ кн..3.1у) / Д. Донцов //. – Тернопіль, 1930. – 37 с.
85. Донцов Д. Федір Достоєвський. / Д. Донцов //. – Львів: ЛНВ 1931, ч. 6. – с. 524-529.
86. Донцов Д. Совітська молодь і ми / Д. Донцов // Вісник – 1933 – ч. 1. – с. 29-33.
87. Донцов Д. Микола Хвильовий. / Д. Донцов //. – Б.м., 1942. – 25 с.
88. Донцов Д. По трупах ілюзій / Д. Донцов // Вісник. – 1934 – ч. 1. – с. 68-70.
89. Донцов Д. Санчо Панса в нашій дійсності / Д. Донцов // Вісник. – 1934. – ч. 7. – с. 599-603.
90. Донцов Д. Могікани демократії / Д. Донцов //. – Вісник – 1935, ч.10. – с. 751-755.
91. Донцов Д. Попутчикам (відповідь). / Д. Донцов //. – Вісник. – ч. 12. 1935. – с. 909-914.
92. Донцов Д. Наша доба і література / Д. Донцов //. – Львів: Вісник, 1936. – 175 с.
93. Донцов Д. 1937 / Д. Донцов //. – Вісник. – 1937, ч.1. – с. 55 – 66.
94. Донцов Д. Загадка III-ої імперії / Д. Донцов // Вісник – 1939. – ч. 5. – с. 340-344.
95. Донцов Д. Поетика вогняних меж. Олена Теліга / Д. Донцов //. – К.: Рось, 1994. – Кн.2. – с. 600-607.

96. Донцов Д. Козак із мільйонна свинопасів / Д. Донцов // – Вістник. – 1953, ч. 5 – с. 369-378.
97. Донцов Д. Підстави нашої політики / Д. Донцов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://mnib.malorus.org/kniga/116/>.
98. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // – Лондон: Укр.Вид.Спілка. Торонто: Ліга Визвол. України, 1966. – 363 с.
99. Донцов Д. Клич доби: Твори. / Д. Донцов // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.ukrstor.com/ukrstor/donzow_klych.html.
100. Донцов Д. Дух нашої давнини. / Д. Донцов // – Дрогобич, 1991. – 341 с.
101. Донцов Д. Демократи Заходу, Москви і наші прогресисти проти націоналізму // Дороговказ у майбутнє / Д. Донцов // – Київ, 1999. – с. 10-15.
102. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. / . – Львів.: Кальварія, 2001. – 488 с.
103. Донцов Д. Підстави нашої політики. / Д. Донцов // . – Там само, - с. 91-242.
104. Єдник Р. Дмитро Донцов – ідеолог українського націоналізму / Р. Єндик // . – Мюнхен: Українське видавництво, 1955. – 176 с.
105. Єндик Р. Донцов і Драгоманов / Р. Єндик // . – Авангард. – 1953 – 54. – ч. 10-11 (грудень – січень) – Лондон – Мюнхен – Нью-Йорк – Торонто. – с. 92 – 98.
106. Єфремов С. Щоденники 1923-1929 / С. Єфремов // . – К.: Газета «Рада», 1997. – 834 с.
107. Животко А. Сучасне українське письменство поза СРСР. / А. Животко // . – Прага, 1937.
108. Задеснянський Р. Правда про Мосендза і його твори / Р. Задеснянський // . – Торонто, 1974.

109. Зарубина Н. Социокультурные факторы хозяйственного развития. Макс Вебер и современные теории модернизации / Н. Зарубина // . – СПб, 1998.
110. Іванішин В. Нація. Державність. Націоналізм. / В. Іванішин // . – Дрогобич: Відродження, 1992. – 179 с.
111. Іванішин В. Українська церква і процес національного відродження. / В. Іванішин // . – Дрогобич: 1990. – 93 с.
112. Іванішин П. Олег Ольжич – герольд нескореного покоління / П. Іванішин // . – Дрогобич, 1996. – с. 48-53.
113. Іванейко М. Трагічна доба українського націоналізму / М. Іванейко // Перемога (Львів) – 1936, ч. 3.
114. Іванейко М. Проблема української інтелігенції (Інтелігенція і політика) / М. Іванейко // Перемога (Львів) – 1936, ч.2.
115. Іванейко М. Deus sive patio (Націоналізм як інтуїція будучини) / М. Іванейко // Перемога (Львів) – 1936, ч.1.
116. Ідейно-теоретична спадщина Дмитра Донцова і сучасність. Матеріали науково-теоретичної конференції. – Запоріжжя: Просвіта, 1998. – 142 с.
117. Ільницький М. Критика і критерії. Літературно-критична думка в Зхідній Україні / М. Ільницький // . – Львів.: ВНТЛ, 1998. –148 с.
118. Ісаїв П. На фронті української книжки. / П. Ісаїв // . – Дзвони.- 1938, ч.1. – с. 73-78.
119. Ісаїв П. Католицький патріотизм і модерний націоналізм. / П. Ісаїв //.- Дзвони.- 1935, ч. 8-9. – с. 415-418.
120. Каганець І. Щербіна В. Всезагальна дезінтеграція / І. Каганець, В. Щербіна // Перехід IV – 1998, ч.1.
121. Каганець І. Еліта, псевдоеліта, контреліта. / І. Каганець // . – Перехід IV – 1998, ч.1.
122. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму // Г. Касьянов // . – К.: Либідь, 1999. – 352 с.

123. Квіт С. М. Дмитро Донцов: Ідеологічний портрет. / С. Квіт // . – К.: Київськ. Ун-т ім. Т.Г. Шевченка. –2000 – 260с.
124. Квіт С. Мова як основа способу мислення / С. Квіт // Слово і суспільство. – К.: 2000.
125. Квіт С. Трагічний оптимізм Дмитра Донцова / С. Квіт // Слово і час – 1993. - № 3. – с. 32-45.
126. Квіт С. Понад часом / С. Квіт // . – К.: 1999.
127. Квіт С.М. В межах, поза межами і на межі. / С.М. Квіт // . - Київ: 1999. – с. 5-75.
128. Кириленко В. Доктрина Донцова сьогодні / В. Кириленко // . – Українські проблеми. – 1995. – ч.1. – с. 14-15.
129. Кісь Р. Фінал «Третього Риму». Російська месіанська ідея на зламі тисячоліть / Р. Кісь // . – Львів, 1998.
130. Климишин М. В поході до волі / М. Климишин // . – т.2. – Детройт, 1998.
131. Клейнер І. Національні проблеми останньої імперії / І. Клейнер // . – Париж, 1978.
132. Козій І.В. Соціально-філософські погляди Д. Донцова: дис.. канд.філос.наук: спец. 09.00.05 – історія філософії / Іван Володимирович Козій // - Львів, 2005. – 180 с.
133. Козій І.В. Соціально-філософські погляди Дмитра Донцова. Автореферат дис..на здоб.наук.ступ.канд.. філос.. наук: спец. 09.00.05 - історія філософії / Іван Володимирович Козій // - Львів, 2005. – 16 с.
134. Костомаров Н.И. Исторические произведения / Н.И. Костомаров // . – 2-е из-во при Киев.ун-те, 1990. – 736 с.
135. Красівський З. Невольницькі плачі / З. Красівський // . – Лондон, 1984.
136. Кузьо Т. ОУН в Україні, Д. Донцов і закордоні частини ОУН / Тарас Кузьо // Сучасність – 1992 – ч. 12. – с. 29-38.

137. Левенець Ю. Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю. Левенець//. – К.: Стилос, 2001. – 584 с.
138. Ленін В.І. Кадети про українське питання / В.І. Ленін // . – Повне зібрання творів. – Київ, 1972. – т. 23 – с. 323-324.
139. Ленін В.І. Критичні замітки з національного питання / В.І. Ленін // . – Повне зібрання творів. – Київ, 1972 – т. 24. – с. 122-126.
140. Ленін В.І. Кадети і «право народів на самовизначення» / В.І. Ленін // . – Повне зібрання творів. – Київ, - 1972. – т. 24. – с. 198-201.
141. Левинський В. Ідеолог фашизму. Замітки до ідеології Дмитра Донцова / В. Левинський // . – Львів: Накладом Громадського голосу, 1936. – 38 с.
142. Ленкавський С. Український націоналізм: Твори / С. Ленкавський // . – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 2002. – Т.1. – 600 с.
143. Ленкавський С. Філософічні підстави «Націоналізму» Донцова / С. Ленкавський // Розбудова Нації. – 1928, ч. 3-4. – с. 16-24.
144. Липа Ю. Призначення України. / Ю. Липа // . – Нью-Йорк: Говерла, 1953. – 305 с.
145. Липинський В. Твори. Архів. Студії. Архів / В. Липинський // . – Київ – Філодільфія: Східноєвропейський дослідний інститут ім.. В.К. Липинського (США), Інститут європейських НАН України, Вид-во «Смолоскип», 2003 – т.1. – с. 574-578.
146. Липинський В. Листи до братів-хліборобів / В. Липинський // . – Відень, 1926. – с. 18.
147. Лисняк-Рудницький І. Історичні есе. В двох томах. // І. Лисняк-Рудницький // . – К.: Основи, 1994. – т.1. – 520 с.; т.2. – 573 с.
148. Лісовий В. Культура-ідеологія-політика. / В. Лісовий // . – К.: Вид-во ім.. О. Теліги, 1997. – 350 с.
149. Лісовий В. Що таке національна (українська) ідея. // Націоналізм: Антологія / В. Лісовий // . – К.: Смолоскип, 2000. – с. 593 – 626.

150. Лосєв І. Естетичні погляди Дмитра Донцова / І. Лосєв // . – філософська і соціологічна думка. – 1992. - № 12. – с. 124-137.
151. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // . – т.2. – Варшава, 1932 – 1939.
152. Любимов Л. Искусство Западной Европы / Л. Любимов // . – Москва.: 1982. – с. 57-62.
153. Мазепа І. Підстави нашого відродження / І. Мазепа // . – Б.м., Б.в.: - 1949 – ч.2. – 118 с.
154. Мазепа І. Підстави нашого відродження. У 2-х частинах. / І. Мазепа // . – Б. М.:Прометей, 1949. – ч. 2. Проблеми відродженої України – 163 с.
155. Маланюк Є. До проблеми большевизму / Є. Маланюк // . – Нью-Йорк: Орган Оборони Чотирьох Свобід України, 1956. – 83 с.
156. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк // . – Нью-Йорк: Вісник ООЧСУ, 1959. – 31 с.
157. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури / Є. Маланюк // . – К.: АТ «Обереги», 1992. – 81 с.
158. Маланюк Є. Дмитро Донцов / Є. Маланюк // Книга спостережень. – Торонто, 1966 – т.2. – с. 367-376.
159. Мартинец В. Ідеологія організованого і т.зв.волевого націоналізму: Аналітично-порівняльна студія / В. Мартинец // . – Вінніпег: Новий шлях, 1954. – 200 с.
160. Мілюков П. Заявлене... // Государственная дума. Стенографические отчеты. Часть II. Четвертый созыв. Зас. 40, 19 февраля 1914 г. – СПб.: Б.и., 1914. – 1306 с. – с. 915.
161. Мірчук П. Нарис історії ОУН / П. Мірчук // . – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – т. 1. – с. 46-50.
162. Мірчук П. Зустрічі й розмови в Ізраїлю / П. Мірчук // . – Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1982.

163. Міхновський М. Самостійна Україна. / М. Міхновський // . – Лондон: Б.В., 1967. – 341 с.
164. Міщук Р. Донцов Дмитро Іванович / Р. Міщук // Українська літературна енциклопедія. – К.: 1990.
165. Мороз В. Націоналізм ХХІ століття. / В. Мороз // . – Львів, 1997.
166. Мотиль О. Дмитро Донцов / О. Мотиль // Політологічні читання. – 1994, ч.1. – с. 270-293.
167. Назарчук О. Український націоналізм / О. Назарчук // Поступ. – 1927 – ч. 5-6. – с. 174-177.
168. Націоналізм у світі: минуле, сучасність, перспективи. – К.: 1999.
169. Націоналізм: Антологія. – К.: Смолоскип, 2000.
170. О कोरोков В.Б. Метафізика епохи трансцендентального мислення: специфіка, сутність і тенденції розвитку: (монографія) / В.Б. О कोरोков // . – Дніпропетр.нац.ун-ту, 2000. – 264 с.
171. Онацький Є. Дещо про фашизм в «Розбудові нації» / Є. Онацький // Розбудова нації. – 1933, ч. 1-2.
172. Ортега-и-Гассет. Бунт мас Ортега-и-Гассет / пер. С исп. – М.: Просвещение, 1979. – 346 с.
173. Оршан Я. Розвиток української політичної думки за сто літ (На черк-курсу) / Я. Оршан // . – Б.м., 1938. – с. 63-109.
174. Основи філософії: Навч. Посібник / П.І. Гнатенко, В.Б. О कोरोков, В.І. Пронякін, О.О. Осетрова // . – К.: Вища школа, 2009. – 334 с.
175. Островерха М. Муссоліні, людина і чин / М. Островерха // . – Львів: 1934. – с. 3-4.
176. Паклен (Бжевський) Р. Основи національного світогляду і українські націоналісти / Р. Паклен (Бжевський) // . – Чужина, 1978. – Т. 3 у 3-х кни. – с.49 - 318 с.
177. Пахомов Ю.Н. Украина и Россия: сравнительный анализ социогенеза. / Ю.Н. Пахомов // . – Философская и социологическая мысль. – 1991 - № 9. – с. 3-8.

178. П.Б. «Вістник» й ідеологія Д. Донцова / Б.П. // – Дзвони. – 1955, ч.3,5,6 – с. 148-149, 242, 246, 320.
179. Плющ Л. Чи є майбутнє в українському фашизмі? / Л. Плющ // – Сучасність. – 1993. – ч. 3. – с. 138-149.
180. Поліщук Віктор. Гірка правда. Злочинність ОУН – УПА (сповідь українця) / В. Поліщук // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=1752878>.
181. Полищук В.В. Проблемы этики в доктрине Д. Донцова / В.В. Полищук // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://poliszczuk.info/poliszczyk-donzov.html>.
182. Полтава П. Збірник підпільних писань / П. Полтава // – Мюнхен: Український самостійник, 1959. – 296 с.
183. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: у 2-х т. / К. Поппер // – К.: 1994. – т.1. У полоні Платоновських чарів. – 444 с.; т.2. Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та послідовники. – 494 с.
184. Прокоп М. Дмитро Донцов (1883-1973) / М. Прокоп // – Сучасність – 1973, ч.5.
185. Пронякин В.И. Западноевропейская метафизика: истоки, эволюционные трансформации, перспективы: (монография) / В.И. Пронякин // – Днепропетровск: Изд-во Днепропетр.нац.ун-ту, 2006. – 360 с.
186. Пундик Ю. Український націоналізм. / Ю. Пундик // – Чикаго: 1965. – с. 67-72.
187. Пушкар К. Націоналізм – критика фраз /К. Пушкар // – Львів: Громада, 1933. – 152 с.
188. Рассел Б. Історія західної філософії / Б. Рассел // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/263918/>.
189. Рахманний Р. Дмитро Донцов і Микола Хвильовий, 1923 – 1933 / Р. Рахманний // – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1984. – 27 с.
190. Ребет Л. Світла і тіні ОУН / Л. Ребет // – Мюнхен: Український самостійник, 1964. – 131 с.

191. Ребет Л. Теорія нації /Л. Ребет // «Державність» - Л.: 1997 – с. 58-76.
192. Римаренко Ю.І. Буржуазний націоналізм та його «теорія націй» // АН УРСР, Ін-т філософії / Ю.І. Римаренко // . – К.: Наук.думка, 1974. – 383 с.
193. Рихтицький Л. Роля Дмитра Донцова в театрі і практиці націоналізму / Л. Рихтицький // . – Авангард. – 1987. – ч. 1-2. – с. 22-63.
194. Рог В. Замість пердмови // Д. Донцов. Заповіт Шевченко / В. Рог // . – Суми, 1996.
195. Рудко В. Донцов і Липинський / В. Рудко // Harvard Ukrainian Studies – 1985 – V.IX. - № 3-4, с. 477 – 494.
196. Де Ружемон Дені. Відкритий Лист до європейців. / Дені Де Ружемон // . – Всесвіт, ч.2. – с. 128-133.
197. Сварник Г. Листування Юрія Липи з Дмитром Донцовим / Г. Сварник // Українські проблеми. – 1995, ч. 3-4.
198. Сварник Г. До ідейної біографії Дмитра Донцова / Г. Сварник // Українські проблеми. – 1997., ч.1. – 146 с.
199. Сварник Г. Юрій Липа і Дмитро Донцов крізь призму особистих і творчих взаємин // Юрій Липа: голос доби і приклад чину / Г. Сварник // – Львів: ЛНУ ім.. І. Франка, 2001. – с. 213-228.
200. Світоглядні і ідейні засади українського націоналізму. // К.: Козаки, 1997. – 95 с.
201. Сергійчук В. Правда про «золотий вересень» 1939-го / В. Сергійчук // . – К.: 1999.
202. Ситник О.І. Особливості політичних концепцій М. Драгоманова і Д. Донцова в контексті української ідеї. / О.І. Ситник // . – К.: 1996. – с. 3-30.
203. Сичивиця О. Криза демократії і проблема нового розподілу влад / О. Сичивиця // . – Українські проблеми. – 1998. – ч. 2. – с. 101-104.

204. Смолин М. Украинский сепаратизм в России. Идеология национального рас кола. / М. Смолин // . – М.: 1998.
205. Сокульський І. За право бути українцем // Українська гельсінська група. Документи і матеріали / І. Сокульський // . – Торонто – Балтимор, 1983.
206. Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. / М. Сосновський // . – Нью-Йорк, Торонто, 1974. – 419 с.
207. Сосновський М. З приводу статті про д-ра Дмитра Донцова. / М. Сосновський // . – Сучасність. – 1973. - № 7-8. – с. 244-246.
208. Степанов О. Напередодні великих подій. Власні переживання і думки 1912 – 1914 / О. Степанов // . – Львів, 1930.
209. Стефанеску Б. Про «хороші» та «погані» націоналізми / Б. Стефанеску // . – Критинка – 1999. - № 9. – с. 3-13, 292-296.
210. Стус В. Феномен доби (Сходження на Голгофу слави) / В. Стус // . / Твори у 4-х т., 6 кн. – т.4. – Львів: 1994.
211. Суровцева Н. Спогади / Н. Суровцева // . – К.: Вид-во ім.. О. Теліги, 1996. – 432 с.
212. Терещенко Ю. Україна і європейський світ / Ю. Терещенко // . – К.: 1996.
213. Тудор С. Блазні на пожарищі / С. Тудор // Вікна. – 1930. - № 11. – с. 67-77.
214. Ульянов Н.И. Происхождение украинского сепаратизма / Н. Ульянов // . – Москва: Грифон – 2007. – 296 с.
215. Феллер М. Пошуки, спогади, роздуми єврея, який пам'ятає своїх дідів, про українсько-єврейські взаємини, особливо про нелюдське і людяне в них / М. Феллер // . – Дрогобич, 1998.
216. Харахаш Б. Карл Поппер, націоналізм і «реакційний спосіб національного самовизначення» / Б. Харахаш // Українські проблеми. – 1995, ч. 3-4.

217. Харахаш Б. Ідея нації у творчості Дмитра Донцова / Б. Харахаш // Українські проблеми. – 1998. - № 1. – с. 128-140.
218. Хвильовий М. Україна чи Малоросія / М. Хвильовий // – слово і час. – 1990. - № 1. – с. 24-29.
219. Хобот П. Проблема ідентифікаційного визначення ідеологічних засад і політичної практики Української Національної Асамблеї (УНА) / П. Хобот // Українські проблеми. – 1998, ч.1. – с. 33-38.
220. Хорват Б. Орденська концепція національного проводу. До витоків головних засад ідеології Українського націоналізму. / Б. Хорват // / Українські проблеми – 1994. - № 3. – с. 3-5.
221. Хорват Б. Дух католицизму / Б. Хорват // – Українські проблеми. – 1995, ч. 1.
222. Чижевський Д. Філософські твори: у 4 т. Т2. / Д.К. Чижевський // Смлюскіп, 2005. – 402 с.
223. Чижевський К. Sacrum, фашизм Еліаде / К. Чижевський // Критика. – 2001. - №5. – с. 14-17.
224. Чижевський Д. Історія української література / Д. Чижевський // – Нью-Йорк, 1956 – с. 11 – 12.
225. Чугуєнко М. До питання про спрямованість суспільно-політичних поглядів Дмитра Донцова / М. Чугуєнко // Українські проблеми. – 1994. - № 1. – с. 74-78.
226. Чугуєнко М. Життя та ідеї Д. Донцова / М. Чугуєнко // Вісник Харківського університету. – 1994. - №т 381. – с. 18-22.
227. Чугуєнко М. Ідеї консервативної революції в українській суспільно-політичній думці Д. Донцов і М. Хвильовий / М. Чугуєнко // Доповіді та повідомлення 3-го між народ. конгресу українців. «Політологія, етнологія, соціологія» - Харків: Око, 1996. – с. 305-310.
228. Чугуєнко М. Критичний аналіз концепції тоталітарної спрямованості суспільно-політичних поглядів Д. Донцова / М. Чугуєнко // Вісник Харківського університету – 1996. - № 387. – с. 191-200.

229. Чугуєнко М. Панько Куліш та Дмитро Донцов / М. Чугуєнко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1995. – т.5. – с. 49-62.
230. Чугуєнко М. Полеміка навколо українського питання напередодні першої світової війни та її історичне значення / М. Чугуєнко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – 1998. – т.6. – с. 13-28.
231. Чугуєнко М.В. Формування та розвиток ідеології Дмитра Донцова. Автореферат дис.. на здоб. науч. ступ. канд.. філос.. наук. / М. Чугуєнко // – Харків, 1996. – 16 с.
232. Шабанова Ю.О. За гранью раціонального. Иррациональная метафізика Артура Шопенгауэра и пути становления духовной культуры XIX-XX веков: учеб.пособие по истории философии / Ю.О. Шабанова // – Дніпропетровськ: Націон.горн.ун-т, 2001. – 150 с.
233. Шаповал Ю. «Літературно-Науковий Вісник» (1898-1932 рр.) : творення державницької ідеології українства. /Ю. Шаповал // – Львів: Львівська обласна книжкова друкарня, 2000. – 350 с.
234. Шаргафф Є. Роздуми про вітчизни, рідні мови і поняття «європеєць» / Є. Шаргафф // Відродження. – 1998., ч. 3.
235. Шерех Ю. Донцов ховає Донцова / Ю. Шерех // Думки проти течії. – Б.м., 1949. – с. 5-42.
236. Шерех Ю. Скарби, якими володіємо / Ю. Шерех // Сучасність: - 1993. - №6. – с. 147-164.
237. Шлемкевич М. Загублена українська людина. / М. Шлемкевич // – Нью-Йорк, 1954. – 160 с.
238. Шморгун О. Основний зміст поняття «українська національна ідея» / О. Шморгун // Розбудова держави. – 6 червня 1997. – с. 10-19.
239. Шопенгауэр А. Избранные произведения / А. Шопенгауэр А. // – М.: Просвещение, 1992. – 479 с.

240. Шпенглер О. Закат Європи. Очерки морфології мирової історії / Освальд Шпенглер // – Москва.: Мысль, 1993. – Т1. – с. 164-665.
241. Шпорлюк Р. Комунізм і націоналізм. Карл Маркс проти Фридриха Листа / Р. Шпорлюк // – К.: Основи, 1998. – 479 с.
242. Штуль-Жданович О. Ціною крові / О. Штуль-Жданович // – Нью-Йорк – Київ – Торонто: Вид-во ім. О. Теліги, 1997. – 591 с.
243. Юркевич Л. (Л. Рибалко) Російські соціал-демократи і національне питання. / Л. Юркевич (Л. Рибалко) // Переклад з російської. – Мюнхен: Сучасність, 1969. – с. 28-33.
244. Юринець В. Новий ідеологічний маніфест українського фашизму. / В. Юринець // Більшовик України. – 1926. – № 2-3. – с. 61-87.
245. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. / В. Янів // Визвольний шлях. – 1969. – с. 978 – 983.
246. Янів В. Українське мистецтво на культурно-історичному тлі України у зв'язку з її геополітичним розташуванням. / В. Янів // – Мюнхен, 1987. – с. 7-8.
247. Янів В. Проблеми психологічного окциденту України / В. Янів // Визвольний шлях. – 1965. Ч.10. – с. 1040-1045.
248. Янів В. Донцов Дмитро / Енциклопедія українознавства / В. Янів // В. – К.: 1994, т. 2 – с.575 – 576.
249. Яцько А. Онтологія насильства: тепер і тероризм як елементи політичної боротьби / А. Яцько // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://terroristica.info/node/128>.
250. An appcal by cun executive to the entire Ukrainian community // ABN correspondence. – 1972. - vol.2. – p. 30.
251. Armstrong J.A. Nations before Nationalism. – Chapel Hill: Univ. of North Carolina Press, 1982.-p. 4-30.
252. Armstrong J.A. Collaborationism in World War II: the integral nationalist variant in Eastern Europe // The journal of modern history. – 1968. – Vol. 40, № 3. – p. 396-410.

253. Armstrong J.A. Ukrainian nationalism. – Third edition. – Colorado: Ukrainian Academic Press, 1990. – 271 p.
254. Armstrong J.A. Myth and history in the evolution of Ukrainian consciousness // Ukraine and Russia in their historical encounter / Ed. by P.J. Potichnyj, M. Raeff, J. Pelenski, G.N. Zekulin. – Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1992. – p. 125-139.
255. Encyclopedia Britannica. – 17-вид., - 1973., Т.9. – с. 103.
256. Gellner E. Nationalism. – London: Phoenix, 1998. – p. 3-14.
257. Gellner E. Nations and Nationalism. – Oxford: Basil Blackwell, 1983. – p. 20-43.
258. Luidmila Dymerskaya and Leonid Finberg. The “willful” nationalists of Dnitro Dontsov and his Followers in Today's Ukraine // Antisemitism of the Ukrainian Radical Nationalists: Ideology and Policy. – Jerusalem, 1999.
259. Dontsov D. (Snowyd D). Spirit of Ukraine. Ukrainian contributions to world`s culture. – New-York: United Ukrainian Organizations of the United States, 1935. – 152 p.
260. Dontsov D. (Donzow D.). the Atom-bomb is not Enough // ABN - correspondence. – 1950. – vol. 1, № 7. – p. 1-2.
261. Harlan D. Intellectual history and return of literature // American historical review. – June 1989. – p. 581-626.
262. Hayes Carlton I.H. The historical evolution of modern nationalism. – New York: Richard R. Smith, Inc, 1931. – 327 p.
263. Hayes Carlton I.H. Essays on nationalism. - New York: The Macmillan Company, 1933. – 279 p.
264. Hroch M. From national movement to the fully-formed nation: the nation-building process in Europe // New left review. – 1993. - № 198. – p. 3-21.
265. Kohn H. Nationalism: its meaning and history. – Revised ed. - Princeton – Toronto – New York – London: D. Van Nostrand Company, Inc, 1965. – 191 p.

266. Lipset M. Political Man. The social basis of politics. – London – New York. UAP., 1949. – 520 p.
267. Manheim K. Man and society in An Age of reconstruction. – London^ UAP, 1959. – 560 p.
268. Markovsky-Nahaylo P. Dmytro Doncow. O politycznym debiucie nacjonalistycznego ideologa // Zeszyty naukowe uniwersytetu Jagiellonskiego. Prace historyczne. – 1993. – Vol. 88, № 103. – S. 55-62.
269. Minogue K. Nationalism. – London: Batsford, 1967. – p. 7-18.
270. Mosca M. The rulling class. – New York. Orel, 1939 – 268p.
271. Motyl A. The rural origins of communist and nationalist movements in Wolyn *województwo*, 1921-1939. // Slavic review. – 1978. – Vol. 37, № 3. – p. 412-420.
272. Motyl A. The turn to the right^ the ideological origins and development of Ukrainian nationalism, 1919-1929. – New York^ Columbia University Press, 1980. – 202 p.
273. Motyl A. Ukrainian nationalist political violence in inter-war Poland, 1921-1939 // East European quarterly. – 1985. – Vol. XIX, № 1. – p. 45-55.
274. Political thought of the Ukrainian underground 1943-1951 / Ed. By P.J. Potichnyj and Y. Shtendera. – Edmonton: Canadian Institute of the Ukrainian Studies, 1986. – 406 p.